

ที่ระลึก

พิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

จังหวัดจันทบุรี

เลขหมู่ ๓๑
ก๓
เลขหมู่ 923.1593
ก539
เลขทะเบียน ๓๓๓ ๒๕๕๔ ๑๒๑๖

ที่ระลึก

พิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาส

"พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี
จักรีนฤบดินทรสยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร" เสด็จพระราชดำเนิน
ทรงประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ณ จังหวัดจันทบุรี

วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ. ศ. ๒๕๒๔
ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีระกา

อภิรมภา

(สัททูลสวิลาสินีพิทยนันท์ ๑๑)

๏ สรวมชีพน้อมศิรนบประณมนฤบดินทร์
องค์ภูมิพล ฯ ปิ่น ประชา
๏ เอกอรวิชินีนาถอนงค์สุดสลิดา
เคียงบุญบุรีศา ประไมทย์
๏ จักรีสันตติวงศ์ประเสริฐคุณประโยชน์
แหล่งหล้าวรุฬห์โรจน์ เยาวมาลย์
๏ มอบเมตตาจิตศรีจงตระหนักชนปรีดิ์เปรม
ปกเกศอุราเอม มิตรมิตร
๏ สันเกล้า ฯ เพียงดุจดิลิโลปประโลมรติวิรมย์
ชนชื่อองุลิชื่นชม ฤทัย
๏ อเนกเชิญมวลสวเทพมหิทธิฤทธิ์นฤบาล
ปกป้องประมุขไทย สราญ
๏ พร้อมคุ้มบุญสิริศิริยุพราชสุคราญ
เจ้าฟ้า ฯ พิบูลมาน วิมล
๏ ขอชนมายุทวีจรุญจิระสถิรธ์
ชูบโชคสุรศักดิ์ อเนก
๏ ขอเวรวรรณะนิลราพิสุทธิ์วิยะจะเลิศ
ผ่องผิวรุจีเรือง พิไล
๏ ขอสบสุขอริสุขประทักษ์ปิยะดนัย
เปี่ยมบุลีมมโนมัย ทวี
๏ ขอเพิ่มพูนพร้อมพละเพริศพิพัฒน์พลพิริยะ
สรายศพิศุทธิ์ศรี เธียร
๏ ขอศาลองค์คุ้มทศเนะผองประชาอุรุเถลิง
โสภาคยศวรรย์เรือง นิรันดร์

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ
ฝ่าพระพุทธเจ้าหลวงพสกนิกรชาวจันทบุรี
(มณีรัตน์ เวชชาชีพ-ประพันธ์)

นายบุญนาค สายสวัง
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ.ศ.๒๕๑๙-ปัจจุบัน

นายบุญนาค สายสว่าง
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ปัจจุบัน

ชาติของเราเป็นไทยอยู่ได้
จนถึงตัวเราคนหนึ่งนี้
เพราะบรรพบุรุษของเรา
เอาเลือด
เอาเนื้อ
เอาชีวิต
และความลำบากยากเข็ญเข้าแลกไว้
เราต้องรักษาชาติ
เราต้องบำรุงชาติ
เราต้องสละชีพเพื่อชาติ

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเป็นบรรพวีรมหากษัตราธิราช ผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่ออาณาประชาราษฎร์ชาวไทยเป็นล้นพ้น สุดที่จะหาถ้อยคำใดใดมาพรรณนาการที่ชาวจันทบุรีได้รวมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน แสดงออกให้เห็นถึงความสมัครสมานสามัคคี โดยการร่วมช่วยกันก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ จนสำเร็จเรียบร้อยและประกอบพิธีเปิดในวันนี้ ทั้งนี้ เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความจงรักภักดี และความกตัญญูกตเวทิตาคุณต่อพระองค์ท่าน เป็นการประกอบคุณงามความดีที่มีคุณค่าควรแก่การยกย่องสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง

ขอให้พระบรมราชานุสาวรีย์ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จงสถิตสถาพรเป็นมิ่งขวัญของชาวจันทบุรี และชาวไทยทั้งมวลไปตราบนิจนิรันดร์กาล.

(นายบุนนาค สายสว่าง)
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี

นายวิชิต สุขะวิริยะ
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๖
ผู้ริเริ่มสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

นายวิชิต ศุขะวิริยะ
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๖

ข้าพเจ้ามีความเคารพเลื่อมใสศรัทธาในองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาตั้งแต่ยังเป็นนักเรียน ได้กราบไหว้บูชาทุกคืนมาจนถึงปัจจุบันนี้ อำนาจบารมีของพระองค์ท่านได้คุ้มครองข้าพเจ้าให้ได้รับความสำเร็จในการศึกษา มีความก้าวหน้าในชีวิตราชการและมีความสุขความเจริญตลอดมา แม้จะมีศัตรูบ้างแต่ก็ทำอะไรข้าพเจ้าไม่ได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าดวงวิญญาณของพระองค์ท่านต้องมีบุญญาอภินิหารและทรงอิทธิฤทธิ์แน่นอน ทั้งนี้ก็เพราะวีรกรรมของพระองค์ท่านก็ดี ตลอดจนการเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อกอบกู้ชาติไทย จนได้รับการสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์นั้น ในโลกนี้หากไม่มีบุญญาธิการอย่างแท้จริงแล้ว ก็เป็นไปไม่ได้

เมื่อข้าพเจ้าย้ายจากตำแหน่งรองอธิบดีกรมการพัฒนาชุมชนมาดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีในปลายปี ๒๕๑๔ ได้พิจารณาเห็นว่าจังหวัดจันทบุรีมีความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชาติไทยอยู่มากและที่สำคัญที่สุดก็คือ บรรพบุรุษของชาวจันทบุรีมีส่วนร่วมกับพระเจ้าตากสินในการกู้เอกราชของชาติไทยเมื่อปี ๒๓๑๐ แต่ลูกหลานของวีรชนเหล่านั้นมิได้เคยพูดถึง คงจะลืมเลือนกันไปเสียแล้ว หากไม่มีการสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินไว้เป็นอนุสรณ์เตือนความจำ ในอนาคตต่อไปก็คงจะลืมกันหมดสิ้น เลือดของความรักชาติ เลือดของนักรบ และเลือดแห่งความกตัญญู ก็คงจะจืดจางไปอย่างน่าเสียดาย ที่สุดประกอบกับจังหวัดจันทบุรี มีอะไรที่พิเศษกว่าจังหวัดอื่น ๆ อยู่หลายอย่าง เช่น มีพลอยและแร่ธาตุ ที่มีคุณภาพดีที่สุดในโลก มีทรัพยากรทางเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ มีทิวทัศน์ที่เป็นป่าเขาลำเนาไพรอันสวยงาม มีน้ำตกที่สวยงามถึงห้าแห่ง มีอ่าว มีทะเลสาปและชายทะเลที่สวยงาม มีวัตถุโบราณ ที่จะหาดูในจังหวัดอื่น ๆ ไม่ได้ก็หลายแห่ง เช่น ค่ายตากสิน ค่ายเนินวง วัตถุศิลปโบราณที่วัดทองทั่ว เป็นต้น แต่สิ่งเหล่านี้ถูกทอดทิ้งจนทรุดโทรม บึนใหญ่โบราณมีนับเป็นร้อย ๆ กระบอก ถูกทิ้ง ถูกลักขโมย และนำเอาไปประดับค่ายทหารบ้างที่ทำการของ

รัฐบาลบ้าง เป็นที่น่าเสียดาย ตัวจังหวัดจันทบุรีเองก็มิได้รับการพัฒนาให้เจริญรุ่งเรือง แต่อย่างใดกลายเป็นจังหวัดที่ล้าหลังที่สุด แม้แต่ถนนสองเลนที่มีเกาะกลางถนน มีไฟแสงจันทร์ก็ไม่มี โรงแรมชั้นหนึ่งก็ไม่มี ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่า จังหวัดจันทบุรีนั้นหากได้รับการพัฒนาสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้ดีขึ้น ก็จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ทำให้เงินไหลเข้าในประเทศ ไม่แพ้จังหวัดเชียงใหม่ จะหวังพึ่งรัฐบาลไปอธิบายเท่าใดก็ไม่สำเร็จ เขาจะบอกบ่ดว่าจังหวัดนี้ราษฎรอยู่ดีกินดีอยู่แล้ว รัฐบาลจำเป็นต้องไปพัฒนาจังหวัดที่ราษฎรยากจนเสียก่อน ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่พวกเราชาวจันทบุรีจะต้องช่วยกัน โดยไม่หวังพึ่งรัฐบาลมากนัก เพื่อจะให้สำเร็จตามแนวความคิดดังกล่าว แล้วข้าพเจ้าจึงตั้งคณะกรรมการพัฒนาเมืองจันทบุรีขึ้นมา จำนวน ๘๐ กว่าท่าน ประกอบด้วยข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนและผู้นำท้องถิ่นที่สำคัญ มานั่งประชุมปรึกษาหารือวางโครงการพัฒนาเมืองจันทบุรีขึ้นถึง ๓๗ โครงการ และโครงการสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินมหาราชก็เป็นโครงการหนึ่งใน ๓๗ โครงการนี้ นอกจากเพื่อประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์แล้ว ก็เพื่อประโยชน์ในการกุศลและการท่องเที่ยวด้วย

โครงการสร้างอนุสาวรีย์ในแง่ของการท่องเที่ยวนั้น จำเป็นจะต้องสร้างอนุสาวรีย์ให้ใหญ่โตและสง่างาม และตั้งอยู่ในสถานที่โอ่โถง จึงจะเป็นเครื่องดูดใจนักท่องเที่ยวได้ ข้าพเจ้าเคยเดินทางไปดูงานและทัศนศึกษามาทั่วโลก มีความสนใจมากเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ในต่างประเทศ ที่เขาสร้างให้แก่นักรบผู้กล้าหาญของเขา ในแบบขี่ม้าท่ากระโจนผงาดและสง่างามยิ่งนัก เช่น ที่อังกฤษหรืออเมริกา เป็นต้น และอนุสาวรีย์ดังกล่าวนี้เขาจะไม่สร้างไว้ตามถนน หรือที่วงเวียนเลย เขามักจะสร้างไว้ในสวนสาธารณะที่มีบริเวณกว้างขวาง และตกแต่งอย่างสวยงาม เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจไปในตัวด้วย สำหรับอนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินนั้น นอกจากพระองค์ท่านแล้ว ก็ควรจะมีทหารเอกคู่พระทัยอีก ๔ ท่านรวมอยู่ด้วยคือ ๑. หลวงราชเสน่หา (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท หรือนายบุญมา ซึ่งเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ๒. พระพิชัย (ก็คือพระยาพิชัยดาบหัก) ๓. พระเชียงเงิน และหลวงพรหมเสนา ซึ่งทั้งสี่ท่านนี้สร้างวีรกรรมในการรบและการกอบกู้เอกราชของชาติไทยอย่างโชกโชน สมควรที่จะนำมาสร้างเป็นอนุสาวรีย์ประกอบกับองค์พระเจ้าตากสิน ก็จะทำให้เป็นอนุสาวรีย์หมู่ที่โตใหญ่ สง่างามยิ่งขึ้น ให้มีขนาดใหญ่เกือบสองเท่าของคนจริง และอนุสาวรีย์

นี้ก็ควรจะตั้งไว้กลางเกาะในทะเลสาปทุ่งนาเชย (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นสวนสาธารณะพระเจ้าตากสินมหาราชแล้ว) ข้าพเจ้าได้นำความคิดนี้มาปรึกษาคณะกรรมการพัฒนาเมืองจันทบุรี ซึ่งก็ได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ จึงได้ติดต่อกรมศิลปากรออกแบบอนุสาวรีย์ และประมาณการค่าใช้จ่ายทั้งหมดมาให้พิจารณา

กรมศิลปากรได้มอบให้อาจารย์สุภร ศิระสงเคราะห์ ประติมากร เป็นผู้ออกแบบ อาจารย์สุภร ฯ ได้ออกแบบมาให้คณะกรรมการเลือกเป็น ๓ แบบ คือ แบบที่หนึ่งเป็นรูปพระเจ้าตากสินถือดาบยืนอยู่กลางลำเรือมีทหารเอกพายเรือ ๖ คน แบบที่สองเป็นพระเจ้าตากสินถือง้าวประทับบนคอช้าง มีควาญช้างและทหารเอกประจำช้าง ๒ นาย และแบบที่สามเป็นแบบพระเจ้าตากสินทรงม้าในท่ากระโจน ชูพระแสงดาบไปข้างหน้าและมีทหารเอกขนาบข้างม้า ๔ นาย ตามที่เราเสนอความคิดไป คณะกรรมการได้ร่วมพิจารณาแล้ว แบบที่หนึ่งสร้างยากและไม่เหมาะสมที่จะนำไปตั้งกลางเกาะในทะเลสาป แบบที่สองแบบขี่ช้างเป็นเรื่องสะเทือนใจชาวจันทบุรี อาจทำให้คิดว่า เป็นเรื่องการเข้าตีเมืองจันทบุรีตามประวัติศาสตร์ คณะกรรมการไม่ต้องการ และในที่สุดก็เห็นว่าแบบที่สาม เป็นแบบที่สวยงามและตรงตามแนวความคิดของพวกเรา จึงพิจารณาตกลงให้สร้างอนุสาวรีย์ตามแบบที่เราเสนอไป อย่างไรก็ดี การสร้างอนุสาวรีย์ในแบบทรงม้าท่ากระโจนนี้ อาจารย์ทางประวัติศาสตร์ของกรมศิลปากรท้วงว่าในต่างประเทศเขาสร้างให้กับนักรบที่ตายในที่รบ แต่ก็หาหลักฐานอะไรมาอ้างอิงไม่ได้ และเราก็มีหลักฐานว่า เขาสร้างให้แก่นักรบที่กล้าหาญและได้ชัยชนะในการรบ เรื่องจึงลงเอยกันได้

ปัญหาต่อมาก็คือเรื่องเงิน กรมศิลปากรประมาณการไว้ถึงสองล้านกว่าบาท เฉพาะค่าตัวอนุสาวรีย์ประมาณหกแสนห้าหมื่นบาท ค่าฐานอนุสาวรีย์ประมาณเก้าแสนบาทและค่าอื่นๆ ประมาณห้าแสนบาท คณะกรรมการต่างหวั่นวิตกว่า เราจะหาเงินได้อย่างไรและในยุคนั้นเงินทองก็หาได้ยากมาก แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าบารมีของพระเจ้าตากสินทรงคุ้มครองอยู่แล้ว เงินสร้างอนุสาวรีย์คงหาไม่ยากหากพวกเราจะร่วมมือกันอย่างแข็งขัน พวกเราที่เป็นคณะกรรมการนี้มีฐานะดีก็มีหลายคน หากเราช่วยกันบริจาคคนละหนึ่งหมื่นบาทเราก็จะได้เงินหลายแสนบาทอยู่ในมือแล้ว และข้าพเจ้าขอบริจาคหนึ่งหมื่นบาทนำเป็นคนแรก นอกจากนี้เรายังมีธนาคารอยู่ประมาณ ๑๐ ธนาคาร หากเราขอให้เขาช่วยบริจาคธนาคารละหนึ่งหมื่นบาทเขาก็คงไม่ขัดข้อง

และที่น่ายินดีที่สุดก็คือเรามีคนจันทบุรีที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่พอจะพึ่งเรื่องเงินได้หลายท่าน คือ ท่านนายพลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ อธิบดีกรมตำรวจในขณะนั้น คุณปกรณ์ อังศุสิงห์ ผู้อำนวยการสลากกินแบ่ง และคุณย่าจงจินต์ รุจิรวงศ์ มารดาของท่านอธิบดีประเสริฐ ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้ไปกราบเรียนขอความกรุณาจากท่าน ท่านอธิบดีประเสริฐฯ และคุณย่าจงจินต์ช่วยกันบริจาคและหาเงินมาช่วยเราได้เงินถึงเจ็ดแสนห้าหมื่นบาท คุณปกรณ์ อังศุสิงห์ จ่ายเงินสลากกินแบ่งมาช่วยพวกเราอีกเจ็ดแสนบาท ในการประกาศโฆษณาสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินเป็นครั้งแรก คุณสุทธิ ณ นคร ซึ่งมีตระกูลแซ่แต้ และอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ส่งเช็คเงินสดมาบริจาคเป็นคนแรกจำนวนห้าหมื่นบาท เพียงเท่านี้เราก็ได้เงินซึ่งข้าพเจ้าจำได้ว่าเป็นจำนวนถึงสองล้านสี่แสนกว่าบาทภายในเวลาไม่ถึงหกเดือน

การปั้นอนุสาวรีย์กษัตริย์ จำเป็นจะต้องขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเราก็ได้ขอผ่านทางกระทรวงมหาดไทย และได้รับพระบรมราชานุญาตเรียบร้อยแล้ว จึงมอบให้กรมศิลปากรดำเนินการปั้นอนุสาวรีย์ ตั้งแต่ปี ๒๕๑๕ เป็นต้นมา และมาแล้วเสร็จนำไปติดตั้งที่จังหวัดจันทบุรี เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๒๓ รวมใช้เวลานานประมาณ ๙ ปี

การปั้นและหล่ออนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินและทหารเอกนี้ มิใช่ของง่ายเหมือนกับการปั้นพระประธานในโบสถ์ซึ่งมีรูปแบบอยู่แล้ว อนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินจะต้องอยู่คู่กับเมืองจันทบุรีไปนับร้อยหรือพันปี ดังนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องให้ถูกต้องตามประวัติศาสตร์ เช่น เครื่องทรงของพระองค์ท่าน ของทหารเอก ตลอดจนกระบี่หรือพระมาลา เป็นต้น จะต้องค้นคว้าหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่ามีรูปร่างและลักษณะอย่างไรจึงจะถูกต้อง ไม่ใช่คิดเอาเองง่ายๆ แม้แต่รองพระบาทในยุคนั้นท่านทรงใช้หรือเปล่า หากทรงใช้มีรูปร่างลักษณะเป็นอย่างไร เพียงแต่เรื่องรองพระบาทอย่างเดียว ต้องถกเถียงและค้นคว้าเป็นเวลาแรมปีกว่าจะตกลงกันได้ การปั้นม้าก็เช่นเดียวกันต้องไปจ้างทหารม้าเขาขี่ม้าทุกท่าทุกแบบ ทุกแง่ทุกมุม แล้วถ่ายภาพเอาไว้ เมื่อพิจารณาเวลาปั้นว่าม้าอยู่ในท่านั้นท่านี้ จะมีกล้ามเนื้อและส่วนสัดเป็นอย่างไร ราษฎรบางคนที่ไม่ทราบความจริงก็มาด่าว่าข้าพเจ้า หาว่าข้าพเจ้าโกงเงินพระเจ้าตากสินไปหมดแล้วบ้าง โกงเงินไปตั้งสามสิบล้านบ้าง สร้างอนุสาวรีย์ยังไงตั้งเจ็ดแปดปีไม่

แล้วเสร็จ ข้อกล่าวหาต่าทอทั้งหลายเหล่านี้ แม้ข้าพเจ้าจะไม่ใช่ผู้กระทำผิด ก็ขอรับบาปแต่ผู้เดียว ไม่ขอโทษคนอื่น แต่อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าก็ภาคภูมิใจที่สุดในชีวิตที่คนเลวอย่างข้าพเจ้าแม้จะไม่ใช่คนจันทบุรี แต่ก็สามารถคิดริเริ่ม และรวมพลังกันสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินมหาราชจนสำเร็จ เพื่อสนองคุณงามความดีของพระเจ้าตากสินมหาราช และสนองพระเดชพระคุณของทหารหาญ ที่ได้สละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อประเทศชาติ สนองวีรกรรมของบรรพบุรุษชาวจันทบุรีที่ได้เสียสละชีวิตและเลือดเนื้อกอบกู้เอกราชของชาติไทย กลับคืนมาให้ลูกหลานของท่านได้อาศัยอยู่บนแผ่นดินเมืองจันทบุรีด้วยความผาสุกมาจนทุกวันนี้

การปั้นและหล่ออนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินนั้นยังมีปัญหาอื่น ๆ อีกมากมาย เช่นราคาทองแดง ทองเหลืองมีราคาสูงขึ้นอย่างมาก จนไม่อาจจะจัดซื้อตามระเบียบของทางราชการได้ แม้ข้าพเจ้าจะได้ย้ายไปจากจังหวัดจันทบุรีแล้ว ก็ยังต้องมาวิ่งเต้นติดต่อทางจังหวัด ขอเงินไปช่วยเพิ่มเติมจนจัดซื้อทองเหลืองทองแดงได้จนครบถ้วน และเมื่อข้าพเจ้าได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดจันทบุรีแล้วก็ต้องมาวิ่งเต้น วางแผนเร่งรัดการสร้างอนุสาวรีย์ให้แล้วเสร็จภายในเวลาหกเดือนอีก กรมศิลปากรขาดเงินที่จะจ้างช่างปั้นช่างหล่อเพิ่มเติมเพื่อเร่งงาน ก็ต้องวิ่งเต้นขอเงินทางจังหวัดไปเพิ่มเติมให้กับกรมศิลปากร และก็ได้รับความร่วมมือจากคุณเดโช สวนานนท์ อธิบดีกรมศิลปากรคนปัจจุบัน กับเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรเป็นอย่างดี ทำให้อนุสาวรีย์เสร็จโดยรวดเร็วตามแผนที่กำหนดไว้ มิฉะนั้นแล้วการสร้างอนุสาวรีย์อีกสองปีก็ยังไม่แล้วเสร็จ

บุคคลที่ได้ช่วยเหลือในการก่อสร้างอนุสาวรีย์จนสำเร็จ และใช้เวลานานถึง ๙ ปี ซึ่งเราจะลืมเสียมิได้ก็คือ น.อ. สมภพ ภิรมย์ อธิบดีกรมศิลปากรคนก่อน คุณเดโช สวนานนท์ อธิบดีกรมศิลปากรคนปัจจุบัน อาจารย์สุภร ศิระสงเคราะห์ ประติมากรผู้ออกแบบอนุสาวรีย์ คุณปกรณ์ เล็กสน คุณชิน ประสงค์ ประติมากรผู้ควบคุมการปั้นการหล่อ คุณสนิท ดิษพันธ์ ผู้อำนวยการหัตถศิลป์ อาจารย์สาโรช จาระสม รองผู้อำนวยการหัตถศิลป์ซึ่งได้ใช้ความอุตสาหะวิริยะ ควบคุมดำเนินการก่อสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินมหาราชมาเป็นเวลานานถึง ๙ ปี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านนายพลเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ คุณย่าจงจินต์ รุจิรวงศ์ คุณปกรณ์ อังศุสิงห์ ขออำนาจพระบารมีและพระอิทธิฤทธิ์ของดวงพระวิญญาณพระเจ้าตากสิน

มหาราชจงดลบันดาลให้ผู้ที่มีส่วนช่วยเหลือและบริจาคเงินทุกท่าน ประสบแต่ความสุขความเจริญก้าวหน้าโดยทั่วกัน

(นายวิชิต ศุขะวิริยะ)

นายบุรฉัตร อุชาตะโลหา
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๑

นายประกิต อุตมะโมกข์
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ.ศ ๒๕๒๐-๒๕๒๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเป็นวีรกษัตริย์ที่กอบกู้เอกราชของชาติไทย ให้พ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของพม่าครั้งล่าสุด วีรกรรมของพระองค์ท่านที่ทรงอุทิศพระวรกาย โดยเสี่ยงต่อภยันตรายอย่างเหนือคาดเหนื่อย ตรากตรำด้วยการทำศึกตลอดเวลายังคงเป็นที่ประทับใจของอนุชนชาวไทยรุ่นหลังอยู่ตลอดมา

แนวความคิดในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ท่าน เกิดขึ้นเมื่อคุณวิชิต ศุขะวิริยะ ได้มาดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ซึ่งในขณะนั้น ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งปลัดจังหวัดจันทบุรี ท่านผู้ว่า ฯ วิชิต ศุขะวิริยะ ได้เชิญบรรดาข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนของจังหวัดจันทบุรีมาประชุม ต่างก็มีความเห็นพ้องต้องกันว่า ควรมีการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ เพื่อเทอดพระเกียรติ และให้เยาวชนได้ประทับใจในวีรกรรมของพระองค์ท่าน จริงอยู่ ถึงแม้ว่าจะมีพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ท่านอยู่หลายแห่งแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่มีปัญหาขัดข้อง หากจังหวัดจันทบุรีจะสร้างขึ้นมาบ้าง ในฐานะที่เคยมีความผูกพันกับพระราชประวัติของพระองค์ท่าน เพื่อเป็นการสดุดีพระเกียรติในทำนองเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ

ได้มีผู้ศรัทธาในวีรกรรมและบริจาคเงินช่วยเหลือในการก่อสร้างเป็นเงินถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐.๐๐ บาทเศษ และเมื่อรวมยอดเงินที่ได้รับจากการสร้างเหรียญที่ระลึกในพระองค์ท่าน ยอดเงินก็สูงถึงเกือบ ๑,๕๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท

จังหวัดได้ติดต่อกรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบ ตลอดทั้งกระทำการสร้างพระบรมรูปรวมทั้งทหารเอกทั้งสี่และม้าศึก ส่วนฐานรองรับพระบรมรูปนั้น จังหวัดประมูลหาผู้สร้างเองตามแบบแปลนและคำแนะนำของกรมศิลปากร การก่อสร้างพระบรมรูป และองค์ประกอบต่าง ๆ ต้องใช้เวลานานหลายปีกว่าจะเสร็จเรียบร้อย ผู้ว่าราชการจังหวัดหลายท่านที่ย้ายมาดำรง

ตำแหน่งที่จังหวัดจันทบุรี ต่างก็เร่งรัดติดตามการก่อสร้างอย่างใกล้ชิด แต่กรมศิลปากรมีงานอื่นมาก อีกทั้งงานก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้เป็นงานละเอียดอ่อนที่ต้องทุ่มเทศิลปฝีมือเป็นอย่างสูง ดังนั้น แม้จะเร่งรัดติดตามกันอย่างใกล้ชิดก็ยังต้องใช้เวลานานถึง ๙ ปี และมีผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีต่อมาอีกถึง ๕ ท่าน จึงสำเร็จเรียบร้อยลงได้ ความสง่างามของพระบรมราชานุสาวรีย์ตลอดทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ ในที่สุดก็ได้ปรากฏอยู่กับสายตาของปวงชนชาวไทยทั่วไปแล้ว

ข้าพเจ้าเป็นชาวจันทบุรี จึงอดที่จะพากพูมใจในความสำเร็จของชาวจันทบุรีทุกคนในผลงานที่ประเสริฐสุดชิ้นนี้มิได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้องขอขอบพระคุณ ท่านผู้ว่า ฯ วิชิต ศุขะวิริยะ ที่ได้เสนอความคิดนี้ เป็นการวางหลักไว้ให้ผู้ว่าราชการต่อมา ได้ช่วยกันสานต่อ จนสำเร็จเรียบร้อยลงได้ สำหรับชาวจังหวัดจันทบุรีซึ่งไม่เคยแล้งน้ำใจต่างก็สละทรัพย์ช่วยกันจนสุดกำลัง เมื่อรวมสิ่งเหล่านี้เข้าด้วยกันกับเจ้าหน้าที่ช่างของกรมศิลปากร ที่ทุ่มเทพลังฝีมือบรรจงสร้างอย่างประณีตสุดฝีมือแล้ว ความสำเร็จที่น่าพากพูมใจก็ได้เกิดขึ้น และจะเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์คู่เมืองจันทบุรีที่ทรงคุณค่านับไม่ได้

ศรัทธาของทุกท่านที่มีต่อพระองค์ท่านนั้น คงเป็นพลังประเสริฐที่จะให้ดวงพระวิญญาณของพระองค์ท่านได้รับทราบ และช่วยคุ้มครองให้ท่านทั้งหลายได้ประสบแต่ความรุ่งเรือง แคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งปวง ข้าพเจ้า ขออธิษฐานให้พระบรมราชานุสาวรีย์นี้ จงสถิตสถาพรอยู่คู่กับจังหวัดจันทบุรี ตราบชั่วนิจนิรันดร

(นายประกิต อุตตะโมต)
ผู้ว่าราชการจังหวัดชลบุรี

นายพิบูลย์ ธูรภาคพิบูล
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ.ศ ๒๕๒๑ - ๒๕๒๓

ผู้ดำเนินการชักตามการหล่อและหล่อแท่งพระบรมรูป
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขั้นสุดท้าย แล้วอัญเชิญ จาก
กรมศิลปากร มาสู่ จังหวัดจันทบุรี เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ.
๒๕๒๓ รวมทั้ง ได้ประกอบพิธีอัญเชิญพระบรมรูป ขึ้นประดิษฐาน
บนแท่นพระบรมราชานุสาวรีย์ บริเวณ สวนสาธารณะ สมเด็จ
พระเจ้าตากสินมหาราช ตำบลวัดใหม่ อำเภอเมืองจันทบุรี
จังหวัดจันทบุรี เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๓

นายพิบูลย์ ธรรมคุพิบูล
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๓

การก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้จัดสร้างขึ้นเมื่อท่านผู้ว่าวิชิต ศุขะวิริยะ มาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี พ่อค้า คหบดี ประชาชนชาวจังหวัดจันทบุรี ได้รวบรวมเงินกันเพื่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ เป็นการเทิดทูนพระเกียรติของพระองค์ท่าน และได้ติดต่อให้ทางกรมศิลปากรเป็นผู้หล่อพระรูป

ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ ข้าพเจ้าได้ย้ายมาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ได้มีผู้มาปรารภกับข้าพเจ้าว่า ประชาชนชาวจังหวัดจันทบุรี ได้รวบรวมเงินกันเพื่อจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาหลายปีแล้ว แต่ยังไม่เสร็จสักทีขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ติดตามเรื่องให้ ข้าพเจ้าจึงได้ติดต่อมาทางกรมศิลปากร ขอให้ช่วยรีบหล่อพระบรมรูปให้เสร็จสมเจตนารมณ์ของประชาชนชาวจันทบุรี จนกระทั่งในเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๓ ทางกรมศิลปากรได้แจ้งไปให้ข้าพเจ้าทราบว่า การหล่อพระรูปได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว ขอให้จัดรถมารับ ข้าพเจ้าจึงได้จัดรถบรรทุกมารับรวม ๓ คันด้วยกัน

ในวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๓ เวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น. รถบรรทุกพระรูปได้มาถึงจังหวัดจันทบุรี ข้าราชการทหาร ตำรวจ พ่อค้าประชาชน ได้มารอรับที่หน้าค่ายตากสินด้วยความชื่นชมยินดี และได้จัดตั้งขบวนแห่รอบตลาด ฝนได้ตกพรำตลอดเวลา ซึ่งนับว่าเป็นศุภนิมิตอันดียิ่ง และได้นำพระรูปไปประดิษฐานไว้ที่เกาะกลางทะเลสาป ซึ่งได้จัดสร้างพระแท่นและบริเวณอนุสาวรีย์ไว้เรียบร้อยแล้ว

ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจและภาคภูมิใจร่วมกับประชาชนจังหวัดจันทบุรีด้วย เพราะเมื่อได้ยกพระบรมรูปของพระองค์ขึ้นประดิษฐานประทับบนหลังม้าทรงพร้อมทหารเอกทั้งสี่เรียบ

ร้อยแล้ว ปรากฏว่าสวยงามมาก เหมาะสมเป็นสิ่งมงคลคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดจันทบุรี และเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนชาวจันทบุรี

(นายพิบูลย์ ธุรภาคพิบูล)

สารบัญ

๔ คำนำ

๑ ๔ ประวัติเมืองจันทบุรี

๑๓ ๔ พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้ากรุงสินมหาราช

๗๘ ๔ สิลิต สมเด็จพระเจ้ากรุงสินมหาราช ตอนตีเมืองจันทบุรี.

๔ ประวัติการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์
๘๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงสินมหาราช.

๔ บทส่งท้าย
๘๘ จันทบุรีสำคัญอย่างไรต่อการกู้อิสรภาพของชาติไทย

คำนำ

ด้วยทางราชการจังหวัดจันทบุรี ได้ขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๔ ณ สวนสาธารณะพระเจ้าตากสินมหาราช อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี

โดยที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงกอปรไปด้วยพระมหากรุณาธิคุณและพระเมตตาธิคุณต่ออาณาประชาราษฎร์ชาวไทยเป็นอเนกประการ ฉะนั้นในการประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ในครั้งนี้ สมควรที่จะจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อเป็นการเทอดทูนพระเกียรติและเผยแพร่พระเกียรติคุณของบรรพวีรมหากษัตราธิราชพระองค์นี้ ให้แผ่ไพศาลปรากฏอยู่คู่ราชอาณาจักรไทย ไปชั่วกาลนาน

อนึ่ง ในการจัดทำหนังสือดังกล่าว จังหวัดได้รับความร่วมมือในการค้นคว้าหาข้อมูล จากส่วนราชการในจังหวัดและจังหวัดต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระองค์เป็นอย่างดียิ่ง สำหรับการเขียนเรื่องตลอดจนการรวบรวมเรื่องและจัดทำเป็นรูปเล่ม จัดทำโดยคณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึก ฯ หน่วยศึกษานิเทศก์ ฯ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดจันทบุรี ได้ช่วยกันปฏิบัติจัดทำด้วยความเรียบร้อยทันตามเวลาที่กำหนด โดยเฉพาะงบประมาณค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์ซึ่งเป็นวงเงินที่ค่อนข้างสูงมาก แต่คณะกรรมการดำเนินงานสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ก็สามารถแก้ปัญหาให้จังหวัดได้ด้วยความราบรื่น

จังหวัดขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องดังกล่าวมาแล้ว และทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการก่อสร้าง และการดำเนินงานพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จงประสบความสุขความเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย คิดประสงค์สิ่งใด ขอให้

สมความปรารถนาทุกประการ และหวังว่าหนังสือที่ระลึก ฯ เล่มนี้ คงจะอำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร.

ศาลากลางจังหวัดจันทบุรี
๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๔

ประวัติ
เมืองจันทบุรี

ธงประจำจังหวัดจันทบุรี.

เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง แปดสิบเซนติเมตร ยาว หนึ่งร้อยยี่สิบเซนติเมตร พื้นธงสีแดง มุมด้านซ้ายมือของผืนธง ประกอบด้วยตราประจำจังหวัด อยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นสีน้ำเงิน เป็นรูปกระต่ายอยู่ในดวงจันทร์ เบื้องหลังเป็นประกายแสงจันทร์ หมายถึงความสวยงามเย็นตาเย็นใจ เปรียบได้กับความสงบรื่นรมย์และร่มเย็นเป็นสุขของภูมิภาคนี้

รูปกระต่ายเป็นสัญลักษณ์ส่วนหนึ่งของดวงจันทร์ ซึ่งชาวไทยโดยทั่วไปเชื่อว่ามีอยู่เป็นนิรันดร์ตั้งแต่สมัยศักดิ์บรรพ์ เช่นเดียวกับมีจันทบุรีเป็นเมืองโบราณ ที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารมาตั้งแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา.

ประวัติเมืองจันทบุรี

จันทบุรีเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในประเทศไทย แต่จะเริ่มสร้างเมื่อใดไม่สามารถจะหาหลักฐานแน่นอนได้ ปรากฏหลักฐานในหนังสือฝรั่งเศสชื่อ แคมโบช ซึ่งชาวฝรั่งเศสชื่อ ม. อิตีเมอร์ เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่าได้มีบาทหลวงองค์หนึ่ง พบศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่ตำบลเขาสระบาป ในศิลาจารึกนั้นมีข้อความว่า เมื่อ ๑,๐๐๐ ปีล่วงมาแล้ว มีเมืองหนึ่งชื่อว่าควนคราบุรี เป็นเมืองที่มีอาณาเขตกว้างขวางมาก ตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาป

ชื่อควนคราบุรีนี้จะเป็นเมืองตรงกับเมืองจันทบุรีในปัจจุบันหรือไม่ ยังเป็นข้อสงสัยอยู่ แต่ที่อ้างสถานที่ว่าตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาปนั้นน่าจะเป็นเมืองเดียวกัน เพราะเมืองเก่าแก่ที่สุดของจันทบุรีนั้นตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาป ยังมีซากปรากฏอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ชาวพื้นเมืองเดิมของจันทบุรีเป็นเชื้อชาติ "ชอง"

พวกชองในปัจจุบันตั้งภูมิลำเนาทำมาหากินอยู่ในป่าซึ่งอยู่ติดกับเขตแดนเมืองพระตะบอง และบางท้องที่ในเขตอำเภอมะขาม เช่นที่ ตะเคียนทอง คลองพลู จันทเขลม ฯลฯ พวกนี้มีภาษาพูดอย่างหนึ่งต่างหากจากภาษาเขมรและภาษาไทย ทางมานุษยวิทยาได้จัดให้อยู่ในจำพวกตระกูลมอญ–เขมร เช่นเดียวกับพวกขอมโบราณเหมือนกัน พวกชองชอบลูกบัดสีต่างๆ และใช้ทองเหลืองเป็นเครื่องประดับ เข้าใจว่าเดิมทีเดียวพวกชองนี้คงจะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ตามท้องที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองจันทบุรี และเพิ่งจะถอยร่นเข้าป่าเข้าดงไปในเมื่อไทยมีอำนาจเข้าครอบครองเมืองจันทบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ พวกขอมมีอำนาจได้แผ่เข้าครอบครองเมืองจันทบุรี มีหลักฐานเป็นซากเมืองเก่าเหลือปรากฏอยู่ คือ กำแพงก่อด้วยศิลาแลงกับเชิงเทินดินเป็นคันขึ้นไปและมีถนนโบราณอีก ๒ สาย ซึ่งยังคงสังเกตเห็นเป็นแนวได้ นอกจากนี้ยังมีศิลาแกะสลักเศียรเทวรูป ที่วัดทองทั่ว ทับหลังศิลปขอม (ปัจจุบันอยู่ที่วัดโบสถ์) สิงห์ศิลา (ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดจันทบุรี) และศิลาจารึกภาษาขอมที่ได้จากบ้านเพนียด หน้าเขาสระบาป ใกล้วัดทองทั่ว ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมืองจันทบุรี

พวกขอมคงจะปกครองจันทบุรีอยู่ประมาณ ๔๐๐ ปี จนกระทั่งเสื่อมอำนาจลงในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พวกไทยทางอาณาจักรฝ่ายใต้ซึ่งมีราชธานีอยู่ที่เมืองสุพรรณภูมิ (เมืองอู่ทอง) ได้เข้ายึดเมืองจันทบุรีไว้ได้ จันทบุรีจึงรวมอยู่ในอาณาจักรไทยทางฝ่ายใต้เรื่อยมา มีหลักฐานที่ควรจะเชื่อได้ว่าเมืองนี้เคยเป็นเมืองขึ้นของไทยมาแล้วตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง คือ เมื่อพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๙๓ ทรงประกาศว่า กรุงศรีอยุธยามีประเทศราชอยู่ ๑๖ หัวเมือง มีชื่อเมืองจันทบุรีอยู่ด้วยเมืองหนึ่ง

ในสมัยพระเจ้าอู่ทองเมื่อได้เมืองจันทบุรีเป็นเมืองขึ้นแล้ว ต่อมามีการย้ายตัวเมืองเดิมที่เชิงเขาสระบาป ตำบลคลองนารายณ์ มาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านหัววัง ตำบลพุงทลายเดิม (ปัจจุบันเป็นตำบลจันทนิมิต) ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี เหตุผลที่ต้องย้ายเมืองมาตั้งใหม่เพราะเมืองเดิมอยู่ติดกับภูเขาสระบาป ยากที่จะขยายเมืองให้ใหญ่โตออกไปกว่าเดิมได้ และเมืองใหม่ที่บ้านหัววังนี้อยู่ใกล้กับแม่น้ำ สะดวกต่อการคมนาคมและหาน้ำใช้

หลักฐานการสร้างเมืองที่นี่คือบริเวณนี้เดิมยังมีเค้าซากเมืองเก่าเหลืออยู่ และเคยมีผู้ขุดพบพระพุทธรูป หรือส่วนของพระพุทธรูปในบริเวณบ้านหัววัง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๑ –๒๕๑๒ ก็มีผู้ขุดพบส่วนของพระพุทธรูปอีกทางทิศเหนือของที่ดินที่ก่อสร้างเป็นศูนย์การค้าในเขตตำบลจันทนิมิต

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์พอเชื่อได้ว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗ พระราเมศวรเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ และกวาดต้อนชาวเมืองมาไว้ที่เมืองจันทบุรีในตำบลซึ่งปัจจุบันเรียกว่า "บ้านลาว" ตั้งอยู่ริมแม่น้ำจันทบุรีเหนือ "บ้านขอม" และเหนือบ้านหัววังขึ้นไป ต่อมาชาวไทยที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในครั้งนั้นคงจะได้สมพงศ์กับชาวพื้นเมืองเดิม เช่น พวกขอมและพวกชอง เป็นต้น จึงทำให้สำเนียงและคำพูดบางคำตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีผิดแผกแตกต่างไปจากทางภาคกลางและภาคพายัพบ้าง แต่แม้จะผิดแผกแตกต่างกันไปประการใดก็ตาม ชาวจันทบุรีก็ยังคงใช้ภาษาไทยเป็นภาษาท้องถิ่นพูดกันอยู่โดยทั่วไปตลอดทั้งจังหวัด ยกเว้นแต่คนหมู่น้อย เช่น พวกจีนและญวนซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ในระยะหลังเท่านั้นที่ยังคงพูดภาษาของตนเอง ที่ตั้งเมืองครั้งที่ ๒ คงอยู่ประมาณระหว่าง พ.ศ. ๑๙๐๐ ถึง พ.ศ.

1,2 พระอุโบสถและพระเจดีย์ที่วัดทองทั่ว ซึ่งทั้งอยู่ใกล้เมืองเก่าที่บ้านเพนียด ต. คลองน้ำใส อ. เมืองจันทบุรี.

1.

2.

4.

3.

3,4 ศิลาแกะสลักศิลปขอม ได้จากบ้านเพนียด เมืองเก่า.

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๒๐๐ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้มีการย้ายเมืองจากบ้านหัววัง ตำบลพุงทลาย (เดิม) มาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านลุ่มซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี เพราะเมืองเดิมที่บ้านหัววัง ตำบลพุงทลาย แม้ว่าจะอยู่ริมแม่น้ำจันทบุรี สะดวกต่อการคมนาคมติดต่อค้าขายก็ตาม แต่มีข้อเสียประการสำคัญคือ มีน้ำท่วมทุกปี การสร้างเมืองใหม่ที่บ้านลุ่มนี้คงทำให้เป็นเมืองป้อมเหมือนอย่างเมืองโบราณทั้งหลาย คือ มีคูและเชิงเทินรอบเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างยาวประมาณด้านละ ๖๐๐ เมตร แนวกำแพงนี้แต่ก่อนมีที่หลังศาลและศาลากลางหลังเก่า ปัจจุบันถูกรื้อไปหมดแล้ว ยังมีแนวกำแพงเหลืออยู่ให้เห็นบ้างทางหลังกองพันนาวิกโยธิน ประมาณ ๑๐๐ เมตร ที่ตั้งเมืองจันทบุรีครั้งที่ ๓ อยู่ที่ตำบลนี้ตลอดมาจนสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา

ประวัติของเมืองจันทบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นไม่มีเรื่องเกี่ยวกับการสงครามมากเท่าใดนัก อาจจะกล่าวได้ว่าจันทบุรีเป็นเมืองที่สงบสุขเรื่อยมา ทั้งนี้เพราะว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่ไทยเราทำสงครามกับพม่าทางภาคตะวันตก ภาคพายัพ และภาคเหนือ ส่วนเมืองจันทบุรีอยู่ทางชายฝั่งทะเลตะวันออก อาณาเขตไม่ติดต่อกับพม่า จึงไม่ปรากฏว่ามีการทำสงครามกับพม่า เป็นเหตุให้เมืองจันทบุรีซึ่งเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งทางชายฝั่งทะเลตะวันออกยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งเสบียงอาหารและกำลังรี้พล

เมื่อสภาพของเมืองจันทบุรีเป็นเช่นนี้ ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาขณะที่พม่ายกทัพมาตีและล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวชิรปราการได้นำกำลังพลประมาณ ๕๐๐ คน พร้อมด้วยทหารคู่ใจ คือ พระเชียงเงิน หลวงพิชัยอาสา หลวงพรหมเสนา หลวงราชเสน่หา ตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกไปทางทิศตะวันออกผ่านนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง แล้วจึงทรงยึดเมืองจันทบุรีเพื่อเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหาร รวบรวมรี้พล เป็นเวลาถึง ๕ เดือน ได้ทหารไทยจีนประมาณ ๕,๐๐๐ คน ต่อเรือรบได้ประมาณ ๑๐๐ ลำเพื่อไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยาต่อไป นับได้ว่าเมืองจันทบุรีเป็นเมืองสำคัญเคยเป็นที่ตั้งมั่นของวีรกษัตริย์มหาราชพระองค์หนึ่งของไทยมาก่อน

ความสำคัญของจันทบุรีในสมัยกรุงธนบุรี พอสรุปได้ว่าเป็นเมืองท่าหลักทางชายฝั่งทะเลตะวันออก กับเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่เหมาะสำหรับการตั้งรับข้าศึก และเมืองนี้ก็คงตั้งอยู่

บริเวณบ้านลุ่มตลอดมาจนสิ้นสมัยกรุงธนบุรี

จันทบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมืองจันทบุรีก็ยังคงตั้งอยู่ที่บ้านลุ่ม ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประเทศไทยเกิดพิพาทกับประเทศญวนถึงกับทำสงครามกันด้วยเรื่องเจ้าอนุวงศ์ การทำสงครามระหว่างญวนกับไทยในครั้งนั้นใช้กองทัพบกและกองทัพเรือ เมืองจันทบุรีเป็นเมืองชายทะเลทางทิศตะวันออกอยู่ใกล้กับญวน สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าญวนจะมายึดเอาเมืองจันทบุรีเป็นที่มั่นเพื่อทำการต่อสู้กับไทย และตัวเมืองจันทบุรีตั้งอยู่ในที่ลุ่ม ไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นฐานทัพต่อสู้กับญวน ฉะนั้นจึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กองออกมาสร้างป้อมค่ายและเมืองขึ้นใหม่ที่บ้านเนินวง ตำบลบางกะจะ ตำบลที่จะสร้างเมืองใหม่นี้ตั้งอยู่ในที่สูง เป็นชัยภูมิดีเหมาะแก่การสร้างฐานทัพต่อสู้ข้าศึก ลักษณะของเมืองที่สร้างมีกำแพง ป้อม คู ประตู ๔ ทิศ เป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ ๑๔ เส้น ยาว ๑๕ เส้น มีป้อมตั้งเรียงรายอยู่ตามช่องใบเสมา สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ใช้เวลาแรมปีและกำลังคนมากมายจนแล้วเสร็จ ภายในเมืองได้สร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมือง คลังเก็บอาวุธ และวัดซึ่งมีชื่อว่า "วัดโยธานิมิต" เมืองที่สร้างใหม่ยังคงปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พร้อมกับการสร้างเมืองใหม่นั้นยังได้โปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กองสร้างป้อมที่หัวหาดปากน้ำแหลมสิงห์ป้อมหนึ่ง และให้พระยาอภัยพิพิธเป็นแม่กองสร้างไว้บนเขาแหลมสิงห์อีกป้อมหนึ่ง เดิมป้อมทั้งสองยังไม่มีชื่อ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังมิได้เสวยราชย์ได้เสด็จประพาสเมืองจันทบุรี จึงได้พระราชทานนามป้อมที่อยู่บนเขาแหลมสิงห์ว่า "ป้อมไพรีพินาศ" และป้อมที่อยู่หัวหาดแหลมสิงห์ว่า "ป้อมพิฆาตปัจจามิตร" แต่ป้อมพิฆาตปัจจามิตรได้ถูกฝรั่งเศสรื้อเสียแล้วเมื่อคราวฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี เพื่อสร้างที่พักทหารฝรั่งเศส ซึ่งเรียกกันว่า "ตึกแดง" ในปัจจุบันนี้

เมื่อได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่บ้านเนินวงแล้ว รัฐบาลไทยในสมัยนั้นได้สั่งย้ายเมืองจันทบุรีจากที่บ้านลุ่มไปอยู่ที่เมืองใหม่ และมีความปรารถนาที่จะให้ประชาชนอพยพจากเมืองเก่าที่ตั้งเป็นตัวจังหวัดในปัจจุบันไปอยู่ที่เมืองใหม่ด้วย แต่เนื่องด้วยตัวเมืองใหม่ตั้งอยู่บนที่สูง

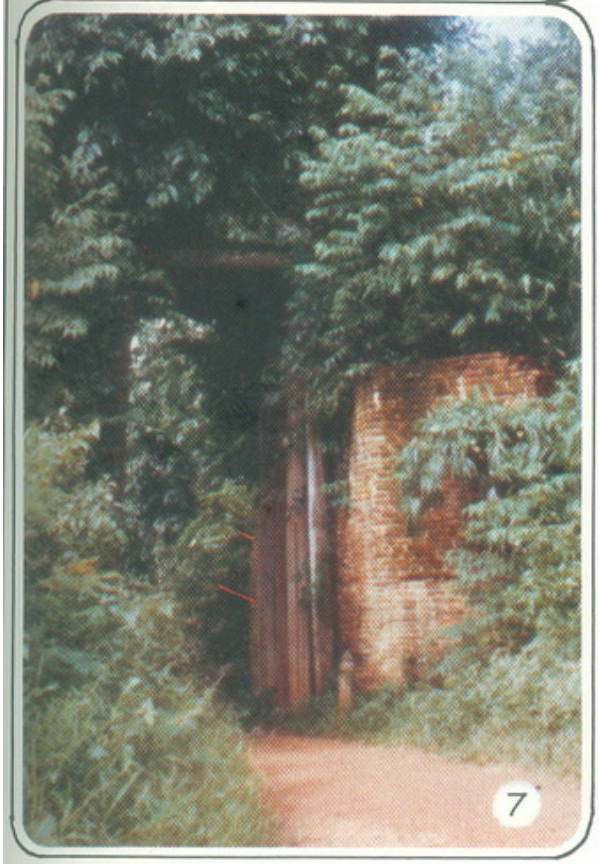

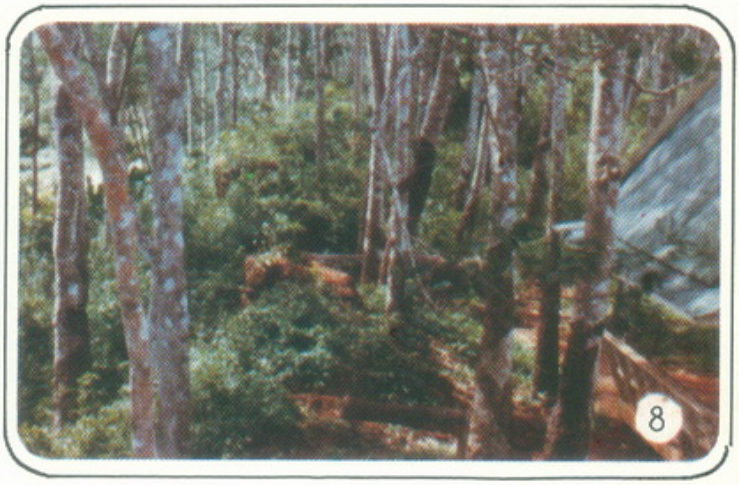

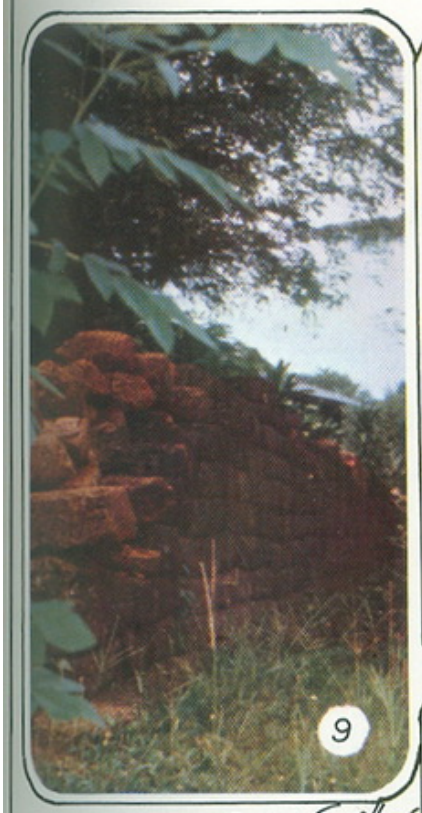
5. ป้อมประตูเมืองที่ค่ายเนินวง ซึ่งบูรณะขึ้นใหม่

6, 7 ประตูเมืองเก่า ทางด้านทิศตะวันออก และทิศเหนือ ของค่ายเนินวง สร้างในสมัย ร.๓ พ.ศ. ๒๓๗๗

8 แนวกำแพงเมืองของค่ายเนินวง

9,10 แนวกำแพงเมืองด้าน
ที่ค่ายเนินวง

11,12,13 ปืนใหญ่
ที่ตั้งเรียงรายตาม
กำแพงเมืองที่ค่ายเนินวง

กว่าระดับน้ำทะเลประมาณ ๓๐ เมตร และตั้งอยู่ห่างจากคลองน้ำใสซึ่งเป็นคลองน้ำจืดประมาณ ๑ กิโลเมตร ไม่สะดวกแก่ประชาชนในเรื่องน้ำใช้ ประชาชนจึงไม่ใคร่สมัครใจอยู่ คงอยู่ที่เมืองเก่าเป็นส่วนมาก พวกที่อพยพไปอยู่จนตั้งเป็นหลักฐานก็มีแต่หมู่ข้าราชการ ปัจจุบันยังมีบุตรหลานของข้าราชการสมัยนั้นตั้งเคหสถานอยู่ที่บ้านทำเนียบในเมืองใหม่มาจนทุกวันนี้ และเมื่อการสงครามระหว่างไทยกับญวนสงบลงแล้ว เมืองใหม่ก็ไม่มีความสำคัญอย่างไรที่ประชาชนในเมืองเก่าจะต้องอพยพไปอยู่ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายเมืองจันทบุรีจากเมืองใหม่ที่บ้านเนินวงกลับมาตั้งอยู่ที่เมืองเก่าที่บ้านลุ่มตามเดิม และได้อยู่มาจนถึงทุกวันนี้ เมืองใหม่จึงกลายเป็นเมืองร้างมาแต่แต่ครั้งนั้น

สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๑๙ พระองค์ได้เสด็จประพาสเมืองจันทบุรี ได้เสด็จไปที่ค่ายเนินวง เขาพลอยแหวน ตลาดเมืองจันทบุรี น้ำตกพลิ้ว ณ ที่น้ำตกพลิ้วนี้ได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นโคลงชมน้ำตกพลิ้วไว้ในหนังสือเรื่องเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีว่า

น้ำพุดุดั้นยอด บรรพต
กระทบเหลี่ยมศิลาลด ล่มพื้น
ขาวดังกษีรรส รินร่วง โรยแฮ
พร่างพร่างละอองชื้น เช่นน้ำสุคนธ์โปรย

เบื้องล่างอ่างรับน้ำ เย็นใส
เจ็ดศอกคืบแต่ใน ซึ้งซึ้ง
ลำธารชลาลัย ไหลหลั่ง เหลิงแฮ
ลงสู่คลู่เดียวถลึ้ง เหตุล้ำเหลือหนาว

ยามสายกายเร่าร้อน สุริย์ฉาน
เพียรสถิตปากธาร ที่ใกล้
กลับเย็นยิ่งสำราญ ร่มสุข เกษมแฮ
ธารกี่ธารบ่ได้ เทียบพลิ้วเทียมถึง

ชลธารปานน้ำทิพย์ มาโปรย สรงฤา
เสียงแต่นามชวนโหย ละห้อย
เรียกพลิ้วโอ้ยอกโอย ฉวยบิด เบือนนา
แม้ว่าบิดพลิ้วน้อย หนึ่งแล้วจำตาย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าหัวทรงโปรดน้ำตกพลิ้วเป็นอย่างยิ่ง และได้เสด็จประพาสหลายคราว ทรงโปรดมากถึงกับมีพระราชดำรัสว่า

"เราได้เห็นน้ำตกอย่างนี้มาสองแห่งสามแห่ง คือที่ปีนัง เกาะช้าง และสีพยา เห็นไม่มีที่ไหนจะงามกว่าที่นี่เลย ถ้าจะให้เรานั่งดูอยู่ยังค่ำก็แทบจะได้ ด้วยเย็นสบายจริง"

ที่น้ำตกพลิ้วนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดให้สร้างพระเจดีย์ศิลาแลง ทรงกลมแบบลังกามีบันไดขึ้นทั้ง ๔ ด้าน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระราชทานนามเจดีย์ว่า "อลงกรณ์เจดีย์" ต่อมาใน พ.ศ ๒๔๒๔ ได้ทรงโปรดให้สร้างอนุสาวรีย์เป็นรูปปิรามิด ก่อด้วยอิฐถือปูนอีกแห่งหนึ่งเพื่อเป็นที่ระลึกแด่พระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี ซึ่งเสด็จทิวงคตลงท่ามกลางลำน้ำเจ้าพระยา เมื่อคราวเสด็จประพาสพระราชวังบางปะอิน ภายในอนุสาวรีย์นี้บรรจุพระอังคารของสมเด็จพระนางเจ้าพระองค์นี้ด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้จารึกข้อความไว้ที่อนุสาวรีย์ด้วยถ้อยคำที่ซาบซึ้งว่า

ที่ระลึกถึงความรัก
แห่ง
สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
พระบรมราชเทวีอรรคมเหษี
ซึ่งเสด็จทิวงคตแล้ว ด้วยเธอได้มาถึงที่นี้
เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗)
โดยความยินดีชอบใจ
อนุสาวรีย์นี้
สร้างขึ้นโดยจุฬาลงกรณ์บรมราช

14,15 ยุ้งข้าวพลับ และอสงกาลนัจเจติย์
(ร.๕ ทรงโปรดให้สร้างในพ.ศ.๒๔๑๙)

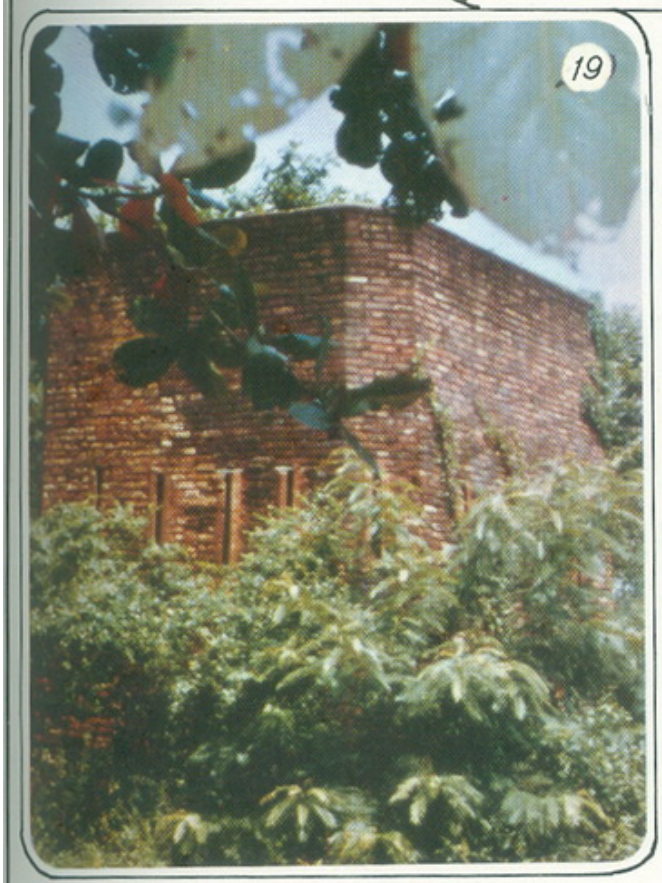
16,17. อนุสาวรีย์ รูปปั้นหล่อ
ร.๕ ทรงโปรดให้สร้าง
เพื่อเป็นที่ระลึกแด่สมเด็จพระนางเจ้า
สุนันทากุมารีรัตน์ เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๔.

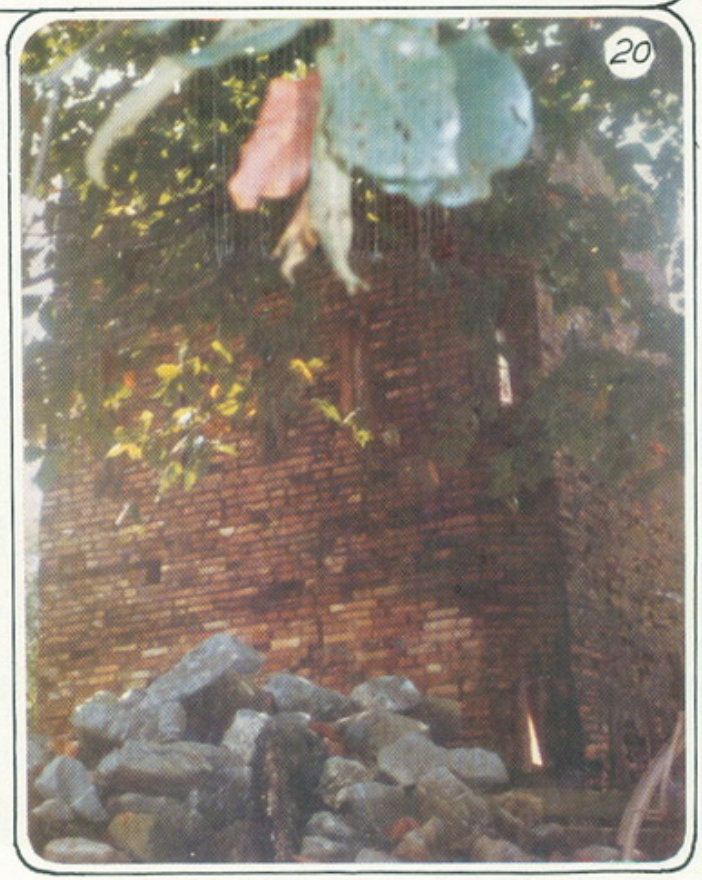

18. ตึกแดง
สร้างเสร็จสมัย
เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒
โดยใช้อิฐจาก
ป้อมพิฆาตปัจจามิตร

19,20 ศาลีโก่
อยู่ใกล้กับตึกแดง
ซึ่งสร้างเสร็จสมัย
เดียวกันกับ ตึกอยู่
ในบังคับบัญชา
ที่กระทำความผิด

ผู้เป็นพระราชสวามี อันมีความทุกข์
เพราะเธอเป็นอย่างยิ่ง ในจุลศักราช ๑๒๔๓
(พ.ศ. ๒๔๒๔)

เมื่อคราวเสด็จประพาสน้ำตกพลิ้ว พ.ศ. ๒๔๑๙ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จประพาสน้ำตกคลองนารายณ์ (น้ำตกสระบาป) ด้วย แต่มิได้เสด็จขึ้นไปถึงตัวน้ำตก ได้ไปนมัสการจุลลีจุมภเจดีย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างไว้ และได้ทรงสระสนานในลำธารใกล้ศาลาที่ประทับและทรงพระราชนิพนธ์โคลงเกี่ยวกับน้ำตกสระบาปนี้คล้ายทำนองนิราศว่า

สระบาปบาปก่อนสร้าง ปางใด
สระบ่สระทรวงใน สร่างสร้อย
สระสนานยิ่งอาลัย นุชนาฏ
สระช่วยสระบาปน้อย หนึ่งให้สบนาง

ในสมัยฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) ไทยกับฝรั่งเศสได้เกิดกรณีพิพาทกันด้วยเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยฝรั่งเศสกล่าวหาว่าไทยรุกล้ำเข้าไปในดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสและได้ทำร้ายเจ้าพนักงานฝรั่งเศสด้วย ฝ่ายไทยได้แก้ว่าดินแดนนั้นเป็นของไทย ฝรั่งเศสบุกรุกเข้ามา ฝ่ายไทยจำเป็นต้องขัดขวาง เมื่อการโต้เถียงไม่เป็นที่ตกลงปรองดองกันแล้ว ฝรั่งเศสจึงใช้อำนาจโดยส่งเรือรบเข้าไปในแม่น้ำเจ้าพระยา ไทยกับฝรั่งเศสจึงเกิดปะทะกันด้วยอาวุธเมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ทั้งสองฝ่ายต่างได้รับความเสียหายด้วยกัน ฝ่ายไทยเห็นว่าจะสู้ฝรั่งเศสในทางกำลังอาวุธมิได้ จึงขอเปิดการเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสด้วยสันติวิธี ฝ่ายฝรั่งเศสได้ยื่นคำขาดต่อรัฐบาลไทยเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ รวม ๖ ข้อด้วยกัน มีใจความสำคัญที่ควรกล่าวคือ ให้รัฐบาลไทยยอมสละสิทธิดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตลอดจนเกาะทั้งหลายในลำน้ำนั้นด้วย กับให้ไทยต้องเสียเงินเป็นค่าปรับให้แก่ฝรั่งเศสจำนวน ๒ ล้านฟรังก์ และเงินไทยอีก ๓ ล้านบาท ก่อนที่จะได้ตกลงทำสัญญากันนี้ฝรั่งเศสจะต้องยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกัน ฝ่ายไทยต้องยอมฝรั่งเศสทุกประการ

ในระหว่างที่ปะทะกับฝรั่งเศสนั้น ทางจันทบุรีได้เตรียมต่อสู้ป้องกันตามกำลังที่พอจะทำได้ เพราะในเวลานั้นมีกองทหารเรือตั้งอยู่ในตัวเมืองและที่ปากน้ำแหลมสิงห์แต่เมื่อได้ทราบว่ารัฐบาลยอมให้ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี กองทหารเรือทั้งสองแห่งก็ได้รีบโยกย้ายไปอยู่ที่เกาะจิก และอำเภอขลุง ต่อมาอีกไม่กี่วันใน พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้นเอง ฝรั่งเศสได้ยกกองทหารเข้าสู่เมืองจันทบุรี ทหารโดยมากเป็นทหารญวนที่ส่งมาจากไซ่ง่อน ที่เป็นทหารฝรั่งเศสไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นนายทหาร จำนวนทหารฝรั่งเศสและญวนรวมกันทั้งสิ้นประมาณ ๖๐๐ คนเศษ ได้แยกกันอยู่ ๒ แห่ง คือที่ปากน้ำแหลมสิงห์พวกหนึ่ง ได้รื้อป้อมบัจจามิตรแล้วสร้างตึกแถวเป็นที่พักและกองบัญชาการเรียกกันว่า "ตึกแดง" ทั้งได้สร้างที่คุมขังนักโทษไว้ด้วย เรียกกันว่า "คุกขี้ไก่" อีกพวกหนึ่งตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรี ในบริเวณที่เป็น "ค่ายทหาร" ปัจจุบันนี้

ขณะที่ฝรั่งเศสได้ยึดเมืองจันทบุรีนั้น ได้กระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ไทยบ้างคือ ฝรั่งเศสได้ช่วยเหลือไทยทำการปราบปรามพวกอั้งยี่ และช่วยเหลือพยาบาลประชาชนที่ป่วยไข้ แต่สิ่งที่เป็นผลเสียกับฝ่ายไทยในเมืองจันทบุรีก็มีมิใช่น้อย ทหารฝรั่งเศสที่เข้ายึดครองเมืองจันทบุรีไม่มีอำนาจในการปกครองประชาชน อำนาจปกครองยังเป็นของไทยอยู่ตลอดเวลาที่ฝรั่งเศสยึดครอง ฝรั่งเศสมีอำนาจเพียงปกครองทหารและคนที่ขึ้นในบังคับฝรั่งเศสเท่านั้น แต่ในบางคราวฝรั่งเศสก็ก้าวก่ายอำนาจการปกครองของไทยบ้าง ฝ่ายไทยต้องพยายามผ่อนผันอะลุ่มอล่วยเสมอจึงไม่ใคร่มีเรื่องขัดใจกัน จนถึงเวลาที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกไปจากจันทบุรี และเนื่องด้วยไทยยังมีอำนาจในการปกครองขณะที่ฝรั่งเศสยึดครองอยู่ จึงได้มีชาวจีนและญวนพื้นเมืองบางคนไม่อยากอยู่ใต้อำนาจการปกครองของไทย พากันเข้าไปอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส เพื่อหวังประโยชน์บางประการ จึงทำให้การบังคับบัญชาบุคคลจำพวกนี้ลำบากยิ่งขึ้น แต่พอฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีไปแล้วคนจำพวกนี้ก็พลอยหมดไปไม่มีคนในปกครองของฝรั่งเศส

เมื่อรัฐบาลไทยและฝรั่งเศสได้ทำสัญญาตกลงกันเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๔๖ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว โดยฝ่ายไทยยินยอมยกดินแดนเมืองตราด ตลอดจนถึงเมืองประจันตคีรีเขตให้แก่ฝรั่งเศส กองทหารฝรั่งเศสทั้งหมดก็เริ่มถอนออกไปจากจันทบุรีจนหมดสิ้น เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๗ และรัฐบาลไทยได้ย้ายกองทหารเรือที่เกาะจิกและที่อำเภอขลุง กลับมาตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีตามเดิม รวมเวลาที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี ๑๑ ปี

21 พระเจดีย์ ซึ่งสร้างไว้โดยลำดับกับป้อมเพชรพิมาศ เพื่อเป็นที่ระลึกเมื่อครั้งเสด็จสู่ป้อมค่ายทหารที่แหลมสิงห์ (พ.ศ. ๒๔๔๗)

22,23,24 ปืนใหญ่ เนื้อโลหะผสม ซึ่งวางอยู่ที่ป้อมเพชรพิมาศ (สร้างสมัย ร. ๓ พ.ศ. ๒๓๗๗)

ต่อมาชาวจันทบุรีได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นที่บริเวณใกล้เคียงกับป้อมไพรีพินาศเพื่อเป็นที่ระลึกว่าป้อมค่ายทหารแหลมสิงห์ได้เลิกล้มไป ให้อนุชนรุ่นหลังได้ทราบเรื่องราวนี้และในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีสหเทพราช (เสง วิรยะศิริ) ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย ออกมาจัดการทำพิธีฉลองเมืองจันทบุรีเป็นเวลา ๓ วัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสยุโรป ก่อนที่จะเสด็จกลับคืนสู่พระมหานคร พระองค์ก็ได้เสด็จมาประพาสเมืองจันทบุรีอีกวาระหนึ่ง โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรีมาถึงหน้าเกาะจุฬา ปากน้ำจันทบุรี ในเวลากลางคืนของวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐ รุ่งขึ้นเป็นวันเสด็จเข้าเมือง มีราษฎรมาคอยเฝ้าชมพระบารมี คอยเฝ้ารับส่งเสด็จอยู่อย่างหนาแน่น ตลอดสองฟากฝั่งแม่น้ำจันทบุรีและตามทางที่เสด็จผ่าน แสดงถึงความจงรักภักดีของประชาชนที่มีต่อพระองค์เป็นอย่างยิ่งซึ่งสามารถทราบได้จากคำกราบบังคมทูลถวายของพระยาวิชยาธิบดี สมุหเทศาภิบาล มีข้อความว่า

"ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส นำฉันทานุมัติของข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือน และพ่อค้าพาณิชคณาจารย์ ประชาราษฎร บรรดามีตำแหน่งนิวาสสถานทั่วเมืองจันทบุรี ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในมงคลสมัยที่ได้รับเสด็จอีกครั้งหนึ่งในคราวนี้ อันเป็นเหตุให้บังเกิดปีติยินดีทั่วหน้าหาที่สุดมิได้ ด้วยความนิยมเมืองนี้แต่ไรมาว่าเป็นเมืองโปรดของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทย่อมพอพระราชหฤทัยที่จะเสด็จประพาส และทรงพระกรุณาคุ้นเคยแก่ชาวเมืองทั่วไปมาก ใช่แต่เท่านั้นครั้นถึงคราวเคราะห์เข็ญเกิดขึ้นแก่เมืองนี้ก็ทราบอยู่ทั่วกันว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงบำเพ็ญพระวิริยะบารมีเพื่อจะบำบัดความวิบากยากไร้ของบ้านเมืองมิได้ย่อหย่อน ทั้งทรงพระอุตส่าห์ทำนุบำรุง เพื่อจะให้บ้านเมืองและประชาชนมีความสุขสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับมาจนการทั้งนี้สำเร็จได้ดังพระบรมราชประสงค์ ด้วยอำนาจพระวิริยะอุตส่าห์ควรเป็นอัศจรรย์ และเป็นพระเดชพระคุณแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายหาที่เปรียบมิได้ ด้วยแลเห็นพระเมตตาคุณปรากฏเสมอมาเช่นนี้น้ำใจชาวเมืองจันทบุรีจึงมีปฏิพัทธ์ผูกพันอยู่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อได้ทราบว่าไม่ทรงสบายจนถึงต้องเสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรปประเทศ ก็พากันอาวรณ์ร้อนใจตั้งหน้าคอยฟังข่าวเสด็จ

ทุกคราวที่จะทราบได้ ครั้นได้ทราบว่าเสด็จไปทรงเจริญพระบรมสุขจึงค่อยคลายความกังวล จนได้แลเห็นพระองค์ทรงสิริโสภาคย์ปราศจากโรคาพาธมลทิน ปรากฏแก่ตาข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในวันนี้ทำให้ปลื้มใจไปด้วยโสมนัสยินดี จึงพร้อมกันขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลถวายไชยมงคลต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้ทรงพระเจริญพระชนมายุยืนนาน ทรงเสวยสุขสำราญนิราศโรคาพาธปราศจากภยันตราย เสด็จดำรงรัฐสีมาอาณาจักรเป็นที่พึ่งพำนักของประชาชนทั้งหลายสืบไปให้จงช้านาน อนึ่งขอให้สรรพราชการซึ่งมีพระราชหฤทัยหวังทั้งสองฝ่ายที่จะบำรุงความสมบูรณ์สุขสบายของสยามรัฐสีมามณฑล จงประสิทธิศิริสวัสดิ์พิพัฒน์ผล ให้สมดังพระราชหฤทัยจำนงทุกประการ ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ”

นอกจากนี้ชาวเมืองจันทบุรียังมีความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประชาชนเมืองนี้เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจะทราบได้จากพระราช-ดำรัสตอบดังนี้

“ดูกรประชาชนอันเป็นที่รักของเรา ถ้อยคำอันไพเราะซึ่งได้กล่าวต้อนรับและอำนวยพรอันเจ้าทั้งหลายได้ให้ฉันทะมากล่าวเฉพาะหน้าเราเวลานี้ เป็นที่พอใจและจับใจเป็นอันมาก

เมืองจันทบุรีนี้แต่เดิมมา ย่อมเป็นที่เราไปมาเยี่ยมเยียนอยู่เป็นนิตย์ ได้รู้สึกว่าเป็นเมืองหนึ่งซึ่งอาจบำบัดโรคและให้ความสำราญใจสำราญกาย เพราะได้มาอยู่ในที่นี้เป็นหลายคราว จึงเป็นที่รักมุ่งหมายจะบำรุงให้มีความเจริญยิ่งขึ้น ความคุ้นเคยต่อประชาชนที่นี้ย่อมมีเป็นอันมาก ดุจเจ้าทั้งหลายระลึกได้ถึงว่าเราต้องห่างเหินไปไม่ได้มาอยู่เมืองนี้ถึง ๑๔–๑๕ ปี ด้วยความจำเป็น แต่มิได้ละเลยความผูกพันในที่จะบำรุงเมืองนี้ให้อยู่เย็นเป็นสุขและมีใจระลึกถึงประชาชนทั้งหลายอันเป็นที่รักที่คุ้นเคยกัน และได้ฟังข่าวสุขทุกข์ของเจ้าทั้งหลายอยู่เป็นนิตย์ เมื่อเป็นโอกาสที่จะได้มาเมืองนี้ในครั้งแรกซึ่งได้เลิกร้างไปช้านาน จึงมีความยินดีตักเตือนใจอยู่เสมอ ซึ่งจะใคร่เห็นภูมิประเทศและราษฎรอันเป็นที่รักของเรา ผลแห่งความมุ่งหมายอันแรงกล้านี้ได้สำเร็จเป็นอันดี เป็นเหตุให้เกิดความชื่นชมโสมนัสในใจว่า บ้านเมืองมิได้เสื่อมทรามไป มีความสุขสมบูรณ์อยู่สมดังความปรารถนาของเรา ทั้งได้เห็นหน้าพวกเจ้าทั้งหลายเบิกบานแสดงความชื่นชมยินดี ส่อให้เห็นความจงรักภักดีมิได้เสื่อมคลายสมกับคำที่กล่าวว่ามี

มิตรจิตและมิตรใจ ในระหว่างตัวเราและเจ้าทั้งหลายความรู้สึกอันนี้ย่อมมีแต่ความชื่นชมยินดีทวีขึ้น

บัดนี้ เมืองจันทบุรีได้เป็นเมืองใหญ่ในมณฑลฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งรัฐบาลของเราได้คิดจะบำรุงให้เจริญดียิ่งขึ้น เราขอเตือนเจ้าทั้งหลายให้ตั้งหน้าทำมาหากิน และประพฤติตนให้สมควรแก่ความชอบธรรมซึ่งควรประพฤติ และขอให้มีความไว้วางใจในตัวเราว่าจะเป็นผู้ชื่นชมยินดีในเวลาที่เจ้ามีความสุขสมบูรณ์มั่งคั่ง และจะเป็นผู้เดือดร้อนกระวนกระวายใจในเวลาที่เจ้าทั้งหลายต้องภัยได้ทุกข์โดยอันใช่เหตุ ในเวลานี้เราขอแสดงความไว้วางใจว่า ข้าราชการทั้งหลายคงจะได้ทำหน้าที่เพื่อจะทำนุบำรุงให้เจ้าทั้งหลายมีความสุขสมดังความปรารถนาของเรา ขออำนวยพรให้เจ้าทั้งหลายได้รับความเจริญสุขสิริสวัสดิ์ ทำมาค้าขายได้ผลเป็นสุขสมบูรณ์ทั่วหน้ากันทุกคนเทอญ”

การบริหารราชการของเมืองจันทบุรีสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมานั้น จัดเป็นหัวเมืองที่ขึ้นต่อกรมท่า ต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวภายหลังจากการจัดหน่วยราชการบริหารราชการส่วนกลาง โดยมีกระทรวงมหาดไทยเป็นศูนย์กลางอำนวยการปกครองประเทศแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นมาก็มีการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลให้อยู่ในความปกครองดูแลของกระทรวงมหาดไทย การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลนี้มิได้จัดขึ้นพร้อมกันทั้งหมดในคราวเดียวกัน หากแต่ได้ตั้งขึ้นเพียงปีละ ๒–๓ มณฑลแล้วแต่ความเหมาะสม ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้มีการจัดตั้งมณฑลจันทบุรีขึ้น โดยมีเมืองจันทบุรี ระยองและตราดอยู่ในเขตปกครองมีที่ทำการครั้งแรกอยู่ที่ศาลากลางจังหวัดริมแม่น้ำจันทบุรี (หลังเรือนจำซึ่งปัจจุบันเป็นที่ทำการป่าไม้จังหวัดจันทบุรี ศาลากลางหลังนี้สร้างใน พ.ศ. ๒๔๔๒) ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้ลร้างศาลากลางมณฑลในบริเวณเมืองเก่าหน้าค่ายทหาร ตำบลวัดใหม่ และย้ายที่ทำการของจังหวัดไปทำงานที่ศาลากลางของมณฑล

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๗๖ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศมาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ได้ยกเลิกมณฑลเทศาภิบาลและจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ เมืองจันทบุรีจึงมีฐานะเป็นจังหวัดที่สำคัญจังหวัดหนึ่งทางชายแดนฝั่งทะเลตะวันออก โดยในปัจจุบันนี้มีเนื้อที่ประมาณ

๓,๗๘๒,๕๐๐ ไร่ หรือ ๖,๐๕๒,๑๖๙ ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอเมืองจันทบุรี อำเภอท่าใหม่ อำเภอขลุง อำเภอมะขาม อำเภอแหลมสิงห์ และอำเภอโป่งน้ำร้อน ทั้ง ๖ อำเภอนี้แบ่งออกเป็น ๖๐ ตำบล ๕๑๖ หมู่บ้าน ๓ เทศบาลและ ๙ สุขาภิบาล ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้มีการย้ายที่ทำการจากศาลากลางหลังเก่าไปอยู่ที่ศาลากลางหลังใหม่ ถนนเลียบเนิน ตำบลวัดใหม่ จนกระทั่งทุกวันนี้

พระราชประวัติ
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พระราชประวัติ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชสมภพเวลาประมาณ ๐๕.๐๐ น. ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๐๙๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๒๗๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา มีพระนามเดิมว่า "หยง"[๑] บิดาเป็นชาวจีน ชื่อนายไหฮอง แซ่แต้ มารดาชื่อนางนกเอี้ยง นายไหฮองเป็นผู้ที่มั่งคั่งคนหนึ่งในกรุงศรีอยุธยา ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับจวนเจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายก จากหลักฐานที่อาลักษณ์ของจีนจดบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารราชวงศ์เช็ง แผ่นดินพระเจ้าเฉียนหลง กล่าวถึงพระราชประวัติของพระองค์ไว้ว่า "บิดาเจ้งเจาเป็นชาวมณฑลกวางตุ้ง ไปทำมาค้าขายอยู่ที่เสียมล่อก๊ก และเกิดเจ้งเจาที่นั่น เมื่อเจ้งเจาเติบใหญ่ เป็นผู้มีความสามารถได้เข้ารับราชการอยู่ในเสียมล่อก๊ก เมื่อเจ้งเจารบชนะพม่า ฯ แล้ว ราษฎรทั่วประเทศยกขึ้นเป็นเจ้าครองประเทศ . . ."[๒] (เจ้งเจาคือพระเจ้าตากสิน ออกเสียงตามสำเนียงปักกิ่ง ถ้าเป็นแต้จิ๋ว ออกเสียงว่าแต้เจียว ส่วนเสียมล่อก๊กนั้นหมายถึงประเทศไทย)

พระราชประวัติของพระองค์ท่านสมัยทรงพระเยาว์นั้น มีบันทึกกล่าวถึงเหตุมหัศจรรย์นานาประการ เช่นในหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี บันทึกไว้ว่า "กุมาร บุตรจีนไหฮองขุนพัฒน์นั้น มีศิริรูปประพรรณสัณฐานงามยิ่งนัก โดยลักษณะกุมารนั้นเป็นจตุรัศกาย คือ อธิบายว่าวัดตั้งแต่เท้าถึงสูญสะดือ เป็นมัชฌิมะกายได้ส่วนหนึ่ง แลวัดตั้งแต่สูญสะดือถึงผมตกแห่งหน้าเป็นส่วนหนึ่ง แลวัดตั้งแต่สูญอุระราวถัน ออกไปถึงปลายนิ้วมือข้างซ้ายเป็นส่วนหนึ่ง ข้างขวาเป็นส่วนหนึ่ง ทั้ง ๔ ส่วนนั้นยาวเสมอเท่ากันไม่

---

๑. ม.ร.ว. ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุช, พระราชประวัติ ๙ มหาราช (พระนคร : พิทยาคาร, ๒๕๑๔) หน้า ๒๔๑.

๒. ประยุทธ สิทธิพันธ์, มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมหาราช (กรุงเทพ ฯ : เทพพิทักษ์การพิมพ์, ๒๕๒๐) หน้า ๒๒๓.

ก้าเกิน ที่สะดือนั้นเป็นหลุมลึกลงไป พอจุผลหมากสงทั้งเปลือก ผิดกับสามัญชนทั้งหลาย จึงว่าเป็นลักษณะจัตุรัสกาย คือ รูปศิริกายเป็นส่วนสี่เหลี่ยม ดุจดังพระพุทธลักษณะแห่งองค์สมเด็จพระสมณโคดม อนึ่ง ขณะกุมารคลอดออกมานั้น อากาศก็ปราศจากเมฆหมอกไม่มีฝน แต่ขณะนั้นบังเกิดอสุนีบาทว์ผ่าลงมาที่ตรงเสาดั้งเรือนแห่งห้องกุมารคลอดนั้น แต่กุมารนั้นหาเป็นอันตรายไม่ ด้วยเดชะบารมีบรมโพธิสมภารของกุมารจะได้เป็นบรมกษัตริย์ศาสนะนูประถำภก ยกย่องพระบวรพุทธศาสนาในสยามประเทศนี้ ครั้นกุมารคลอดได้สามวัน มีงูเหลือมใหญ่เข้าไปขดเป็นทักษิณาวัตอยู่ในกระด้งโดยรอบกายกุมาร ฝ่ายบิดามารดาของกุมารได้เห็นงูใหญ่เข้าไปขดในกระด้งของบุตรนั้น ก็มีความวิตกกลัวไภยอันตรายต่าง ๆ หนึ่งธรรมเนียมจีนมีเหตุร้ายบังเกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว ฝ่ายบิดามารดาเขาย่อมนำบุตรซึ่งบังเกิดในระหว่างเหตุร้ายนั้นไปผังเสียทั้งเป็น ก็การซึ่งเกิดขึ้นในเมืองไทยนี้ จีนไหฮองนี้จะทำดุจธรรมเนียมเมืองจีนนั้นไม่ได้ เพราะด้วยเหตุเกรงพระราชอาญาพระเจ้าแผ่นดินไทย แต่จะต้องนำเอาบุตรนั้นไปทิ้งเสียให้พ้นบ้านจึงจะสิ้นเหตุร้ายไภยอันตราย

ครั้นเวลาเช้าท่านเจ้าพระยาจักรีลงมาถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ที่หน้าบ้านของท่าน ท่านจึงได้ทราบความตามเหตุซึ่งมีกับบุตรจีนไหยฮอง ฝ่ายท่านเจ้าพระยาจักรี จึงมีจิตคิดสังเวชกรุณากับกุมาร ซึ่งจะถึงกาลอันตรายด้วยมรณะไภย ท่านจึงขอกุมารนั้นกับจีนไหยฮอง ๆ ก็ไม่อาจขัดได้ ต้องจำเป็นจำอนุญาตยอมยกกุมารให้แก่ท่านเจ้าพระยาจักรี[๑] หนังสือ "มหาราชชาติไทย" กล่าวถึงตอนนี้ต่างออกไปว่า . . . ในสมัยโบราณนั้นจะต้องประกอบพิธีอัญเชิญ "แม่ซื้อ" มาสู่ขวัญ เพื่อให้อายุมั่นขวัญยืนปราศจากโรคภัย และถูกรบกวนรังควานด้วยภูตผีปีศาจ และต้องวางทารกน้อยไว้ในกระด้ง ปรากฏว่าขณะที่ทารกน้อยถูกปล่อยไว้ให้นอนอยู่ในกระด้งแต่เดียวดาย มีงูใหญ่ตัวหนึ่งเลื้อยมาจากไหนไม่ปรากฏ ได้มานอนขดเป็นวงกลมอยู่รอบกระด้งนั้น ทั้งยังชูหัวขึ้นสูง ดวงตาแดงฉานสำแดงความเป็นงูดุ เป็นเหตุให้นางนกเอี้ยงผู้เป็นมารดาซึ่งเพิ่งลืมตาขึ้น ส่งเสียงร้องหวีดว้ายขึ้นด้วยความตกใจกลัว เกรงบุตรจะเป็นอันตราย ไม่รู้ที่จะทำประการใดได้ เพราะกำลังนอนอยู่บนกระดานไฟ (อยู่ไฟตามสมัยโบราณ) จนนายไหฮองผู้สามีแว่วเสียงร้องของนางจึงกลับเข้ามาดู พอเห็นงูใหญ่ขดกายเป็น

---

๑. พระอาจารย์ทองดี วัดโกษาวาสน์ **อภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี** สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓.

วงล้อมบุตรชายไว้เท่านั้นก็แทบขวัญบิน ได้แต่ยืนตกตะลึงจังงัง แต่พอได้สติก็หันเข้าหาคุณพระคุณเจ้าเทพยดาอารักษ์เป็นที่พึ่ง จุดธูปสักการะบูชาขอให้คลบันดาลพุทธบารมี เทพบารมีมาช่วยคุ้มครองบุตรของตนไว้ โดยมีการตั้งสัตย์อธิษฐานเสี่ยงบุญบารมีบุตรของตนด้วย ปรากฏว่าต่อมาไม่นาน งูมหึมาตัวนั้นได้ซบหัวลง ผงกหัวขึ้นสลับกันถึงสามครั้ง ดังหนึ่งสำแดงความคารวะต่อทารกแล้วคลายขด เลื้อยลงจากเรือนลับหายลงไปในพงหญ้าใกล้บ้าน จากเหตุการณ์ที่ปรากฏ เป็นที่โจษขานกันทั่วไปว่า ทารกผู้นั้นมีบุญญาธิการสูง ไม่คู่ควรที่คนธรรมดาสามัญจะอุปการะไว้เป็นบุตร ขุนพัฒน์และนางนกเอี้ยงก็เห็นจริง จึงได้ยกทารกน้อยผู้นั้นให้เป็นบุตรบุญธรรมแก่พระยาจักรี[๑]

จากหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้กล่าวถึงประวัติของเด็กชายสินต่อไปนี้ “จำเดิมแต่เจ้าพระยาจักรีได้รับบุตรจีนไหยฮองมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมจนเจริญ ก็ได้ลาภและทรัพย์สินสมบัติเป็นอันมาก เจ้าพระยาจักรีจึงตั้งชื่อกุมารว่า นายสิน เป็นเหตุนี้กล่าวมานั้น ครั้นนายสินค่อยเจริญใหญ่ อายุศม์ได้ ๙ ขวบแล้ว เจ้าพระยาจักรีจึงได้นำกุมารไปฝากไว้ในสำนักพระอาจารย์ทองดี มะหาเถร ณ วัดโกษาวาศน์ นัยะหนึ่งว่าวัดคลัง ครั้นนายสินเรียนหนังสือขอมไทยได้จนจบบริบูรณ์แล้ว จึงเรียนคำภีร์พระไตรปิฎกสมควรกับคุณานุรูปชำนิชำนาญแล้ว พออายุศม์ได้ ๑๓ ปี ในกาลครั้งนั้นนายสินคิดการตั้งบ่อนถั่วเป็นเจ้ามือในพระอาราม ชักชวนสานุสิสในพระอารามวัดโกษาวาศน์มาแทงถั่ว ฝ่ายพระอาจารย์ทราบประพฤติเหตุดังนั้นแล้ว ก็ลงโทษกับสานุสิสทั้งหลายซึ่งเล่นเบี้ยแทงถั่วนั้นทั่วทุกๆ คน แต่นายสินเป็นเจ้ามือถั่วนั้น พระอาจารย์ลงโทษทัณฑกรรมมัดมือคร่อมกับบันไดน้ำทำประจารสั่งสอนให้เข็ดหลาบด้วยเป็นต้นเหตุก่อความชั่วขึ้นในพระอาราม มัดนายสินแช่น้ำตั้งแต่เวลาพลบค่ำเป็นเวลาน้ำขึ้นด้วย แล้วพระอาจารย์ก็ไปสวดพระพุทธมนต์ตามธรรมเนียมในพระอาราม ครั้นเลิกสวดมนต์แล้วเป็นเวลาประมาณยามเศษ พระอาจารย์จึงระฤกถึงซึ่งมัดนายสินแช่น้ำไว้นั้น จะเป็นอันตรายอย่างไรก็หาทราบไม่ จึงได้มนิมมะนาเดินลงมายังท่าน้ำพร้อมด้วยพระสงฆ์เป็นอันมาก ครั้นถึงบันไดน้ำก็เห็นน้ำท่วมลบตะหลึงแล้ว พระอาจารย์มีความวิตกว่านายสินจะมีเป็นอันตรายแก่ชีวิตด้วยอุทกไภยฤา จึงสั่งพระสงฆ์ซึ่งเป็นอันเตวาสิกนั้น ให้จุดไต้ตามไฟเที่ยวส่องหานายสิน ก็ภบนายสินที่ริมตะหลึงวัด มือนายสินยังมัดติดอยู่กับบันได

---

๑. ประกอบ โชประการ, **มหาราชชาติไทย** (กรุงเทพ ฯ : รวมการพิมพ์ ๒๕๒๓) หน้า ๔๒๒.

แต่บันใดหลุดถอนขึ้นมาได้ด้วยอำนาจบุญบารมีของนายสิน จะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น พระสงฆ์ทั้งหลายจึงแก้เชือกที่มัดมือนายสินคล่อมบันใดนั้นออกภาเอาตัวมายังบนบก ฝ่ายพระอาจารย์กับพระสงฆ์ทั้งหลายก็ชวนกันภาตัวนายสินเข้าไปในพระอุโบสถ ให้นายสินนั่งท่ามกลางพระสงฆ์ทั้งหลายเฉพาะน่าพระพุทธปฏิมากร พระสงฆ์ทั้งหลายก็สวดพระพุทธมนต์ด้วยพระคถาบทชยันตะมงคลเป็นการทำขวัญนายสิน ประถมเหตุนั้นเป็นการประจักษ์ของนายสิน พระอาจาริย์ได้จดหมายเหตุไว้ตั้งแต่คลอดจนได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงได้รับเอาจดหมายเหตุนั้นมา จึงได้ปรากฏสืบเนื่องต่อมาเป็นลำดับดังนี้แลข้อความตามลำดับได้นี้ด้วยก็เป็นจดหมายเหตุของพระอาจาริย์ทองดีวัดโกษาวาศน์ทั้งสิ้น ครั้นฝ่ายหลังนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์จึงได้จดหมายเหตุต่าง ๆ มาผสมกันเป็นเรื่องพงษาวะดารลำดับความตามประสงค์แต่ขาดบ้างเกินบ้าง ด้วยยาวบั่นสั้นต่อ ดังนี้"[๑]

2. * เมื่อนายสินอายุได้ ๑๓ ปี เจ้าพระยาจักรีได้จัดงานมงคลตัดจุกนายสิน เป็นการเอิกเกริก ในเวลาทำการมงคลตัดจุกนายสินนั้น มีฝังหลวงมาจับที่เพดานเบญจารดน้ำปรากฏอยู่ถึง ๗ วันจึงหนีไป เมื่อนายสินเจริญวัยขึ้นพอสมควร เจ้าพระยาจักรีจึงได้นำนายสินเข้าเฝ้าถวายตัวรับราชการเป็นมหาดเล็กรับใช้อยู่เวรในวังหลวง ระหว่างนั้นนายสินได้เรียนหนังสือและศึกษาวิชาการพูดได้ชำนิชำนาญถึง ๓ ภาษา คือ ภาษาจีน ญวนและแขก ครั้นอายุนายสินได้ ๒๑ ปี เจ้าพระยาจักรีจึงประกอบการอุปสมบทนายสิน เป็นพระภิกษุสงฆ์อยู่ในสำนักอาจาริย์ทองดี ณ วัดโกษาวาส

ในระหว่างอุปสมบท ภิกษุสินได้ออกบิณฑบาตพร้อมกับภิกษุทองด้วงเป็นประจำ เพราะรับราชการเป็นมหาดเล็กทำงานด้วยกันมาหลายปี ทั้งสองมีความรักใคร่กลมเกลียวกันมาก ได้อุปสมบทพร้อมกัน เช้าวันหนึ่งภิกษุทั้งสองได้เดินไปตามถนน เพื่อรับบิณฑบาตจากพระราชวังหลวง มีชายจีนผู้หนึ่งเดินผ่านภิกษุทั้งสองไปได้ ๓–๔ ก้าว ก็หยุดชะงักหันกลับมาดูแล้วก็หัวเราะ ทำเช่นนี้ถึง ๕–๖ ครั้ง สองภิกษุจึงถามว่ามองหน้าแล้วหัวเราะเรื่องอะไร ชายจีนนั้นตอบว่าตนเป็นซินแสหมอดู สามารถทายลักษณะของบุรุษหรือสตรีได้ แล้วทำนายให้พระภิกษุทั้งสองพระองค์

---

๑. พระอาจาริย์ทองดี วัดโกษาวาศน์ อภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓.

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือลิลิตสามกรุง เป็นบทร้อยกรองว่า

ซินแสทำนายภิกษุองค์ที่ ๑

ชายใดไกรลักษณ์พร้อม เพรางค์
ศักดิ์กษัตร์ณนัดทรง ส่อชั้
สมบัติขัติยมง คลครอบ ครองแย
ชายนั่นคือท่านนี้ แน่ข้าพยากรณ์ ฯ

ซินแสทำนายภิกษุองค์ที่ ๒

ท่านเป็นบุรุษต้อง ตามลักษณ์ ล้วนแล
บุญเด่นเห็นประจักษ์ เจิดกล้า
จักสู่ประภูศักดิ์ สุรกษัตร์
สืบศุภวงษ์ทรงหิล้า สฤษดิ์เลี้ยงเวียงสยาม ฯ

เกิดมาข้าพเจ้าไม่ เคยเห็น
สองสหายหลายประเด็น เด่นชั้
ภายหน้าว่าจักเป็น ปิ่นกษัตร์
นั่งอยู่คู่กันฉนี้ แน่ล้วนชวนหัว ฯ

สองภิกษุว่า

สองข้าอายุใกล้ เคียงกัน
ทั้งคู่จะทรงขัณฑ์ ผิดเค้า
เป็นกษัตร์ร่วมรัฐบัล ลังก์ร่วม ไฉนนอ
เห็นจะสัดตวงข้าว แน่แท้คำทาย ฯ”[๑]

---

๑ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร ; คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๕๕—๕๘.

นายสินบวชเป็นภิกษุสามพรรษาแล้วก็ลาสิกขาบท ออกมาทำราชการดังเก่าสมเด็จพระเจ้าอยู่บรมโกศได้ทรงมีพระราชดำริว่า นายสินเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ขนบธรรมเนียม ราชกิจต่างๆ จึงทรงมีพระราชดำรัสปรึกษาเสนาบดีว่านายสินนี้ควรจะให้เป็นผู้ต่างพระเนตรพระกรรณได้ เสนาบดีเห็นควรโดยรับสั่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้นายสินเป็นมหาดเล็กรายงานในกรมมหาดไทยและกรมวังศาลหลวง

พ.ศ. ๒๓๐๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จสวรรคต สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอุทุมพรเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ๓ เดือนเศษ ก็ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเชษฐาธิราช คือสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ ซึ่งมีพระนามที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์หรือสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ พระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นายสินมหาดเล็กรายงานเป็นข้าหลวงเชิญท้องตราพระราชสีห์ขึ้นไปชำระความหัวเมืองฝ่ายเหนือ นายสินปฏิบัติราชการมีความชอบมาก จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นที่หลวงยกกระบัตรเมืองตาก ช่วยราชการพระยาตาก เมื่อพระยาตากถึงแก่กรรม ก็ทรงโปรด ฯ ให้เลื่อนหลวงยกกระบัตร เป็นพระยาตากปกครองเมืองตาก ซึ่งครั้งนั้นยังเป็นเมืองชั้นของเมืองกำแพงเพชร

ชาวเมืองตากได้รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างยิ่ง ที่สมัยหนึ่งพระองค์ทรงเคยดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองตาก จึงได้จัดตั้งศาลเล็ก ๆ ขึ้นบนดอยเขาแก้ว ทางฝั่งขวาของแม่น้ำปิงตรงข้ามกับตัวเมืองตากปัจจุบัน เนื่องจากชาวเมืองตากพิจารณาเห็นว่าศาลแห่งเดิมนั้นไม่สมพระเกียรติ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ทางจังหวัดตากจึงได้หาเงินมาสร้างศาลแห่งใหม่ขึ้นทางฝั่งตรงข้าม พร้อมกันนั้นก็ได้ขอความร่วมมือจากกรมศิลปากร ในการหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นใหม่ ขนาดใหญ่กว่าพระองค์จริงเล็กน้อย ในพระราชอิริยาบถที่ประทับอยู่บนราชอาสน์ มีพระแสงดาบพาดอยู่บนพระเพลา ที่ฐานพระบรมรูปมีคำจารึกว่า “พระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี ทรงสมภพเมื่อ ๒๒๗๗ สวรรคต ๒๓๒๕ รวม ๔๕ พรรษา” พระบรมรูปหล่อและศาลแห่งใหม่นี้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อย ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๒ ทางจังหวัดตากจัดงานสมโภชพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติพระองค์ท่านทุก ๆ ปีตลอดมา

ขณะที่พระยาตากได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ณ เมืองตากนั้นคณะกรมการเมืองกำแพงเพชรได้มีใบบอกมายังกรุงศรีอยุธยาว่าพระยาวชิรปราการผู้สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชรได้ถึงแก่อนิจกรรม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงให้หาตัวพระยาตาก (สิน) ลงมาเฝ้ายังกรุงศรีอยุธยา แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยาตาก (สิน) ขึ้นเป็นพระยาวชิรปราการ สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชร แต่หลังจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แล้วยังหาได้ทันขึ้นไปครองเมืองดังกล่าวไม่ พอดีมีข่าวศึกพม่ายกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนอ้าย พ.ศ. ๒๓๐๗ ครั้นเสร็จศึกพม่าครั้งนี้แล้ว พระยาวชิรปราการ (สิน) ยังคงอยู่ช่วยราชการในกรุงจนเวลาล่วงไปอีกหกเดือนพม่าก็ยกกองทัพเข้ามาอีก เมื่อเดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๐๓๙ อันเป็นสงครามครั้งที่สำคัญที่ทำให้กรุงศรีอยุธยา ต้องเสียแก่พม่าข้าศึกไปเป็นครั้งที่ ๒

ในครั้งนั้น พม่ามีกษัตริย์ปกครองทรงพระนามว่าพระเจ้ามังระพระราชโอรสของพระเจ้าอลองพญา เมื่อขึ้นครองราชย์และปราบปรามศึกภายในราบคาบแล้ว คิดจะแผ่อำนาจออกไปยังหัวเมืองใกล้เคียง จึงให้เนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าฝ่ายเหนือ ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ คุมพลยกลงมายังกรุงศรีอยุธยาทางเมืองตากและสวรรคโลก ทั้งให้มังมหานรธาแม่ทัพพม่าฝ่ายใต้ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองทวาย ยกพลมุ่งสู่กรุงศรีอยุธยา โดยผ่านเมืองราชบุรี เพื่อสมทบกับทัพของเนเมียวสีหบดี ในที่สุดกองทัพพม่าทั้งสองกองทัพก็ได้เข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ แล้วใช้ปืนใหญ่ระดมยิงพระนคร ฝ่ายไทยก็ใช้ปืนใหญ่ระดมยิงพม่า ผู้รักษาป้อมปืนทางตะวันออกด้านวัดเกาะแก้วนั้น คือ พระยาวชิรปราการ (สิน) ซึ่งถูกพม่าบุกกระหน่ำอย่างหนัก พระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ทำการสู้รบอย่างสุดความสามารถ แต่ก็ไม่สามารถต้านทานพม่าไว้ได้ ระหว่างการทำศึกรักษาพระนครนั้น พระยาวชิรปราการ (สิน) ประสบเหตุการณ์ที่ก่อให้ความท้อแท้ใจหลายต่อหลายครั้ง ดังที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกตัวอย่างไว้ในหนังสือไทยรบพม่าว่า

"... ครั้ง ๑ พระยาตากออกไปรบชนะ ตีได้ค่ายพม่า แต่ผู้บัญชาการรักษาพระนคร ไม่ให้กำลังไปอุดหนุนต้องล่าถอยกลับมา อีกครั้ง ๑ พระยาตากถูกเกณฑ์ให้ไปคอยสกัดรบพม่าอยู่ที่วัดใหญ่ด้วยกันกับพระยาเพชรบุรี เมื่อเดือน ๑๒ บีจอ พม่ายกทัพเรือลัดทุ่งมาพระยาตากเห็นว่าเหลือกำลังที่จะรบพุ่งเอาชัยชนะได้ พระยาเพชรบุรีไม่พังขึนยกไปรบ เสียที

พม่า พระยาตากต้องหาว่าทิ้งให้พระยาเพชรบุรีเป็นอันตราย ทีหลังมาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อก่อนจะเสียกรุงฯ สัก ๓ เดือน เวลานั้นกระสุนดินดำที่ในกรุงฯ อัตคัดลง จึงมีหมายสั่งว่า ถ้ากองไหนจะยิงบีนใหญ่ให้ขออนุญาตที่ศาลาลูกขุนก่อน วันหนึ่งพม่ายกเข้ามา พระยาตากเอาบีนใหญ่ยิงพม่าไม่ได้ขออนุญาตก่อน ถูกชำระและภาคภัณฑ์เกือบจะต้องโทษ . . . "[๑]

โดยเหตุนี้ ทำให้พระยาวชิรปราการ (สิน) เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจ และรู้สึกสลดรันทดใจเป็นอย่างยิ่งเพราะความอ่อนแอของผู้บัญชาและขาดการประสานงานที่ดีระหว่างแม่ทัพนายกอง ทำให้พระยาวชิรปราการ (สิน) เล็งเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาคงไม่พ้นเงื้อมมือพม่าเป็นแน่แท้แล้ว ไพร่พ้าข้าทหารในกรุงฯ ก็อิดโรยลงไปมาก เนื่องจากขาดเสบียงอาหาร ทหารไม่มีกำลังใจจะสู้รบ กษัตริย์ก็ทรงอ่อนแอ การที่จะช่วยกันรักษากรุงฯ ต่อไปก็คงไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด เมื่อเห็นว่าไทยหมดหนทางสู้ข้าศึกแล้ว พระยาวชิรปราการ (สิน) จึงเห็นควรหาทางไปสะสมไพร่พลเพื่อกลับมาต่อสู้กู้ชาติในภายหน้า ซึ่งจะดีกว่าอยู่แล้วต้องตายอย่างไร้ผีมือไร้สติปัญญา ครั้นถึงวันเสาร์เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๒๘ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม ๒๓๐๙ เวลาค่ำ พระยาวชิรปราการ (สิน) จึงตัดสินใจร่วมกับพระยาพิชัย-อาสา พระเชียงเงิน หลวงพรหมเสนา หลวงราชเสน่หา ขุนอภัยภักดี และพรรคพวกรวม ๕๐๐ คน[๒] มีบีนกระบอกเดียว[๓] แต่ชำนาญด้านอาวุธสั้น ยกกำลังออกจากค่ายวัดพิชัย ตีฝ่าพม่าไปทางทิศตะวันออก

วันรุ่งขึ้นทัพพม่าติดตามมาทันพระยาวชิรปราการ (สิน) และพรรคพวก ที่บ้านโพธิ์สังหาร[๔] พระยาวชิรปราการ (สิน) ได้นำพลทหารไทยจีนเข้าต่อรบกับทหารพม่าเป็นสามารถจนทัพพม่าแตกพ่ายไป เก็บได้เครื่องศาสตราวุธเป็นจำนวนมาก แล้วเดินทางไปตั้งพักที่บ้านพรานนก พวกทหารที่ออกไปเที่ยวหาเสบียงอาหารพบกองทัพพม่า จำนวนพลม้าประมาณ ๓๐ ม้า พลเดินเท้าประมาณ ๒,๐๐๐ คน ยกสวนทางมาจากบางคาง แขวงเมืองปราจีนบุรี

---

๑ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ไทยรบพม่าภาค ๒ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๔๙๔) หน้า ๙–๑๐

๒ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า "ประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ"

๓ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๑)หน้า ๖๐

๔ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า "บานโพสามหาว โพสาวหาร และโพสังหาร"

เพื่อเข้ากรุง ฯ พวกทหารไทยจึงหนีกลับมาบ้านพรานนก พม่าก็ติดตามมา พระยาวชิรปราการ (สิน) ให้ทหารเดินเท้ารายแยกเป็นบีกกาเข้าตีโอบพวกพม่าทั้งสองข้าง ส่วนท่านกับทหารอีก ๔ คน ขี่ม้าตรงเข้าไล่ฟันทหารม้าพม่าซึ่งนำทัพมา พม่าไม่ทันรู้ตัวก็แตกร่นไปถึงพลเดินเท้า พวกไทยได้ทีเข้ารุกไล่ฆ่าฟันทหารพม่าแตกกระจายไป การรบครั้งนี้ช่วยสร้างพลังใจให้ทหารไทยอย่างใหญ่หลวงและต่างยกย่องเทิดทูนพระยาวชิรปราการ (สิน) เยี่ยงพระมหากษัตริย์

กิตติศัพท์การรบชนะของพระยาวชิรปราการ (สิน) ทำให้ราษฎรไทยที่หลบหนีซ่อนเร้นพม่าอยู่มีกำลังใจพากันขอเข้าเป็นพวกและได้เป็นกำลังสำคัญเกลี้ยกล่อมผู้ที่ตั้งตัวเป็นหัวหน้านายซ่องต่างๆ มาอ่อนน้อม ขุนชำนาญไพรสณฑ์และนายกองช้างเมืองนครนายก มีจิตสวามิภักดิ์นำเสบียงอาหารและช้างม้ามาให้เป็นกำลังเพิ่มขึ้น ส่วนพวกนายซ่องใหญ่ซึ่งมีค่ายคูยังทะนงตนไม่ยอมอ่อนน้อม พระยาวชิรปราการ (สิน) ก็คุมทหารไปรบได้ชัยชนะ แล้วจึงยกทัพผ่านเมืองนครนายก ข้ามลำน้ำเมืองปราจีนบุรีไปตั้งพักที่ชายดงศรีมหาโพธิ์ ข้ามฟากตะวันตก

พวกทหารพม่าที่แตกพ่ายไปจากบ้านพรานนกพากันกลับไปรายงานนายทัพที่ตั้งค่ายณ ปากน้ำเจ้าโล้ หรือ ปากน้ำโจ้โล้ เมืองฉะเชิงเทรา[๑] อันเป็นที่ตั้งกองทัพพม่ากองสุดท้ายที่รวบรวมกำลังกันทั้งทัพบกทัพเรือไปรอดักพระยาวชิรปราการ (สิน) อยู่ที่นั่น ทัพพม่าตามทัพพระยาวชิรปราการ (สิน) ทันกันที่ชายทุ่ง พระยาวชิรปราการ (สิน) เห็นว่าจะต่อสู้ข้าศึกซึ่ง ๆ หน้าไม่ทัน ทั้งมีกำลังน้อยกว่ายากที่จะเอาชัยชนะแก่พม่าได้ จึงเลือกชัยภูมิเอาพงแขมกำบังแทนแนวค่าย แอบตั้งบีนใหญ่น้อยรายไว้หมายเฉพาะทางที่จะล่อพม่าเดินเข้ามาแล้วพระยาวชิร-ปราการ (สิน) ก็นำทหารประมาณ ๑๐๐ เศษคอยรบพม่าที่ท้องทุ่ง ครั้นรบสักพักหนึ่งแล้วก็แกล้งถอยหนีเข้าไปทางช่องพงแขมที่ตั้งบีนใหญ่เตรียมไว้ พม่าหลงกลอุบายรุกไล่ตามเข้าไปใน "วงกับดักเสือ"[๒] จึงถูกทหารไทยระดมยิงและตีกระหนาบเข้ามา ทางด้านหน้าขวาและซ้ายพม่าไม่มีทางต่อสู้ได้ ทหารพม่าล้มตายเป็นจำนวนมากที่รอดตายถอยหนีก็ถูกพระยาวชิรปราการ (สิน) นำทหารไล่ติดตามฆ่าฟันอีก แต่นั้นมาพม่าก็ไม่กล้าติดตามชาวไทยกลุ่มนี้อีก

"ภายหลังจากที่พระเจ้าตากทรงปราบดาภิเศกขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ได้มีรับสั่ง

---

๑ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม หน้า ๓๘๕ ว่า ปากน้ำเจ้าโล้ ข้างใต้เมืองปราจีนบุรี"

๒ ประกอบ โชประการ, มหาราชชาติไทย (กรุงเทพ ฯ รวมการพิมพ์ ๒๕๒๓) หน้า ๔๓๔.

ให้ข้าราชบริพารไปสร้างถาวรวัตถุเพื่อเป็นที่ระลึกในการเดินทัพ เพื่องานกู้ชาติของพระองค์ คือให้สร้างวัดและเจดีย์องค์ใหญ่ไว้ตรงปากคลองท่าลาด คือ วัดปากน้ำโจ้โล้ในปัจจุบัน ในขณะนี้เจดีย์ได้ถูกกระแสน้ำเซาะพังเสียแล้ว สร้างวัดตรงที่ที่เดินทางมารุ่งสว่าง พระราชทานนามว่าวัดแจ้ง และที่ที่มีต้นโพธิ์ใหญ่ที่ทรงพักทัพให้รับประทานอาหาร ก็โปรดให้สร้างวัดอีก พระราชทานนามว่าวัดโพธิ์ จึงเป็นที่น่าภูมิใจว่าสถานที่สำคัญทั้งสามแห่งนี้ยังมีอยู่ที่อำเภอบางคล้าจนถึงปัจจุบันนี้"[๑]

3. หลังจากพระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ชัยชนะพม่าครั้งนั้นแล้ว ได้ยกทัพผ่านบ้านทองหลาง พานทอง บางปลาสร้อย บ้านนาเกลือเขตเมืองชลบุรี เมื่อผ่านไปถึงที่ใด ผู้คนก็เข้ามาสวามิภักดิ์จนมีไพร่พลเป็นกองทัพ จากนั้นพระยาวชิรปราการ (สิน) ก็ยาตราทัพไปเมืองระยอง

ครั้นถึงเมืองระยอง พระระยองชื่อบุญ เห็นเหลือกำลังที่จะทานทัพ ของพระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ จึงพาพรรคพวกออกมาต้อนรับ พระยาวชิรปราการ (สิน) จึงตั้งค่ายที่ชานเมืองระยอง ขณะนั้นมีพวกกรมการเมืองระยองหลายคน อาทิ หลวงพลขุนจ่าเมือง (ด้วง) ขุนราม หมื่นซ่อง เป็นต้น ต่างแข็งข้อคิดจะสู้รบ เพราะขณะนั้นกรุงศรีอยุธยายังไม่เสียแก่พม่า จึงถือว่าพระยาวชิรปราการ (สิน) เป็นกบฏ พวกกรมการเมืองระยองได้ยกเข้าปล้นค่ายพระยาวชิรปราการ (สิน) ในคืนวันที่สองที่ทัพพระยาวชิรปราการ (สิน) หยุดพักที่เมืองระยอง พระยาวชิรปราการ (สิน) รู้ตัวก่อน จึงให้ดับไฟในค่ายเสีย มิให้โห่ร้องหรือยิงปืนตอบ รอจนพวกกรมการเมืองระยองเข้ามาได้ระยะ พระยาวชิรปราการ (สิน) ก็สั่งยิงปืนใส่พวกที่หวังจะแหกค่าย พวกที่ตามหลังมาต่างตกใจถอยหนี พระยาวชิรปราการ (สิน) คุมทหารตามติดไปเผาค่ายเมืองระยอง ยึดเมืองระยองได้ในคืนนั้นเอง ส่วนขุนรามหมื่นซ่องถูกรุกไล่แตกหนีพ่ายไป

พระยาวชิรปราการ (สิน) มีชัยชนะได้เมืองระยองครั้งนี้ นับได้ว่าเป็นก้าวสำคัญและเป็นศุภนิมิตส่งผลให้สามารถทำการใหญ่ต่อไป พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวถึงคำพูดของท่านไว้ตอนหนึ่งว่า

---

๑ อนุสาร อ.ส.ท. ฉบับแนะนำฉะเชิงเทรา ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓ ประจำเดือนตุลาคม ๒๕๑๓ หน้า ๕๗.

"ตัวเราคิดจะชุมนุมประชาราษฎรในแขวงหัวเมืองให้ได้มาก แล้วจะยกกลับไปกู้กรุงให้คงคืนเป็นราชธานีดังเก่า แล้วจัดทำนุบำรุงสมณพราหมณาประชาราษฎร ซึ่งอนาถาหาที่พำนักมิได้ให้ร่มเย็นเป็นสุขานุสุข แล้วจะยอยกพระบวรพุทธศาสนาให้โชตนาการไพบูลย์ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน เราจะตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นให้คนทั้งหลายยำเกรงจงมาก ซึ่งจะก่อกู้แผ่นดินจึงจะสำเร็จโดยง่าย ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใด"[๑] พรรคพวกของท่านก็เห็นชอบด้วย

การที่พระยาวชิรปราการ (สิน) ตีได้เมืองระยอง และพวกบริวารยกย่องเป็น "เจ้าตาก" นั้น ถึงแม้จะเป็นเสมือนผู้ละเมิดกฎหมายบ้านเมือง แต่ท่านก็ระวังตนมิได้คิดตั้งตัวเป็นกบฏ ให้เรียกคำสั่งว่าพระประศาสน์อย่างเจ้าเมืองเอกเท่านั้น

ในหนังสือที่ระลึกงานหล่อพระประทานพรของวัดลุ่มมหาชัยชุมพล จังหวัดระยอง กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า การประกาศยึดเมืองระยองได้กระทำกลางทุ่งท่ามกลางไพร่พลและประชาชนชาวเมืองระยองเป็นจำนวนมาก ลองคิดดูว่าอยู่ ๆ จะประกาศยึดอำนาจเมืองระยองได้อย่างไร ฉะนั้น จึงจำต้องแสดงแสนยานุภาพและอภินิหารให้ประจักษ์ เล่ากันว่า เจ้าตากได้ประทับ ณ บริเวณวัดลุ่มมหาชัยชุมพล และได้ประกาศแสดงแสนยานุภาพแล้วก็เกิดพายุหมุนจนทำให้ต้นตาลต้นหนึ่งหมุนเป็นเกลียว เมื่อพายุหยุดแล้วต้นตาลที่หมุนจึงขดเป็นวงและไม่คลายตัว ปัจจุบันต้นตาลนั้นยังอยู่หน้าวัดบ่าประดู่ ชาวบ้านเรียกกันว่า "ตาลขด"[๒] ชาวเมืองระยองทั้งปวงจึงสวามิภักดิ์เจ้าตากโดยพร้อม ทำให้มีกำลังพลเพิ่มขึ้นกว่าเดิมอีกเป็นจำนวนมาก และได้ฝึกซ้อมเตรียมรบอย่างเต็มที่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

"ท่านใช้เมืองระยองเป็นท้องที่ ชุมโยธีหมวดกองให้ชองชำ
ม้าทหารสารศึกฝึกประจำ จัดกระทำทุกนัยมิได้วาง"[๓]

วัดลุ่มมหาชัยชุมพลจังหวัดระยองนี้ เป็นวัดที่มีความเกี่ยวเนื่องกับเจ้าตาก ขณะนี้

---

๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๐๓–๖๐๔.

๒ พลตรีบัญชา แก้วเกตุทอง, หนังสือที่ระลึกในงานหล่อพระประทานพร สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ วัดลุ่มมหาชัยชุมพล จังหวัดระยอง วันที่ ๖–๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑

๓ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๖๗.

มีศาลเจ้าตากตั้งอยู่ในบริเวณวัดลุ่มมหาชัยชุมพล ตำบลท่าประดู่ อำเภอเมือง จังหวัดระยอง มีพระรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสถิตภายในศาล เป็นที่สักการบูชาของประชาชนทั่วไป

อาณาเขตของเจ้าตากเมื่อตั้งตัวเป็นอิสระนั้นมีเพียงแคนในเมืองระยอง ส่วนเมืองบางละมุง เมืองชลบุรี ที่อยู่ข้างเหนือก็ดี เมืองจันทบุรี เมืองตราด ที่อยู่ข้างใต้ก็ดี ยังหาได้อ่อนน้อมยอมอยู่ใต้อำนาจของเจ้าตากไม่ เมืองชลบุรีเวลานั้นกำลังชุลมุนเป็นจลาจลเพราะอยู่ใกล้ข้าศึก เมืองบางละมุงก็เป็นเมืองเล็ก ผู้คนเบาบาง มีกำลังมากอยู่แต่เมืองจันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองใหญ่กว่าหัวเมืองอื่นที่อยู่ทางชายฝั่งทะเลตะวันออก และยังมีเจ้าเมืองปกครองอยู่เป็นปกติ มีกำลังผู้คนและอาหารบริบูรณ์ ทั้งชัยภูมิก็เหมาะสมที่จะใช้เป็นที่ตั้งมั่นยิ่งกว่าหัวเมืองใกล้เคียงทั้งหลาย เจ้าตากเล็งเห็นความสำคัญของเมืองจันทบุรีดังกล่าว จึงใคร่จะลองใจดูว่าชาวเมืองจันทบุรีจะเป็นมิตรหรือศัตรูต่อท่าน จึงแต่งทูตให้ถือศุภอักษรไปถึงพระยาจันทบุรี ใจความว่า บัดนี้เจ้าตากได้มาตั้งรวบรวมกำลังอยู่ที่เมืองระยอง มีความประสงค์จะยกเข้าไปรบพม่า แก้ไขให้พระนครพ้นจากอำนาจข้าศึก ขอให้พระยาจันทบุรี เห็นแก่บ้านเมืองมาช่วยกันปราบปรามข้าศึก ให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองผาสุกดังแต่ก่อน พระยาจันทบุรีก็ต้อนรับทูตโดยดี และรับว่าจะมาปรึกษาหารือกับเจ้าตากที่เมืองระยอง และยังได้มอบเสบียงอาหารให้ทูตมาช่วยเจ้าตากก่อน ครั้นทูตกลับไปแล้ว พระยาจันทบุรีเกิดความลังเลและไม่ไว้ใจเจ้าตาก เกรงว่าจะคิดเป็นอุบายชิงเอาเมืองจันทบุรี จึงไม่ไปพบเจ้าตากตามที่รับปากไว้ เมื่อเจ้าตากไม่เห็นพระยาจันทบุรีมา ก็เข้าใจดีว่าพระยาจันทบุรี ต้องมีความคิดวิตกและแคลงใจดังกล่าวจึงไม่มา

ขณะนั้นนายบุญเรือง มหาดเล็กซึ่งเป็นผู้รั้งเมืองบางละมุง คุมไพร่ ๒๐ คน ถือหนังสือพม่าจะนำไปให้พระยาจันทบุรี เดินผ่านมาในแขวงเมืองระยอง พวกทหารของเจ้าตากจับตัวไว้ซักถาม ได้ความว่าเนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น มีหนังสือมาบอกให้พระยาจันทบุรีเข้าไปอ่อนน้อมต่อพม่าเสียโดยดี และสั่งบังคับให้ผู้รั้งเมืองบางละมุงถือหนังสือไปให้ด้วยตนเอง พวกนายทัพนายกองของเจ้าตากได้ทราบความเข้าต่างก็แสดงความโกรธแค้นเป็นอันมาก บอกเจ้าตากว่าพวกนี้เป็นพวกพม่าให้ประหารชีวิตเสีย แต่เจ้าตากไม่เห็นชอบด้วย ว่าผู้รั้งเมืองบางละมุงตกอยู่ในอำนาจของพม่า จำต้องยอมตามพม่าบังคับเอา จะชิงตัดเอาว่า

เป็นพรรคพวกของพม่ายังไม่ได้ กับอีกประการหนึ่ง นายบุญเรืองผู้รั้งเมืองบางละมุงนี้ก็ยังมิเคยเป็นข้าในเจ้าตาก จะว่าคิดร้ายต่อพระองค์ก็ยังมิได้ การที่พม่ามีหนังสือมาบังคับพระยาจันทบุรีเช่นนี้ก็ดีอยู่ จะได้เป็นโอกาสให้พระยาจันทบุรีเลือกเอาไทยหรือพม่า จะนิ่งเฉยอย่างนี้ต่อไปอีกมิได้[๑]

หลังจากนั้นเจ้าตากได้วางแผนการต่อไป โดยคิดชักชวนองเชียงฉุน ซึ่งเป็นพระยาราชาเศรษฐี เจ้าเมืองพุทไธมาศ (หรือบันทายมาศ)[๒] มาเข้าพวกด้วยอีกทางหนึ่ง ด้วยเห็นเป็นโอกาสที่จะสร้างบารมีให้พระยาจันทบุรียำเกรง จึงแต่งทูตให้ถือศุภอักษรไปถึงพระยาราชาเศรษฐี เป็นเนื้อความว่า เมื่อครั้งพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา พระยาราชาเศรษฐีได้เคยจัดกำลังและเสบียงอาหารเข้าไปช่วยตามที่ทางกรุง ฯ ได้มีท้องตราสั่งไป แต่ไปติดทัพพม่าตั้งสกัดอยู่ที่เมืองธนบุรี จึงขึ้นไปถึงกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ ถึงกระนั้นก็นับว่าเป็นความดีความชอบอยู่มาก มาบัดนี้เจ้าตากได้ลงมาตั้งรวบรวมรี้พลอยู่ที่เมืองระยอง ได้กำลังมากพอสมควรแล้ว ขอให้พระยาราชาเศรษฐียกกองทัพมาสมทบ เพื่อช่วยกันแก้ไขให้กรุงศรีอยุธยาพ้นมือข้าศึกเถิด ครั้นแต่งศุภอักษรแล้ว จึงสั่งผู้รั้งเมืองบางละมุงให้ไปชี้แจงแก่พระยาจันทบุรีด้วย แล้วจัดเรือให้ทูตที่จะไปเมืองพุทไธมาศ (บันทายมาศ)[๒] รับผู้รั้งเมืองบางละมุงไปยังเมืองจันทบุรีด้วยกัน ทางพระยาราชาเศรษฐีรับรองทูตของเจ้าตาก ด้วยไมตรี ขอผัดให้สิ้นฤดูมรสุมเสียก่อน จึงจะยกกองทัพขึ้นมาช่วยเจ้าตากตามประสงค์ แต่ทางพระยาจันทบุรีนั้นยังคงเฉยเสียไม่ตอบประการใด

สำหรับเหตุการณ์ทางกรุงศรีอยุธยาก่อนเสียกรุง ฯ ครั้งที่สอง เกิดลางสังหรณ์หลายประการ ดังปรากฏในหนังสือคำให้การของขุนหลวงหาวัด กล่าวเป็นคำประพันธ์ดังนี้

“คำขุนหลวงหาวัดกล่าวชัดถ้อย ปฏิมาใหญ่น้อยพลอยโศกศัลย์
บ้างทรวงแตกชลนัยน์ไหลจาบรรลั่ วัดพนัญเชิงสง่ามาอับลง
หลวงพ่อโตโสภาวราลักษณ์ มีพระภักตร์เศร้าหมองมองร้ายบ่ง
น้ำพระเนตรรินไหลใบ้บอกบง คล้ายพระองค์ทรงกรรแสง แฝงราคี

---

๑ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๒๔๔.

๒ ในหนังสือประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ หน้า ๑๕๗ เรียกว่า “เมืองบันทายมาส” แต่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า ๖๐๖ เรียกว่า “เมืองพุทไธมาศ”

พระพุทธรูปทรงศิริ "ตริโลกนาถ"
อุระร้าวรานแตกแยกอินทรีย์
พระทองคำล้ำค่าสง่านัก
อีกพระพุทธสิรินทร์ช่างศิลป์ชาญ
ทั้งสองรูปทรงสถิตประดิษฐ์ที่
ในพระราชวังหลวงดวงดำรง
แม้สถิตในวังบัลลังก์อาสน์
พระฉวีเอี่ยมอ่องผ่องอำไพ
พระเนตรสองมองเห็นเป็นตำหนิ
เพราะประมาทขาดคุณธรรมจุนเจิม
ดวงพระเนตรเพชรวาวสกาวแสง
อัศจรรย์เป็นข่าวฉาวระบือ
กาสองตัวพบหน้าฉลาใส่
กาตัวหนึ่งถึงฆาตกาจผจญ
อกเสียบยอดเจดีย์ฉัตรวัดพระธาตุ
เหมือนคนจับเสียบไว้ให้ติดกาย
เทวรูปมหาราชพระนเรศวร
กระทืบบาทเสียงสนั่นลั่นรุนแรง
กับดินฟ้าวิปริตผิดธรรมชาติ
ต้องปราสาทราชมณเฑียรเวียนวัดวัง
พระราชวงศ์พงศาวราศักดิ์
ขาดสัตย์ซื่อถือธรรมนำจิตกาย
ทุพภิกขภัยคุกคามลุกลามหลาย
อัคคีภัยไหม้ซ้อนร้อนร้าวราน
ช่างสามารถแกะโชว์ไม้โพธิศรี
แสนสุดที่สังเวชบอกเหตุการณ์
พุทธลักษณ์ทรงงามอร่ามขาน
หล่อด้วยนาคประสานสมานองค์
วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์เสร็จประสงค์
ทั้งสองทรงเศร้าหมองหมดยองใย
อธิลาศเลิศหล้าค่าสมัย
สิคล้ำไปตลอดร่างต่างกว่าเดิม
มีรอยปริประหลาดขาดส่งเสริม
จุดเสื่อมเริ่มปานไฟไหม้ลุกฮือ
หลุดจากแหล่งหล่นลงตรงหัตถ์ถือ
โจษจันอื้อเลื่องศักดิ์หลักมงคล
ตีกันใหญ่ห้ันเหบนเวหน
โผร่างตนบักหัวไม่กลัวตาย
สิ้นชีวาตม์ทันใดน่าใจหาย
ล้วนลางร้ายบอกอาเพทเหตุสำแดง
ทรงปั่นป่วนพิโรธโกรธกรรแสง
ทรงผาดแผลงอึกทึกกึกก้องดัง
อสนีบาตฟาดลงตรงฉมัง
ผ่ามากครั้งกระหน่ำซ้ำทำลาย
ทั้งนอกในราชสำนักแยกพรรคหลาย
โลภหลงร้ายวิหิงษาอนาจาร
ชุมโจรร้ายปล้นฆ่าแย่งอาหาร
ส่งถึงกาลกลียุคทุกข์ท่วมเมือง"[๑]

---

๑. ภัทรธาดา, เอกสารบรรยายพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ชลบุรี : พฤษภาคม ๒๕๒๔) หน้า ๘–๑๐.

ครั้นถึงเดือน ๕ บีกุน ตรงกับวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ มีข่าวออกไปถึงหัวเมืองตะวันออกว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกแล้ว พม่าได้จับเอาพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายเชื้อพระวงศ์ไปหมด ความคิดของผู้ที่มีกำลังและอำนาจอยู่ตามหัวเมืองก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ นอกจากพระยาจันทบุรีจะมิได้มาเป็นไมตรีกับเจ้าตากตามสัญญาแล้ว ฝ่ายขุนรามหมื่นซ่องกรมการเก่าเมืองระยองซึ่งลอบเข้าปล้นค่ายเจ้าตากที่เมืองระยองแล้วถูกยิงหลบหนีไปนั้น ได้ไปตั้งซ่องชุมนุมผู้คนอยู่ในเขตเมืองแกลง[๑] อันเป็นเมืองขึ้นของเมืองจันทบุรี แล้วคุมพรรคพวกหวนกลับมาปล้นแย่งช้างม้าของเจ้าตากอยู่เนือง ๆ เจ้าตากเห็นว่าต้องใช้กำลังปราบปรามพวกที่เป็นศัตรูจึงจะตั้งตัวอยู่ได้ จึงยกกองทัพลงไปรบพวกขุนรามหมื่นซ่อง ที่เมืองแกลง ขุนรามหมื่นซ่องสู้ไม่ได้ก็พาสมัครพรรคพวกหนีไปอยู่ในความคุ้มครองของพระยาจันทบุรี เจ้าตากจะยกตามลงไปก็เห็นกำลังรี้พลยังน้อยและเป็นห่วงทางเมืองชลบุรี เนื่องจากมีนายทองอยู่นกเล็กตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ กำลังรวบรวมพลพรรคอย่างคึกคัก ใครผู้ใดผ่านมาเข้าไปสวามิภักดิ์ด้วยเจ้าตาก นายทองอยู่นกเล็กก็จะเกลี้ยกล่อม หรือบางครั้งก็บังคับให้ผู้นั้นเข้าเป็นพรรคพวกของตน เจ้าตากจึงคิดจะปราบทางเมืองชลบุรีเสียก่อน จึงรีบกลับจากเมืองแกลงยกทัพขึ้นมาเมืองชลบุรี มาตั้งอยู่ที่หนองงูเห่าต่อแดนเมืองบางละมุง ให้สืบสวนดูได้ความว่านายทองอยู่นกเล็กยังมีกำลังไม่มากนัก จึงยกทัพเข้าไปหยุดอยู่ ณ วัดหลวงใกล้เมืองชลบุรีห่างประมาณ ๑๐๐ เส้น[๒] และด้วยความปรานีว่าเป็นคนไทยด้วยกันไม่จำเป็นก็ไม่ควรใช้กำลังเข้าฆ่าฟันกันให้ล้มตายไป จึงใช้ให้นายบุญรอด แขนอ่อน กับนายชื่น บ้านท่าไข่ ซึ่งเป็นมิตรสหายกับนายทองอยู่นกเล็ก ให้เข้าไปเจรจาเกลี้ยกล่อมโดยดี ให้มาอ่อนน้อมเสียดีกว่า นายทองอยู่นกเล็กพิจารณาเห็นว่าจะสู้รบปรบมือไม่ไหว จึงอ่อนน้อมยอมเข้าด้วยมิได้ขัดขืน

จากเอกสารบรรยายพระราชประวัติพระเจ้าตากสินมหาราช ของจังหวัดชลบุรี กล่าวว่า "ตามพระราชพงศาวดาร วัดหลวงหรือวัดอินทาราม ก็คือวัดใหญ่อินทารามในปัจจุบันนั่นเอง วัดนี้ตั้งห่างจากจังหวัด ตามพระราชพงศาวดารว่าประมาณ ๘๐ เส้น"[๓] ที่

---

๑. ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองระยอง

๒. กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๐๘.

๓. ภัทรธาดา, เอกสารบรรยายพระราชประวัติพระเจ้าตากสินมหาราช (ชลบุรี : ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๔) หน้า ๑๕.

จังหวัดชลบุรีได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ไว้ในซุ้มใหญ่ มองเห็นเด่นชัด หน้าวัดใหญ่อินทาราม จารึกไว้ว่า "สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐาน ณ พระบรมราชานุสาวรีย์ วัดอินทาราม ชลบุรี"

เมื่อนายทองอยู่นกเล็ก ได้กระทำสัตย์สาบานแล้ว เจ้าตากก็ขึ้นช้างสั่งให้นายทองอยู่นกเล็กนำเลียบเมือง เพื่อแสดงให้ปรากฏแก่ชาวเมืองทั้งหลาย ว่าเมืองชลบุรีนั้นเป็นของเจ้าตากแล้ว และเป็นการป้องกันมิให้นายทองอยู่นกเล็กกลับสัตย์ด้วย นายทองอยู่นกเล็กได้พาขุนหมื่นกรมการทั้งปวงมาแสดงความสวามิภักดิ์ เจ้าตากจึงได้ตั้งนายทองอยู่ให้เป็นพระยาอนุราฐบุรีศรีมหาสมุทรครองเมืองชลบุรี และตั้งขุนหมื่นกรมการ ครบที่ตามตำแหน่งฐานานุศักดิ์ แล้วประทานรางวัลแก่พระยาอนุราฐบุรี เป็นกระบี่บั้งเงินเล่มหนึ่ง เสื้อเข้มขาบดอกใหญ่พื้นแดง ดุมทองเก้าดุม ตัวหนึ่ง เข็มขัดประดับพลอยสายหนึ่ง แล้วประทานโอวาทสั่งสอนว่า "แต่ก่อนท่านประพฤติการอาธรรมทุจริต ตั้งแต่นี้จงละเสียอย่าได้กระทำสืบต่อไป จึงตั้งใจประพฤติกุศลสุจริตธรรม ให้สมควรแก่ถานาศักดิ์แห่งท่าน พึงอุตสาหะทำนุบำรุงสมณาพราหมณาประชาราษฎรโดยยุติธรรม"[๑] แล้วประทานเงินตราสองชั่ง ไว้สำหรับให้สงเคราะห์สมณพราหมณาประชาชนผู้ยากไร้ขัดสนด้วยข้าวปลาอาหาร แล้วสั่งพระยาอนุราฐบุรีว่า "ถ้าผู้ใดจงใจจะมาอยู่ในสำนักท่าน ท่านจงโอบอ้อมอารีเลี้ยงดูไว้อย่าได้เบียดเบียนบีฑา ถ้าผู้ใดมีใจสวามิภักดิ์สมัครจะตามเราออกไป ท่านอย่าได้มีใจอิสสา จงกรุณาอย่าขัดขวาง ช่วยส่งผู้นั้นออกไปให้ถึงสำนักเราโดยสะดวก อย่าให้เป็นเหตุการณ์สิ่งใดได้ และท่านจงบำรุงพระพุทธศาสนา อนุเคราะห์แก่อาณาประชาราษฎรให้ทำมาหากินอยู่ตามภูมิลำเนา อย่าให้มีโจรผู้ร้ายเบียดเบียนแก่กันได้"[๒] แล้วเจ้าตากก็เลิกทัพกลับไปเมืองระยอง

ฝ่ายพระยาจันทบุรีที่ไม่ยอมไปพบเจ้าตากตามที่ได้ให้คำมั่นสัญญาไว้ เนื่องจากขุนรามหมื่นซ่องซึ่งแตกหนีเจ้าตากมาจากเมืองระยอง ยุยงให้กำจัดเจ้าตากเสีย แล้วพระยาจันทบุรีก็จะได้เป็นใหญ่ต่อไป[๓] พระยาจันทบุรีเชื่อถือเห็นจริง และไม่ได้ออกไปรับเจ้าตาก

---

๑. กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๐๙.

๒. เล่มเดียวกัน

๓. ม.ร.ว. ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุช, พระราชประวัติ ๙ มหาราช (พระนคร : สำนักพิมพ์พิทยาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๒๔๘.

คาดว่าเจ้าตากคงขัดเคืองและหาเหตุยกลงไปตีเมืองจันทบุรี จึงปรึกษาขุนรามหมื่นซ่องว่าที่จะรบพุ่งเจาตากซึ่ง ๆ หน้านั้นยากนัก ด้วยเจ้าตากมีฝีมือเข้มแข็งทั้งรี้พลทหารก็เคยทำศึกเชี่ยวชาญในการรบ ฉะนั้นต้องสู้กันด้วยกลอุบายจึงจะมีหวังเอาชนะได้ จึงให้ตกแต่งป้อมค่ายประตูหอรบเอาปืนใหญ่น้อยขึ้นตั้งรายไว้รอบเมือง ตระเตรียมการพร้อมแล้ว ก็ตรองอุบายเห็นชอบพร้อมกันที่จะล่อเจ้าตากให้เข้าไปในเมืองเสียก่อนแล้วจะได้ทำการกำจัด จึงนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป ให้เป็นทูตไปเชิญเจ้าตากมาสู่จันทบุรี (พระสงฆ์คงไม่ทราบแผนการนี้จึงได้ออกมา–ผู้เรียบเรียง)

พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป พากันไปเฝ้าเจ้าตากที่เมืองระยอง แต่ขณะนั้นเจ้าตากยังอยู่ที่เมืองชลบุรี จึงต้องรอคอยอยู่จนเจ้าตากกลับมาถึง ก็เข้าไปชี้แจงว่า พระยาจันทบุรีมีความเจ็บแค้นด้วยข้าศึกมาย่ำยีกรุงศรีอยุธยา เต็มใจที่จะช่วยเจ้าตากปราบยุคเข็ญ ให้บ้านเมืองเป็นสุขสำราญดังแต่ก่อน เห็นว่าที่เมืองระยองเป็นเมืองเล็กจะเอาเป็นที่รวบรวมกองทัพใหญ่นั้นยาก ขอเชิญเจ้าตากไปตั้งที่เมืองจันทบุรีอันเป็นที่มีเสบียงอาหารบริบูรณ์ จะได้ปรึกษากันตระเตรียมกองทัพที่จะเข้าไปรบพุ่งพม่าตีเอากรุงศรีอยุธยาคืนมาจากข้าศึกให้จงได้[๑] เจ้าตากได้ทราบความตามถ้อยคำพระสงฆ์ทูตก็ยินดี ให้หยุดพักรี้พลพอหายเหนื่อยแล้ว ก็ให้พระสงฆ์นำทางไปเมืองจันทบุรี เมื่อไปถึงที่บางกระจะหัวแหวน (เดี๋ยวนี้เรียกบางกะจะตำบลหนึ่ง เขาพลอยแหวนตำบลหนึ่ง อยู่ไม่ห่างกัน แต่โบราณเรียกรวมกันว่า บางกะจะหัวแหวน)[๒] ห่างเมืองจันทบุรีประมาณ ๒๐๐ เส้น (๘ กิโลเมตร) พระยาจันทบุรีให้หลวงปลัดมารับและบอกว่าพระยาจันทบุรีได้จัดที่ไว้ให้ ตั้งทำเนียบที่พักที่ริมน้ำฟากตรงข้ามเมืองทางด้านใต้

เจ้าตากก็สั่งกองทัพให้ยกตามหลวงปลัดไป แต่ยังไม่ทันจะถึงเมืองจันทบุรี ก็มีนายทหารชั้นขุนหมื่นผู้หนึ่งซึ่งไม่เห็นด้วยกับแผนการอันสกปรกนี้ นำความไปรายงานให้เจ้าตากทราบ ขณะที่นำทัพเข้าสู่ชานเมืองจันทบุรี[๓] ว่าพระยาจันทบุรีคบคิดกับขุนรามหมื่นซ่องเรียกระดมคนเตรียมไว้ในเมืองจะโจมตีเจ้าตากเมื่อเวลากำลังข้ามน้ำ เจ้าตากจึงให้รีบไปห้าม

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๗) หน้า ๑๖๐.

๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๓๕๔.

๓ ประกอบ โชประการ. มหาราชชาติไทย (กรุงเทพฯ : รวมการพิมพ์ ๒๕๒๓) หน้า ๔๓๖.

กองทัพมิให้ตามหลวงปลัดไป แต่ให้เลี้ยวกระบวนไปทางเหนือ ไม่ข้ามฟากน้ำผ่านบ้านชะมูล ตรงไปประตูท่าช้าง[๑] ตั้งที่วัดแก้ว ห่างประตูท่าช้างเมืองจันทบุรี ประมาณ ๕ เส้น (๒๐๐ เมตร) (วัดแก้วเป็นวัดเก่า ตั้งอยู่ในค่ายทหารปัจจุบัน "ค่ายตากสิน" จังหวัดจันทบุรี ขณะนี้ได้ปรักหักพัง ไม่มีซากเหลือให้เห็นแล้ว–ผู้เรียบเรียง)

พระยาจันทบุรีเห็นเจ้าตากไม่ข้ามฟากไปตามแผนการของตน ซ้ำกลับมาตั้งชุมนุมพลอยู่ที่หน้าประตูเมืองก็ตกใจมาก จึงรีบสั่งให้ไพร่พลขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทิน แล้วให้ขุนพรหมธิบาล พระทำมะรงพอน นายลิ่ม นายแก้วแขก นายเม้แขก[๒] ออกไปพบเจ้าตากขอเชิญให้เข้าไปพบพระยาจันทบุรีที่ในเมือง เจ้าตากจึงสั่งขุนพรหมธิบาล ให้กลับไปบอกพระยาจันทบุรีว่า "เดิมพระยาจันทบุรีให้พระสงฆ์เป็นทูตไปเชิญเราให้มาปรึกษาหารือ เพื่อช่วยกันคิดอ่านกู้กรุงศรีอยุธยา เราเข้าใจว่าเป็นการเชื้อเชิญโดยสุจริตจึงได้มาตามประสงค์ตัวเราเดิมก็ได้เป็นเจ้าเมือง (กำแพงเพชร) ถือศักดินาหมื่น มียศใหญ่เป็นผู้ใหญ่กว่าพระยาจันทบุรี (เมืองกำแพงเพชรเป็นชั้นหัวเมืองโท จันทบุรีเป็นชั้นหัวเมืองตรี)[๓] ครั้นมาถึงเมืองพระยาจันทบุรีก็มิได้ออกมาหาสู่ต้อนรับตามฉันผู้น้อยกับผู้ใหญ่ กลับเรียกระดมคนเข้าประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินและคบหาขุนรามหมื่นซ่องซึ่งได้ทำร้ายเราถึง ๒ ครา ไว้เป็นมิตร พระยาจันทบุรีทำเหมือนหนึ่งว่าเป็นข้าศึกกับเราดังนี้ จะให้เราเข้าไปหาถึงในเมืองอย่างไร ถ้าจะให้เราเข้าไปก็ให้พระยาจันทบุรีออกมาหาเราก่อน หรือมิฉะนั้นก็จงส่งตัวขุนรามหมื่นซ่องออกมา ให้มาทำสัตย์สาบานให้เราวางใจได้ก่อน ถ้าทำได้เช่นนั้นแล้วเราก็จะเห็นความสุจริตของพระยาจันทบุรี จะรักใคร่นับถือเหมือนกับเป็นพี่เป็นน้องกันต่อไป"[๔]

ขุนพรหมธิบาลก็นำความเข้าไปบอกพระยาจันทบุรี พระยาจันทบุรีจึงใช้ให้พะทำมะรงพอนกับคนมีชื่อทั้งนั้นกลับนำเอาอาหารออกมามอบให้ แล้วให้พระสงฆ์ ๔ รูปมาเจริญ

---

๑ ค่ายตากสิน, พระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ ค่ายตากสิน จังหวัดจันทบุรี (กรุงเทพ ฯ : อักษรสมัย ๒๕๑๘) หน้า ๓.

๒ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ลั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๑๐.

๓ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๗) หน้า ๑๖๒.

๔ เล่มเดียวกัน

พรพร้อมทั้งชี้แจงว่าพระยาจันทบุรีให้เชิญเข้าไปในเมือง เจ้าตากจึงตอบว่า "เมืองจันทบุรไม่มีคฤหัสถ์ใช้แล้วหรือ จึงใช้แต่สมณะดังนี้ . . . ความเรื่องนี้ โยมก็ได้สั่งไปแก่ขุนพรหมธิบาลแล้ว นิมนต์ผู้เป็นเจ้าจงไปบอกแก่พระยาจันทบูรว่า อ้ายขุนรามหมื่นซ่องมันยุยงพระยาจันทบูร ๆ หนุ่มแก่ความ จะฟังถ้อยคำอ้ายเหล่านี้ก็จะเสียทีที่รักเอ็นดูกันถ้าพระยาจันทบูรตั้งอยู่ในสัตย์ จะเป็นมิตรไมตรีกันก็จงส่งขุนรามหมื่นซ่องออกมาทำสัตย์ต่อโยมเถิด"[๑] พระสงฆ์ก็เจริญพรแล้วลากลับไปแจ้งข้อความแก่พระยาจันทบุรี พระยาจันทบุรีจึงใช้หลวงปลัดออกมาบอกว่า "ซึ่งพระยาจันทบุรีจะไม่ตั้งอยู่ในสัตย์สวามิภักดิ์นั้นหามิได้ จะใคร่ส่งขุนรามหมื่นซ่องออกมาถวาย แต่คนทั้งสองนั้นกลัวพระอาชญาด้วยตัวเป็นคนผิด"

เจ้าตากจึงกล่าวว่า "พระยาจันทบูรมิได้ตั้งอยู่ในสัตย์ ไม่ยอมเป็นไมตรีด้วยเราแล้ว เห็นว่าขุนรามหมื่นซ่องจะป้องกันเมืองไว้ได้ ก็ให้ตกแต่งบ้านเมืองให้มั่นคงเถิดเราจะตีเอาให้จงได้"[๒] ฝ่ายพระยาจันทบุรีเห็นว่าไพร่พลของตนมีมากกว่าเจ้าตาก ก็ให้ปิดประตูรักษาเมืองมั่นคงไว้

ขณะนั้นความคับขันเป็นของเจ้าตากมาก เพราะได้ถลำตัวเข้าไปตั้งอยู่ชานเมือง ข้าศึกในเมืองก็มีกำลังมากกว่า เป็นแต่ว่าครั่นคร้ามเกรงฝีมือไม่กล้ายกออกมาโจมตีซึ่งหน้า แต่ถ้าเจ้าตากล่าถอยออกไปเมื่อใดก็อาจจะออกล้อมไล่ตีสกัดได้หลายทาง เพราะเป็นถิ่นของข้าศึก เจ้าตากเห็นว่าถ้าขืนตั้งอยู่อย่างนั้นต่อไปก็ไม่มีเสบียงอาหารเหมือนหนึ่งคอยให้ศัตรูเลือกเวลาทำเราตามใจชอบ ประกอบกับเจ้าตากมีอุปนิสัยเป็นนักรบ พิจารณาเห็นมีแต่ทางเดียวคือชิงเข้าตีข้าศึกก่อนจึงจะไม่เสียที จึงเรียกนายทัพนายกองมาสั่งว่า "เราจะเข้าตีเมืองจันทบุรีในค่ำวันนี้ เมื่อกองทัพหุงข้าวเย็นกินเสร็จแล้วทั้งนายไพร่ให้เททิ้งอาหารที่เหลือและต่อยหม้อเสียให้หมด หมายไปกินข้าวเช้าด้วยกันที่ในเมืองเอาพรุ่งนี้ถ้าตีเอาเมืองไม่ได้ในค่ำวันนี้ก็จะตายเสียด้วยกันให้หมดทีเดียว"[๓]

---

๑ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

๒ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๑๐.

๓ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๓๕๖.

ในลิลิตสากรุง ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

"เจ้าตากตั้งทัพใกล้ มีประสาทสั่งให้
เรียกพร้อมปฤกษา ฯ

พระเชียงเงินยอดทหาร หลวงชำนาญไพรสณฑ์ อีกคนชายชาตรี
นายบุญมีมหาดเล็ก หนึ่งชายเหล็กแรงยอด นายบุญรอดแขนอ่อน
ชายกระฉ่อนนามไกร ขุนอภัยภักดี พิพิธวาทีอีกขุน
คนคู่บุญภูวนัย หลวงพิชัยอาสา พรหมเสนาอีกหลวง
แรงทลวงเริงฉกาจ ราชเสนหาหลวงหนึ่ง ชิ่งศัตรูเกรงขาม
นักองค์รามเชี่ยวชาย นายทองดีนายแสง ล้วนเข้มแข็งรณรงค์
ทรงปรึกษากลศึก ขับศึกคึกคามนี้ เห็นไฉนให้ชี้
ช่องเข้าเอาชัย"

"อาหารวารน่าม้อ สายัณห์ นี้แน
เตรียมแต่ยังวันวัน เฉิดน้อ
ม้อนี้จะกินกัน ทีนี่
อิ่มเสร็จสั่งต่อยหม้อ พรุ่งม้อในเมือง"[๑]

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าเจ้าตากมีความรอบคอบ มิได้ประมาทในการรบพุ่งและสามารถกะกำลังข้าศึกได้

"จันทบุรีมิใช่ ชำฉา
ที่ท่าปราการปรา กฏกร้าว
ค่ายคูประตูธา นี่มั่น คงนอ
ฤาจะหลุบฟุบร้าว ฟาดล้มจมเลน ฯ"[๒]

---

๑ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๗๐–๗๔.

๒ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๗๑.

ด้วยความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญของเจ้าตาก ซึ่งนายทัพนายกองต่างได้เคยเห็นอาญาสิทธิ์จึงไม่มีใครกล้าขัดขืน และด้วยหลักจิตวิทยาที่เจ้าตากนำมาใช้ ได้สร้างกำลังใจอันห้าวหาญเด็ดเดี่ยวให้แก่ไพร่พลทุกถ้วนหน้า ต่างมุ่งมั่นอยู่แต่จะต้องยึดเมืองจันทบุรีให้ได้ มิฉะนั้นก็จะต้องอดตาย

พอตกค่ำ เจ้าตากก็กะเกณฑ์ทหารไทยจีนลอบซุ่มอยู่ให้คอยฟังเสียงปืนสัญญาณเข้าปล้นเมืองให้พร้อมกัน ระวังอย่าให้มีเสียงอื้ออึงเป็นอันขาด เมื่อพวกไหนเข้าเมืองได้ก็ให้โห่ร้องขึ้นเป็นสำคัญเพื่อให้พวกด้านอื่นทราบ เมื่อตระเตรียมการพร้อมแล้ว พอได้ฤกษ์เวลาดึก ๓ นาฬิกา เจ้าตากก็ขึ้นช้างพังคีรีบัญชร โปรดให้หลวงพิชัยอาสา ทหารผู้ไว้ใจชุมพลทหารหน้าช้างพระที่นั่ง[๑] และสั่งให้ยิงปืนสัญญาณเข้าปล้นพร้อมกันทุกด้าน เจ้าตากก็ขับช้างที่นั่งเข้าพังประตูเมือง พวกในเมืองระดมยิงปืนใหญ่น้อยออกมาเป็นอันมาก นายท้ายช้างเกรงว่าลูกปืนจะมาถูกเจ้าตากเป็นอันตรายจึงเกี่ยวช้างให้ถอยออกมา เจ้าตากขัดใจชักดาบหันมาจะฟันนายท้ายช้าง นายท้ายช้างตกใจร้องขอชีวิตไว้ แล้วขับช้างเข้าล้อบานประตูเมืองพังลง พวกทหารก็กรูกันเข้าเมืองได้ พวกในเมืองรู้ว่าเจ้าตากเข้ามาในเมืองได้แล้วก็ตกใจ ต่างละทิ้งหน้าที่พากันแตกหนีกระจัดกระจาย ตัวพระยาจันทบุรีพาครอบครัวลงเรือหนีไปยังเมืองบันทายมาศ (พุทไธมาศ)

เมื่อเจ้าตากตีเมืองจันทบุรีได้นั้นเป็นวันอาทิตย์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๗ บีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๑๔ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นช่วงระยะเวลาที่เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าแล้ว ๒ เดือน เจ้าตากเข้าเมืองจันทบุรีแล้ว ก็ให้เกลี้ยกล่อมผู้คนให้กลับคืนมาสู่ภูมิลำเนาตามเดิม ได้แสดงความเมตตาปรานีให้เป็นที่ปรากฏอย่างกว้างขวาง มิได้ถือโทษผู้ที่ได้เป็นศัตรูต่อสู้มาแต่ก่อน ครั้นจัดการบ้านเมืองจันทบุรีเรียบร้อยดังเดิมแล้ว จึงยกกองทัพออกจากเมืองจันทบุรีโดยทางสถลมารคไปเมืองตราด สั่งให้พระรามพิชัยกับหลวงราชวรินทร์เป็นแม่ทัพเรือ เรือประมาณ ๕๐ ลำยกไปทางทะเล ขณะเมื่อยาตราทัพบกยกไปครั้งนั้น ด้วยเดชบารมีบันดาลฝนตกเจ็ดวันเจ็ดคืน ตามระยะทางไปจนบรรลุถึงเมืองตราด พวกกรมการเมืองและราษฎรก็พากันเกรงกลัว ยอมอ่อนน้อมโดยดีทั่วกันทั้งเมือง ไม่มีใคร

---

๑ จังหวัดตาก, **ตากสินมหาราชานุสรณ์** งานฉลองวันขึ้นปีใหม่ ปีที่ ๒๒ พ.ศ. ๒๕๑๕ (พระนคร : มิตรสยาม ๒๕๑๔) หน้า ๑๑๓.

คิดต่อสู้เลย เมื่อเกลี้ยกล่อมอาณาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขแล้ว ได้ทราบข่าวว่าสำเภาจีนลูกค้ามาทอดทุ่นอยู่ที่ปากน้ำเมืองตราดหลายลำ จึงให้ข้าหลวงไปพาตัวนายสำเภาเข้ามาโดยดี พวกจีนสำเภาก็หาพึ่งไม่ กลับระดมยิงกองเรือเจ้าตาก การต่อสู้ดำเนินไปประมาณครึ่งวัน เจ้าตากก็สามารถยึดสำเภาจีนไว้ได้หมด ได้ทรัพย์สินและเครื่องบริโภคมาเป็นกำลังกองทัพเป็นอันมาก เจ้าตากจัดการเมืองตราดเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็กลับขึ้นมาตั้งอยู่ ณ เมืองจันทบุรี นับแต่นั้นมาเจ้าตากก็มีอำนาจสิทธิ์ขาดตลอดหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกทั้งหมด ตระเตรียมการที่จะเข้ามาทำสงครามเพื่อกู้กรุงศรีอยุธยาต่อไป

ขณะที่เจ้าตากตีเมืองตราดได้นั้น ประจวบกับเป็นฤดูฝน มรสุมลงทางทะเลตะวันออก จำต้องหยุดยั้งการรบพุ่ง แต่เจ้าตากก็หาได้หยุดนิ่งอยู่โดยเปล่าประโยชน์ไม่ สั่งให้ลงมือต่อเรือรบและรวบรวมเครื่องศาสตราวุธยุทธภัณฑ์เอาไว้เพื่อแผนการกู้กรุงศรีอยุธยาจากพม่าในฤดูแล้งหน้าต่อไป ทั้งนี้เพราะเจ้าตากพิจารณาเหตุการณ์บ้านเมืองอย่างลึกซึ้ง ด้วยในเวลานั้นมีผู้ตั้งตัวเป็นใหญ่หลายหัวเมืองด้วยกัน ถ้าใครจะเป็นใหญ่ให้ได้ทั่วประเทศจะต้องทำลายอำนาจพม่าที่มีอยู่ในเมืองไทยให้ได้อย่างหนึ่ง และต้องปราบก๊กอื่นให้อยู่ในอำนาจอย่างหนึ่ง ความคิดเห็นข้อนี้ก็คงคิดเหมือนกันหมดทุกก๊ก ผิดกันแต่ความคิดจะทำการ พวกอื่นยังมองไม่เห็นทางที่จะกระทำได้ หรือยังหวาดพม่าอยู่จึงยังรั้งรอไว้ มีแต่เจ้าตากผู้เดียวที่เห็นว่าจะต้องรีบกระทำและกระทำให้เป็นผลสำเร็จเด็ดขาดก่อนที่ก๊กอื่น ๆ จะลงมือ ตามความคิดอันนี้แม้รั้งรอไปก๊กอื่นทำได้ก่อนก็ต้องเป็นข้าเขา เจ้าตากจึงมุ่งหมายจะยกมารบพม่า ชิงเอากรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานีให้ได้ก่อนก๊กอื่น

เจ้าตากทุ่มเทกำลังกายกำลังใจให้ทหารและผู้คนที่เข้าร่วมสามิภักดิ์ต่อเรือด้วยความขยันขมักเขม้นจนสามารถต่อได้เป็นจำนวนถึง ๑๐๐ ลำ รวบรวมกำลังเพิ่มเติมได้อีกเป็นคนไทยจีนประมาณ ๕,๐๐๐ คน กับมีข้าราชการในกรุงศรีอยุธยา ได้หลบหนีพม่ามาร่วมด้วยอีกหลายคน เช่น หลวงศักดิ์นายเวรมหาดเล็ก นายสุดจินดาหุ้มแพรมหาดเล็ก (ต่อมาได้เป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑) เป็นต้น ได้วางแผนกลยุทธที่จันทบุรี รวบรวมศาสตราวุธได้จำนวนมาก พร้อมทั้งเสบียงอาหารบริบูรณ์เพื่อที่จะดำเนินการกอบกู้เอกราช นับได้ว่าเมืองจันทบุรีและชาวจันทบุรีมีส่วนร่วมเกื้อกูลและเป็นกำลังส่งเสริมเจ้าตากเป็นอย่างมากในการกู้ชาติไทยกลับคืนมาได้ในครั้งนี้

เพื่อระลึกถึงวีรกรรมของเจ้าตากและเพื่อระลึกว่าบรรพบุรุษชาวจันทบุรีจำนวนไม่น้อยได้เป็นทหารร่วมไปในกองทัพของเจ้าตาก ทั้งดินแดนเมืองจันทบุรีนี้เป็นพื้นที่ที่เจ้าตากเคยใช้เป็นที่รวบรวมไพร่พลตลอดจนตระเตรียมกองทัพไปทำการรบได้รับความสำเร็จ ชาวจันทบุรีพร้อมด้วยผู้ที่มีจิตศรัทธาจึงร่วมแรงกายใจและกำลังทรัพย์ สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้น สถานที่ที่ประดิษฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ แห่งหนึ่งอยู่บนเกาะกลางสวนสาธารณะ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นพระบรมรูปทรงม้าในท่ากระโจนชูพระแสงดาบไปข้างหน้า มีทหารเอกขนาบข้างม้า ๔ นาย สถานที่ที่ประดิษฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ อีกแห่งหนึ่งอยู่ในค่ายตากสิน บริเวณหน้ากองบังคับการ กองพันทหารราบที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑ นาวิกโยธิน พระบรมรูปอยู่ในท่าประทับยืนบัญชาการรบ ลักษณะท่าทางเด็ดเดี่ยวจริงจังเห็นได้จากพระพักตร์เคร่งเครียด พระหัตถ์ขวาทรงชี้พระแสงดาบไปยังที่หมายของข้าศึก พระพักตร์ทรงหันไปตามพระหัตถ์ซ้าย แสดงพระอาการรับสั่งกับไพร่พลบริวารให้รับรู้ว่าต้องพร้อมที่จะปฏิบัติอย่างรีบเร่งรุดหน้าตามพระองค์บุกเข้าหาข้าศึก พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนี้เป็นที่สักการบูชาของชาวจันทบุรี เหล่าทหารและบุคคลทั่วไป

ครั้นถึงเดือน ๑๑ นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ตรงกับเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ สิ้นฤดูมรสุมแล้ว เจ้าตากก็ยกกองทัพเรือออกจากเมืองจันทบุรี ได้ทราบข่าวว่า นายทองอยู่ นกเล็ก ซึ่งเจ้าตากตั้งให้เป็นพระยาอนุราฐ ฯ เจ้าเมืองชลบุรีกับหลวงพล ขุนอินเชียง ประพฤติเป็นโจรให้สมัครพรรคพวกออกเที่ยวปล้นเรือลูกค้าและแย่งชิงเอาทรัพย์สมบัติของชาวบ้านเป็นที่เดือดร้อนยิ่งนัก มิได้ตั้งอยู่ในธรรมโอวาท ซึ่งมีพระประศาสน์สั่งสอนไว้ เจ้าตากชำระความได้ว่าเป็นเรื่องจริง จึงให้ประหารนายทองอยู่ นกเล็กเสีย "แต่นายทองอยู่ นกเล็ก คงกระพันในตัว แทงฟันหาเข้าไม่ เหตุด้วยสะดือเป็นทองแดง จึงให้พันธนาการแล้วเอาลงถ่วงน้ำเสียในทะเลก็ถึงแก่กรรม"[๑] แล้วให้ประหารหลวงพล และขุนอินเชียง ซึ่งร่วมคิดกระทำโจรกรรมด้วย เมื่อจัดการเมืองชลบุรีเป็นที่สงบเรียบร้อยแล้วก็เคลื่อนกองทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำสมุทรปราการถึงกรุงธนบุรี ซึ่งขณะนั้นมีคนไทยที่เอาใจไปฝักฝ่ายข้างพม่ารักษาอยู่ ดังกล่าวไว้ใน

---

๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๑๗.

ลิลิตสามกรุงว่า

"มาจะกล่าวบทถึง *ทองอินกายไทยใจพม่า*
เป็นคนแคบสั้นปัญญา *โอกาศวาสนาครานั้น*
เห็นชั่วว่าดีกว่าไส้ *น้ำใจเตลิบโตโมหันธ์*
หมายกำอำนาจราชหัณฑ์ *กำเริบเสิบสันแสนร้าย*
เข้าช่วยศัตรูขู่ข่ม *ได้สมอารมณ์สมหมาย*
พะม่ามอบให้เป็นนาย *รักษาบ้อมค่ายเมืองธน"*[๑]

ส่วนนายทองอิน ซึ่งพม่าตั้งให้รักษากรุงธนบุรี รู้ว่าเจ้าตากยกกองทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำ ก็ให้คนรีบขึ้นไปบอกแก่สุกพระนายกอง แม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น แล้วเรียกระดมพลขึ้นรักษาบ้อมวิชัยประสิทธิ์ และหน้าที่เชิงเทินกรุงธนบุรี คอยที่จะต่อสู้ กับกองทัพของเจ้าตาก ผลที่สุดนายทองอินก็สิ้นชีวิตสิ้นชื่อคนไทยผู้ทรยศต่อชาติไทยดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

"ปางโยธินทร์ปิ่นทัพ สั่งสรรพพหลพลหาญ พยานเร่งเร้าเอาชัย ฝ่ายมอญไทยในธน ต่างเลือกฉกหลบหลีก ปลีกจากตรอกออกทุ่ง ไม่รพพุ่งต่อต้าน ด้านนี้ผันนั้นผินศพทองอินบ่มิหิง ก็ลงแดนบ่าช้า พ่าเบ่นเผือกเกลือกกลิ้ง หมาแย่งแร้งกาทึ้ง ปราศผู้สงสารฯ

หมาเหม็นไม่มากแม้น *นามเหม็น*
เน่ามนุษย์สุดเข็ญ *โขดขั้น*
ฉินชื่อระบือเห็น *หนถ่อย*
หน่ายเน่าเราพึงขยั้น *ขยาดคร้ามนามเหม็น"*[๒]

หลังจากพวกรี้พลไทยมอญที่รักษากรุงธนบุรี เห็นว่าเป็นกองทัพไทยด้วยกันยกมาก็ไม่เป็นใจที่จะต่อสู้ ทำการรบพุ่งกันเพียงเล็กน้อย เจ้าตากก็ตีได้กรุงธนบุรี ประหารชีวิตนายทองอินที่มีใจเข้าข้างศัตรู แล้วก็เร่งกองทัพขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายสุกพระนายกอง

---

๑ พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๘๑.
๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๘๓–๘๔.

แม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น ได้ทราบความจากคนที่นายทองอินให้ไปบอกข่าวไม่ทันไร พวกที่แตกพ่ายไปจากกรุงธนบุรีก็ตามไปถึง บอกสุกี้ว่าเสียกรุงธนบุรีแก่เจ้าตากแล้วสุกี้ทราบก็ตกใจสั่งให้รีบเตรียมรักษาค่ายโพธิ์สามต้น เนื่องจากขณะนั้นเป็นเวลาฤดูน้ำ สุกี้เกรงว่ากองทัพไทยจะขึ้นไปถึงเสียก่อนที่จะเตรียมต่อสู้พรักพร้อม จึงให้มองญ่าแม่ทัพรองคุมพลพวกมอญและไทยที่ไปอยู่ด้วย ยกเป็นกองทัพเรือลงมาตั้งคอยสกัดต่อสู้ อยู่ที่เพนียด เจ้าตากยกขึ้นไปถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลาค่ำ สืบทราบว่ามีกองทัพข้าศึก ยกมาตั้งคอยอยู่ที่เพนียด ไม่ทราบว่ามีกำลังเท่าใดก็ยับยั้งอยู่ ฝ่ายพวกคนไทยที่ถูกเกณฑ์มาในกองทัพมองญ่ารู้ว่ากองทัพที่ยกมาเป็นคนไทยด้วยกันก็เกิดรวนเร จะหลบหนีบ้าง จะหาโอกาสมาเข้าร่วมกับเจ้าตากบ้าง มองญ่าเห็นพวกคนไทยไม่เป็นอันจะต่อสู้ เกรงว่าจะพากันกบฏขึ้น จึงรีบหนีกลับไปค่ายโพธิ์สามต้นในคืนนั้น พอรุ่งเช้าเจ้าตากทราบความจากพวกไทย ที่หนีพม่าไปเข้าด้วยว่า พม่าถอยหนีจากเพนียดหมดแล้ว ก็รีบยกตามขึ้นไป ค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้นนี้มี ๒ ค่าย ตั้งข้างฟากตะวันออกค่ายหนึ่ง ข้างฟากตะวันตกค่ายหนึ่ง ตัวสุกี้แม่ทัพอยู่ฟากตะวันตกค่ายนี้พม่ารื้อเอาอิฐตามวัดมาก่อกำแพงเชิงเทินมั่นคงมาแต่ครั้งเนเมียวสีหบดีแม่ทัพใหญ่มาล้อมกรุงศรีอยุธยา จึงเป็นที่มั่นของสุกี้ต่อมา เจ้าตากยกตามมองญ่าขึ้นไปถึงค่ายโพธิ์สามต้นในเวลาเช้าก็สั่งให้ทหารเข้าระดมตีค่ายพม่าข้างฟากตะวันออก พอเวลา ๙ นาฬิกา ก็ได้ค่ายนั้น เจ้าตากจึงให้เข้ารักษาค่ายแล้วให้ทำบันไดสำหรับจะพาดปีนค่ายพม่า ข้างฟากตะวันตก เมื่อพร้อมเสร็จก็ให้พระยาพิพิธ พระยาพิชัย นายทหารจีนคุมกองทหารจีน ไปตั้งประชิดค่ายสุกี้ทางด้านวัดกลาง พอรุ่งเช้าก็ให้กองทหารไทยจีนเข้าระดมตีค่ายสุกี้พร้อมกันรบกันแต่เช้าจนเที่ยง กองทัพเจ้าตากก็เข้าค่ายพม่าได้ สุกี้แม่ทัพพม่าตายในที่รบ มองญ่าแม่ทัพรองพาพวกไพร่พลที่เหลือหนีไปได้บ้าง แต่ที่จับได้และที่เป็นคนไทยยอมอ่อนน้อมโดยดีนั้นเป็นจำนวนมาก เจ้าตากใช้เวลาเพียง ๒ วันเท่านั้นในการตีค่ายพม่า กู้เอากรุงศรีอยุธยาคืนมาได้

เมื่อเจ้าตากมีชัยชนะพม่าแล้ว ได้ตั้งพักกองทัพอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น บรรดาทรัพย์สินและอาวุธที่พม่าริบมาจากคนไทยและยังมิได้ส่งไปเมืองพม่า ก็ตกเป็นของเจ้าตาก นอกจากนี้ยังมีบรรดาข้าราชการไทยทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยที่พม่าจับไว้ได้หลายคน ต่างเข้ามาเป็นพวกเจ้าตาก และบอกให้ทราบถึงที่ฝังพระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศน์) และบอก

ว่ามีเจ้านายฝ่ายในที่พม่าจับมาได้ต้องกักขังอยู่ในค่ายนี้ ๘ พระองค์ เจ้าตากได้ทราบก็มีใจสงสาร สั่งให้รับเจ้านายเหล่านั้นไว้ชุบเลี้ยงต่อไป และให้ปลดปล่อยผู้คนที่พม่ากักขังไว้เสียสิ้น จับจ่ายทรัพย์สินสิ่งของเครื่องอุปโภคให้เป็นการปลดเปลื้องทุกขเวทนาแล้วให้สร้างพระโกศกับเครื่องประดับสำหรับงานพระบรมศพตามกำลังที่จัดได้ ให้ขุดพระบรมศพพระเจ้าเอกทัศน์ขึ้นมาทำการถวายพระเพลิง และบรรจุพระอัฐิธาตุตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนมา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อเจ้าตากทำการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าเอกทัศน์เสร็จแล้ว คิดจะปฏิสังขรณ์พระนครศรีอยุธยา ขึ้นเป็นราชธานีดังก่อน จึงขึ้นช้างตรวจดูพระราชวังและท้องที่ในพระนคร เห็นประสาทราชมนเทียรตำหนักใหญ่น้อย ทั้งอาวาสวิหารและบ้านเรือนชาวพระนครถูกข้าศึกเผาทำลายเสียหายเป็นอันมากคล้ายกับเป็นนครร้าง ก็สังเวชสลดใจ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

"ปืนณรค์ทรงขับช้าง ทอดพระเนตรเวียงร้าง
อีกทั้งวังโรย ฯ
ทรากตึกนึกน่าแค้น อิฐห์หักกากปูนแม้น
ป่าช้า แห่งความ งามแฮ ฯ
ปราสาทเคยผงาดฟ้า ยอดเยี่ยมเอี่ยมโอ่อ้า
ฟุบเฟี้ยมเทียมธุลี ฯ
พระสถูปพุทธรูปล้วน หล่นสลายปลายด้วน
แม่นแม้นมารทำ ฯ"[๑]

"อนิจจาธานินสิ้นกระษัตริย์ เหงาสงัดเงียบไปดังไพรสณฑ์
แม้กรุงยังพรั่งพร้อมประชาชน จะสับสนแซ่เสียงทั้งเวียงวัง
มโหรีปี่กลองจะก้องกึก จะโครมครึกเซ็งแซ่ด้วยแตรสังข์
ดูพาราน่าคิดอนิจจัง .....
....

๑ พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๙๙.

กำแพงรอบขอบคูก็ดูลึก ไม่น่าศึกอ้ายพม่าจะมาได้
ยังให้มันข้ามเข้าเอาเวียงชัย โอ้อย่างไรเหมือนบุรีไม่มีชาย”[๑]

ในวันนั้นเจ้าฟากได้เข้าไปพักแรม ณ พระที่นั่งทรงปืน อันเป็นท้องพระโรงที่เสด็จออกข้างท้ายวังมาแต่ก่อน ได้เกิดนิมิตในฝันดังคำโคลงต่อไปนี้

“เทวัญสรรเสกให้ ฝั่นเห็น
ปราสาทราชฐานเย็น อยู่ยั้ง
ภาพกรุงรุ่งเรืองเป็น ปรกติ
ทุกสิ่งยิ่งกว่าครั้ง เมือบ้านเมืองดี ฯ
ดูเพลินเดินพิศพร้อม เพรียงไพ บูลย์แฮ
แปลกบ่มีคนใน ที่นั้น
จักไล่จะถามใคร บ่ห่อน เห็นเลย
ทรงสกดอดอั้น อัดไว้ในทรวง ฯ
ขณะนั้นอดุลราชเจ้า จอมไทย
ผู้ผดุงกรุงไกร ก่อนก่อ
เสด็จแสดงพระองค์ใน นิมิต นั้นนา
เปล่งประวัจน์ชัดชัด ช่องเชื้อ ชัยเฉลย ฯ
อ้าองค์ทรงเดชด้วย เดชะ
แห่งสยามเทวะ แว่นฟ้า
สัจวัจน์ประคัลภ์ประ เสริฐสุด
จุ่งสฤดกฤตย์กล้า เกริกด้าวดาวดึงษ์ ฯ
“ทรงฤทธิ์คิดสืบเส้น ไอศวรรย์
สร้างนครอมรอัน อมิตรคร้าม
ที่นี่บ่ดีทัน เทียมที่ อื่นเลย
จงอย่าอยู่ตูห้าม เหตุเออาริ ฯ

---

๑ สุนทรภู่, นิราศสุนทรภู่ ตอนนิราศพระบาท (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๑๔) หน้า ๑๒๓–๑๒๔.

อดีตราชประสาทสิ้น สุรสัพท์
พลันพระกายหายวับ แวมพื้น
หลากสุดประดุจลับ แลบิด
หมดนิมิตนิทร์พื้น ใฝ่ข้อความฝั่น ฯ"[๑]

ครั้นรุ่งเช้าเจ้าตากได้เล่าความฝันนั้นให้ข้าราชการทั้งปวงฟัง แล้วกล่าวว่า "เดิมเราคิดจะปฏิสังขรณ์พระนครให้ดีดังเก่า แต่เมื่อเจ้าของเดิมท่านยังหวงแหนอยู่ฉะนี้เราชวนกันไปสร้างเมืองธนบุรีอยู่เถิด" แล้วเจ้าตากก็ให้อพยพผู้คนลงมาตั้งราชธานีอยู่ที่กรุงธนบุรีแต่นั้นมาและได้กระทำพิธีปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ ณ วันพุธ เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวด สัมฤทธิศก ตรงกับวันที่ ๒๘ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระศรีสรรเพ็ชญ์ หรือสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ แต่ประชาชนทั่ว ๆ ไปก็ยังนิยมขนานพระนามพระองค์ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พระนามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เนื่องจากไม่มีหลักฐานการเฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อแรกเสวยราชย์ ทั้งในเอกสารต่าง ๆ ยังขานพระนามไว้ต่าง ๆ กัน เช่น

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ใช้ "พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว" บ้าง "พระเจ้าอยู่หัว" บ้าง และ "สมเด็จพระบรมหน่อพุทธางกูร" บ้าง

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ใช้ "สมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ เจ้ากรุงธนบุรี"

จดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรีในสมุดไทยดำ ชื่อพระราชสาสน์และศุภอักษรโต้ตอบกรุงธนบุรีและกรุงศรีสัตนาคนหุตจุลศักราช ๑๑๔๐ ใช้ "พระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชพระเจ้ารามาธิบดี บรมจักรพรรดิบรมวรราชาธิบดินทรหริหรินทราดาธิบดีสวิบุลยคุณรุจิตร ฤทธิราเมศวรบรมธรรมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาดิเทพตรีภูวนาธิเบศโลกะเชษวิสุทธมกุฎปรเทศตามหาพุทธังกูรบรมนารถบรมบพิตร" "พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ

---

๑ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๖๒–๖๔.

อิศวรบรมนารถบรมบพิตร" และ "พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรุทอิศวรบรมนารถบรมบพิตร"

เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ทางราชการได้กำหนดพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี" ความละเอียดปรากฏตามหนังสือกรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร ที่ พว. ๔๘๒๔/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๙๗ เรื่องการเปิดพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี

การเสด็จขึ้นครองราชย์ของเจ้าตากนั้น ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏชัดว่าเมื่อใด แต่พิเคราะห์ตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แล้ว เจ้าตากยึดกรุงศรีอยุธยาคืนจากพม่าได้เมื่อเดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ กว่าจะจัดการพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ และจัดการปลดปล่อยเจ้านายและชาวไทยที่ถูกจับกุม กว่าจะทำนุบำรุงให้ผู้คนมีความเป็นอยู่ค่อยสุขสบายขึ้น รวมทั้งย้ายกรุงมา ณ กรุงธนบุรี เวลาที่เจ้าตากจะปราบดาภิเษกขึ้นปกครองประเทศก็ย่อมต้องล่วงถึงปี พ.ศ. ๒๓๑๑ เป็นแน่นอน ประกอบกับมีเอกสารชั้นต้นหลายฉบับยืนยันว่าปี พ.ศ. ๒๓๑๑ เป็นปีที่เจ้าตากได้ราชสมบัติ เช่น

จดหมายเหตุโหร ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘ ว่า "ปีชวดจุลศักราช ๑๑๓๐[๑] ..... ณ วัน ๓ ๑/๔ ๑ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ แผ่นดินไหว ปีนี้เจ้าตากได้ราชสมบัติ อายุ ๓๔ ปี"[๒]

จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมูลธนรักษ์ ว่า "(แผ่นดินกรุงธนบุรี) ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ พระยาตาก....."[๓]

จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ กับครั้งกรุงธนบุรี และครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาค ๖ ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ มองซิเออร์คอร์ เขียนจดหมายเล่าแก่มองเซนเยอร์บรีโกต์ว่า "เมื่อวันที่ ๔ เดือนมีนาคม ปีนี้ (๒๓๑๑) ข้าพเจ้าได้มาถึงบางกอก....."[๔] และ "เมื่อข้าพเจ้า

---

๑ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๑

๒ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉลาปนกิจศพนางเปลื้อง อินทรทูต วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗) หน้า ๗.

๓ กรมศิลปากร จดหมายเหตุโหรฉบับพระยาประมูลธนรักษ์ (พิมพ์ในงานศพนางช้อย ชูโต พ.ศ. ๒๔๖๔) หน้า ๗.

๔ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉลาปนกิจศพนางเชื้อ วิเชียรโอสถ สุดันตานนท์ วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔) หน้า ๔๕.

ได้มาถึงบางกอก พระยาตากพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ได้ทรงต้อนรับข้าพเจ้าอย่างดี....."[๑]

นายสวนมหาดเล็กได้แต่งโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ยืนยันการปราบดาภิเษกว่า

ใครอาจอาตมตั้ง ตัวผจญ ได้ฤา
พ่ายพระกุศลพล ทั่วท้าว
ปราบดาภิเษกบน ภัทรบิฐ บัวแฮ
สมบัติสมบูรณ์ด้าว แด่นฟ้ามาปาน[๒]

แม้จะยุติได้ว่าเจ้าตากปราบดาภิเษกปกครองประเทศสยามโดยทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ แต่เนื่องจากไม่อาจสืบค้นหาวันเดือน ที่เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ทางราชการจึงกำหนดเอาวันเสด็จออกขุนนางวันแรกสุด เป็นวันคล้ายวันปราบดาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งปรากฏรายละเอียดในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า

"ณ วัน ๓ ๑ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก เพลาย่ำค่ำแล้ว ทุ่มหนึ่ง มีจันทรุปราคาคาย

ณ วันที่ ๓ ๑ เพลาเช้าโมงเศษ เสด็จออกขุนนาง ตรัสประภาษเนื้อความจีนเสี่ยงซื้อทองพระพุทธรูปลงสำเภา พระราชสุจริตปรารภตั้งพระอุเบกขาพรหมวิหาร เพื่อจะทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎรนั้น อัศจรรย์แผ่นดินไหวเป็นช้านาน"[๓]

วัน ๓ ๑ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก หรือวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๓๐ ปีชวดนี้ตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๓๑๑

---

๑ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสฤษฏิสาราลักษณ์ (เปรม ลางคุลเสน) วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ หน้า ๕๕.

๒ นายสวนมหาดเล็ก โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้านภาพรประภา โปรดให้พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙) หน้า ๙.

๓ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ (ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสฤษฏิสาราลักษณ์ (เปรม ลางคุลเสน) วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๖) หน้า ๓๙.

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสด็จสวรรคต เมื่อวันเสาร์เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๔๔ ปีขาล ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระชนมายุ ๔๘ พรรษารวมสิริราชสมบัติ ๑๕ ปี

นอกจากงานกู้ชาติก่อนครองราชย์แล้ว ตลอดระยะเวลา ๑๕ ปี ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ครองราชสมบัติ เป็นระยะเวลาที่ชาติบ้านเมืองเพิ่งเป็นอิสระจากพม่า ประชาชนยังระส่ำระสาย ประกอบกับสภาพบ้านเมืองที่ถูกข้าศึกเผาผลาญ ทำลายปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป ก็ยิ่งก่อให้เกิดความเศร้าโศกสะเทือนใจจนแทบจะไม่อาจหาสิ่งใดมาลบล้างความรู้สึกสลดหดหู่นั้นได้ ซ้ำความรุ่งเรืองในอดีตก็ยังจารึกอยู่ในความทรงจำ คอยเป็นที่เปรียบเทียบอยู่ตลอดเวลา สภาพจิตใจของชาวไทยขณะนั้นจำเป็นที่ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องสร้างเสริมสิ่งบำรุงขวัญอย่างรวดเร็วที่สุดที่จะทำได้ ซ้ำข้าศึกศัตรูจากภายนอกประเทศต่างก็คอยหาโอกาสจะเข้ารุกราน ด้วยเห็นว่าไทยอยู่ในระยะเวลาที่เปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และยังไม่ฟื้นตัวจากความบอบช้ำจากสงครามคราวเสียกรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงมีพระราชภาระอันหนักอึ้งตลอดรัชกาลของพระองค์ ดังจะได้จำแนกพระราชกรณียกิจของพระองค์ท่านเป็น ๒ ด้าน คือ

๑. การสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง

๒. การฟื้นฟูบ้านเมืองทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ

การสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง

ในระยะเวลา ๓ ปีแรกที่ครองราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต้องทรงใช้เวลาส่วนมากเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง วางแผนการรบ และถ้าเป็นการรบที่สำคัญพระองค์มักจะเสด็จเข้าสู่สนามรบด้วยพระองค์เอง ทรงปราบปรามชาวไทยซึ่งยังคงแตกแยกเป็นชุมนุมหรือเป็นก๊กเป็นเหล่า จนสามารถรวบรวมประเทศไทยให้เป็นปึกแผ่นได้ ต่อจากนั้นก็ต้องทรงทำสงครามกับชาติอื่น ๆ เช่น พม่า กัมพูชา เป็นต้น ผลของสงครามเหล่านี้ส่วนมากเป็นผลดีแก่ประเทศไทย เช่น ได้ดินแดนกว้างขวางขึ้น และทำให้พม่าเกิดความรู้สึกว่าไม่สามารถจะรุกรานประเทศไทยได้โดยง่าย

๑. การรวบรวมชุมนุมต่าง ๆ

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว คนไทยก็ตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ตามภาคต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงดำริว่าถ้าปล่อยให้แตกแยกกัน บ้านเมืองก็จะไม่มีความมั่นคง เมืองไทยจะต้องรวมกันเป็นปึกแผ่นเช่นเดิม แต่เนื่องจากหัวหน้าของชุมนุมเหล่านั้นต่างต้องการเป็นอิสระ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน การชักชวนจึงไม่มีผลนอกจากจะต้องใช้กำลัง ดังนั้นพระองค์จึงต้องยกกองทัพไปปราบปรามตามลำดับเวลาก่อนหลังดังนี้

๑) ชุมนุมพระยาพิษณุโลก หัวหน้าคือเจ้าเมืองพิษณุโลก เดิมชื่อ เรือง ในระหว่างสงครามได้แสดงฝีมือต่อต้านพม่าชนะจนเป็นที่นิยมของพลเมือง เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกจึงตั้งตัวเป็นอิสระ ประชาชนจากเมืองใกล้เคียงก็มาสวามิภักดิ์อยู่ด้วยมาก ในปีชวดสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๑๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสด็จยกกองทัพพร้อมด้วยเครื่องสรรพาวุธทั้งทางบกทางเรือ ขึ้นไปตีเมืองพิษณุโลก ถึงตำบลเกยชัย เจ้าพระยาพิษณุโลกทราบข่าวศึก จึงให้หลวงโกษายกกองทัพลงมาตั้งรับ รบกันเป็นสามารถ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนำหน้าทหารเข้าสู้รบเช่นเคย และถูกยิงที่พระชงฆ์ข้างซ้าย จึงต้องถอยทัพกลับคืนมายังกรุงธนบุรี[๑] เจ้าพระยาพิษณุโลกจึงคิดกำเริบใจ ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ แต่อยู่ประมาณ ๗ วัน ก็บังเกิดวัณโรคขึ้นในคอถึงพิราลัย พระอินทรอากรผู้น้องก็กระทำฌาปนกิจศพเสร็จแล้วก็ได้ครองเมืองพิษณุโลกสืบไป[๒] แต่ไม่มีความสามารถเท่าพี่ชาย คนจึงเสื่อมความนิยม ในที่สุดชุมนุมเจ้าพระฝางมาตีเอาไปรวมกันได้

ในการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชปราบชุมนุมพิษณุโลกไม่สำเร็จ ทำให้ทรงได้ความคิดว่าไม่ควรรบกับชุมนุมใหญ่ก่อน ดังนั้นพระองค์จึงทรงมุ่งไปหาชุมนุมเล็ก คือชุมนุมเจ้าพิมาย

๒) ชุมนุมเจ้าพิมาย หัวหน้าคือกรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นโอรสของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เคยคิดร้ายต่อพระเจ้าเอกทัศน์จึงถูกเนรเทศไปลังกา เมื่อได้ข่าวลือว่ากรุง

---

๑. ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ ๙ มหาราช (พระนคร : พิทยาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๒๖๒.

๒. กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ลั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๒๒.

ศรีอยุธยาแตกก็กลับมา แต่บังเอิญในขณะนั้นพม่ายังเพียงแต่ล้อมอยู่ จึงถูกจับกุมขังไว้ที่เมืองมะริด ต่อมาเมืองมะริดเสียแก่พม่าก็หนีไปเมืองเพชรบุรี และในที่สุดถูกส่งไปขังไว้ที่เมืองจันทบุรี กรมหมื่นเทพพิพิธได้ชักชวนคนไทยให้มาช่วยกันรบพม่า และได้นำทหารมาจนถึงเมืองปราจีนบุรี แต่สู้พม่าไม่ได้จึงหนีขึ้นไปทางเมืองนครราชสีมา และได้ไปตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นที่พิมาย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสืบทราบว่า มองญ่า ปลัดทัพพม่า ที่ค่ายโพธิ์สามต้น (แม่ทัพรองของเนเมียวสีหบดี) ได้หนีไปเข้ากับกรมหมื่นเทพพิพิธ จึงทรงยกทัพไปตีเมืองพิมาย หมายกำจัดพวกพม่าให้สูญสิ้นไปจากเมืองไทยเสียก่อน โปรดให้จัดกองทัพเป็น ๒ กองทัพ ยกไปเป็นสองทาง คือ ให้พระมหามนตรี (นายสุดจินดา) และพระราชวรินทร์ยกไปทัพหนึ่ง ส่วนพระองค์ทรงคุมทัพหลวง ยกไปอีกทัพหนึ่ง[๑]

กรมหมื่นเทพพิพิธได้ทราบข่าวจึงให้เตรียมรับมือ โดยแต่งทัพเป็น ๒ กองทัพเช่นกัน ให้พระมหามนตรี (เสา) มองญ่าปลัดทัพของสุกี้ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ คุมมาทัพหนึ่ง ตั้งอยู่ ณ ด่านจอหอ ส่วนอีกทัพหนึ่งให้พระยาวรวงศาธิราชคุมไปตั้งสกัดทัพ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ด่านกระโทก[๒] ข้างใต้เมืองนครราชสีมา

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกทัพมาถึงด่านจอหอนครราชสีมา ก็พบกับทัพเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ และตีทัพนครราชสีมาแตกพ่าย จับได้ตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มองญ่า และมหามนตรี (เสา) ฆ่าเสียทั้งสามคน

ส่วนทัพของพระราชวรินทร์และพระมหามนตรี ได้รบกับทัพพระยาวรวงศาธิราช สู้รบกันอยู่หลายวันก็ตีค่ายทัพนครราชสีมาได้ พระยาวรวงศาธิราชนายทัพหนีไปอยู่ที่เมืองเสียมราฐ แดนกัมพูชา

กรมหมื่นเทพพิพิธได้ทราบว่าทัพทั้งสองพ่ายแพ้แก่กองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแล้ว ก็ตกใจกลัวไม่คิดจะต่อสู้ พาครอบครัวหนีออกจากเมืองพิมายจะไปอยู่ ณ เมืองศรีสัตนาคนหุต แต่ขุนชนะกรมการเมืองนครราชสีมาตามไปจับตัวมาได้ สมเด็จพระเจ้า

---

๑. ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ ๙ มหาราช (พระนคร : พิทยาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๒๖๔.

๒. คุรุสภา, ประชุมพงศาวรดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๑๘๘.

ตากสินมหาราชทรงเกรงว่าถ้าไว้ชีวิตต่อไป กรมหมื่นเทพพิพิธจะอ้างเอาราชตระกูลมาบังหน้าซ่องสุมผู้คนก่อความยุ่งยากขึ้นอีกได้ จึงให้ปลงพระชนม์เสีย แล้วทรงปูนบำเหน็จความชอบแม่ทัพนายกอง หัวหน้า เช่น พระราชวรินทร์ได้เป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ จางวางพระตำรวจฝ่ายขวา พระมหามนตรีได้เป็นพระยาอนุชิตราชา จางวางพระตำรวจฝ่ายซ้าย[๑] และขุนชนะได้เป็นพระยากำแหงสงครามครองเมืองนครราชสีมา[๒] แล้วจึงทรงเลิกทัพกลับกรุงธนบุรี

๓) ชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช หัวหน้าคือเจ้าครองนครศรีธรรมราช ซึ่งเรียกกันว่าเจ้านคร ฯ การปราบปรามครั้งนี้ต้องใช้ทหารเป็นอันมาก และยังต้องส่งทหารไปทั้งทางบกและทางเรือ ต้องใช้เวลานานจึงสามารถปราบปรามได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๑๒

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้โปรดให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพใหญ่ พระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพชรบุรี เป็นนายกองคุมกองทัพพล ๕,๐๐๐ คน ยกไปทางบก ราวเดือน ๕ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๑๒ ถึงเมืองชุมพร เมืองไชยา พวกกรมการเมืองทั้งสองเข้ามาอ่อนน้อมแต่โดยดี จึงไม่ต้องทำการรบพุ่ง คงยกทัพเลยไปยังเมืองนครศรีธรรมราช ข้ามแม่น้ำตาปีไปถึงท่าหมาก พบกับทัพของเจ้านคร ฯ ตั้งสกัดอยู่ จึงยกเข้าโจมตี แต่เนื่องจากแม่ทัพนายกองไม่สามัคคีกัน[๓] ต่างคนต่างยกเข้าตีคนละครั้ง ไม่พร้อมเพรียง จึงเสียทีแก่ข้าศึก เป็นเหตุให้พระยาศรีพิพัฒน์และพระยาเพชรบุรีเสียชีวิตในที่รบ หลวงลักษมาณา บุตรเจ้าพระยาจักรีถูกจับไปได้ เจ้าพระยาจักรีจึงสั่งให้กองทัพถอยร่นลงมาตั้งหลักอยู่ที่เมืองไชยา พระยายมราชเห็นเช่นนั้น จึงมีใบบอกกล่าวโทษเข้ามายังกรุงธนบุรีว่า เจ้าพระยาจักรีไม่เป็นใจสู้รบข้าศึก

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพระราชดำริว่ากำลังเมืองนครศรีธรรมราชเข้มแข็ง ลำพังแต่แม่ทัพนายกองที่ยกไปทางบกเห็นทีจะเอาชนะได้ยาก พอถึงเดือน ๘ หรือเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๑๒[๔] ซึ่งเป็นฤดูฝน พระองค์ก็เสด็จกรีธาทัพไปทางเรือ มีจำนวนพล

---

๑. ประยุทธ สิทธิพันธ์ มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมหาราช (กรุงเทพ : เทพพิทักษ์การพิมพ์ ๒๕๒๐) หน้า ๑๕๑.

๒. ประยุทธ สิทธิพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๒๗๙.

๓. ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ ๕ มหาราช (พระนคร : พิทยาคาร ๒๕๑๕) หน้า ๒๖๖.

๔. ประยุทธ สิทธิพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๒๘๓.

๑๐,๐๐๐ คน ยกไปสมทบตีเมืองนครศรีธรรมราช กำหนดให้เข้าตีเมืองพร้อมกันทั้งทัพบกและทัพเรือ

ฝ่ายเจ้านคร ฯ คิดว่าทัพจากกรุงธนบุรียกลงมาแต่เพียงทางบกทางเดียวจึงมิได้คิดอ่านป้องกันทางน้ำ ครั้นทราบว่ากองทัพเรือของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยกจู่โจมเข้ามาถึงปากพญาอันเป็นปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ[๑] เจ้านคร ฯ ก็ตกใจรีบเกณฑ์ผู้คนแล้วให้อุปราชจันทร์ยกพลลงมาสกัดทัพเรือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อยู่ที่ท่าโพธิ์อันเป็นท่าขึ้นเมือง ห่างเมืองนครศรีธรรมราชประมาณ ๓๐ เส้น[๒] สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกเข้าตีค่ายท่าโพธิ์แตก จับตัวอุปราชจันทร์ได้เจ้านคร ฯ ก็สิ้นความคิดที่จะต่อสู้ จึงทิ้งเมืองพาญาติวงศ์หนีลงไปเมืองสงขลา ทัพหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงยกเข้าเมืองได้โดยง่ายดาย

ทางด้านกองทัพบกซึ่งเจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพและมีพระยายมราชเป็นแม่ทัพหน้าตีค่ายข้าศึกได้ที่ท่าหมาก แล้วยกต่อมาถึงค่ายเขาหัวช้าง ไม่ทันได้สู้รบกัน พวกข้าศึกทราบว่าเมืองนครศรีธรรมราชแตกแล้วจึงถอยไป เจ้าพระยาจักรีก็รีบยกกองทัพไปยังเมืองนครศรีธรรมราช ปรากฏว่าไปถึงภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินได้เมืองแล้วถึง ๘ วันพระองค์จึงทรงกริ้วมาก มีรับสั่งให้ภาคทัณฑ์โทษที่มาไม่ทันตามกำหนดและให้เจ้าพระยาจักรีกับพระยาพิชัยราชาคุมกองทัพเรือลงไปตามจับตัวเจ้านคร ฯ เป็นการแก้ตัว เจ้าพระยาจักรียกทัพไปถึงเมืองสงขลา ทราบว่าพระยาพัทลุงกับหลวงสงขลา ได้พาเจ้านคร ฯ หนีลงไปทางใต้ ครั้นติดตามไปถึงเมืองเทพาอันเป็นเมืองขึ้นของเมืองสงขลาอยู่ต่อกับแดนเมืองมลายู ได้ข่าวว่าเจ้านคร ฯ หนีเข้าไปอยู่ในเขตเมืองปัตตานี จึงมีหนังสือถึงสุลต่านเมืองปัตตานีให้ส่งตัวเจ้านครกับพวกมาให้ สุลต่านเมืองเกรงกลัวกำลังกองทัพไทยจึงจับตัวเจ้านคร ฯ พระยาพัทลุง หลวงสงขลา เจ้าพัด เจ้ากลาง กับทั้งบุตรภรรยามาส่งมอบให้แต่โดยดี[๓] เจ้าพระยาจักรีจึงนำตัวคนเหล่านั้นมามอบถวาย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งขณะนั้นเสด็จยกทัพหลวงไปตั้งอยู่ ณ เมือง

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๑๕๕.

๒ เล่มเดียวกัน

๓ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ลั้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๒๗.

สงขลา พวกลูกขุนปรึกษาโทษเจ้านคร ฯ ถึงสิ้นชีวิต แต่พระองค์ไม่ทรงเห็นชอบด้วย ดำรัสว่าเวลาบ้านแตกเมืองเสีย ต่างคนต่างตั้งตัวหมายจะเป็นใหญ่ด้วยกัน เจ้านคร ฯ ยังไม่เคยเป็นข้ามาแต่ก่อน ที่รบพุ่งต่อสู้จะเอาเป็นความผิดไม่ได้ ครั้นจับตัวมาได้เจ้านคร ฯ ก็อ่อนน้อมยอมจะเป็นข้าโดยดี ควรเอาตัวไปไว้รับราชการที่ในกรุง[๑] แล้วโปรดตั้งพระเจ้าหลานเธอ เจ้านราสุริยวงศ์ไว้ครองเมืองนคร ฯ ให้พระยาราชสุภาวดีและพระศรีไกรลาศอยู่ช่วยราชการ พอถึงเดือน ๔ ปลายปีฉลู เอกศก (พ.ศ. ๒๓๑๒) จึงเสด็จยกพยุหโยธาทัพเรือกลับคืนยังกรุงธนบุรี

๔) ชุมนุมเจ้าพระฝาง หัวหน้าเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดพระฝาง เมืองสวางคบุรี (ใกล้จังหวัดอุตรดิตถ์) เป็นคนมีสติปัญญาและคุณความดีจนได้เป็นราชาคณะที่เมืองนั้น มีผู้คนนับถือว่ามีเกียรติคุณทางวิทยาคม คล้ายผู้วิเศษ ยิ่งเมื่อยกทัพมาตีรวมเอาชุมนุมพิษณุโลกได้ด้วยก็ยิ่งเป็นชุมนุมเข้มแข็งที่สุด มีอำนาจครอบคลุมหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่ในขณะนั้น

ถึงปีขาล พ.ศ. ๒๓๑๓ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปรารภว่า จะยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง ก็มีข่าวมาถึงกรุงธนบุรีว่า เจ้าพระฝางให้เกณฑ์กองทัพลาดตระเวนตีเอาข้าวปลาอาหารและเผาบ้านเรือนราษฎรเสียหาย จนถึงเมืองอุทัยธานีและเมืองชัยนาทเป็นทำนองจะคิดลงมาตีกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงตรัสสั่งให้จัดเตรียมทัพ ขึ้นไปตีหัวเมืองเหนือ เป็นสามทัพ ยกออกจากกรุงธนบุรีเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๑๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๑๓ ทัพที่ ๑ พาองค์เสด็จเป็นแม่ทัพโดยกระบวนเรือเป็นทัพหลวงจำนวนพล ๑๒,๐๐๐ คน ทัพที่ ๒ ให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพ มีทหาร ๕,๐๐๐ คน ยกขึ้นไปทางบกข้างฟากตะวันออกลำน้ำแควใหญ่ ทัพที่ ๓ ให้พระยาพิชัยราชายกรี้พล ๕,๐๐๐ คน ไปทางบกข้างฟากตะวันตก

ทางเจ้าพระฝางก็จัดกองทัพใหญ่ให้หลวงโกษาเป็นแม่ทัพยกมาตั้งรับที่เมืองพิษณุโลก ถึงวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ กองทัพหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกมาถึงก็ตรัสสั่งให้เข้าโจมตี ได้เมืองพิษณุโลกในค่ำวันนั้น ทัพหลวงโกษาไม่อาจต้านทานได้แตกพ่ายหนีไปเมืองสวางคบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ให้พักพลรอทัพบกทั้งสองที่ยังยกมาไม่ถึง ครั้นกองทัพทั้งสองมาพร้อมกันแล้วก็ตรัสสั่งให้ยกติดตามหลวงโกษาไปยังเมือง

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๑๘๗. แต่ในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า "ดำรัสให้จำคงเจ้านครเข้าไปถึงกรุงก่อนจึงปรึกษากันใหม่"

ดม
ท
923.1593
ท539
น.33น.1834 (๐๗)

สวางคบุรี ล้อมเมืองสวางคบุรีได้เพียง ๓ วัน เจ้าพระฝางเห็นเหลือกำลังจะสู้ก็พาพลพรรคตีฝ่าหนีออกไปทางเหนือ กองทัพพระยายมราชและพระยาพิชัยราชาตามจับไม่ทัน คงได้แต่ช้างเผือกนำมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสิน ณ เมืองพิษณุโลก

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบปรามชุมนุมเจ้าพระฝางได้แล้วก็ได้อาณาเขตหัวเมืองทางเหนือไว้ทั้งหมด ไทยจึงมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลเท่าอาณาเขตเดิมครั้งกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดตั้งแม่ทัพนายกองที่มีความชอบในการสงครามให้อยู่ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น พระยายมราช เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิษณวาธิราชอยู่สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเมืองเอกมียศสูงกว่าเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์[๑] มีไพร่พล ๑๕,๐๐๐ คน พระยาพิชัยราชาเป็นเจ้าพระยาพิชัยราชา สำเร็จราชการเมืองสวรรคโลกมีไพร่พลเมือง ๗,๐๐๐ คน พระยาสีหราชเดโชชัยเป็นพระยาพิชัย มีไพร่พลเมือง ๙,๐๐๐ คน พระยาท้ายน้ำเป็นพระยาสุโขทัย มีไพร่พลเมือง ๕,๐๐๐ คน พระยาสุรบดินทรเป็นพระยากำแพงเพชรมีไพร่พลเมือง ๓,๐๐๐ คน และพระยาอนุรักษ์ภูธรเป็นพระยานครสวรรค์ มีไพร่พลเมือง ๓,๐๐๐ คนเศษ ส่วนเจ้าพระยาจักรีแขกนั้นมิได้แกล้วกล้าในการสงครามจึงทรงให้ถอดเสียจากที่สมุหนายก คงให้เป็นแต่เจ้าพระยาจักรี แล้วทรงตั้งพระยาอภัยรณฤทธิ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)[๒] เป็นพระยายมราช ว่าราชการที่สมุหนายก[๓] เมื่อทรงตั้งผู้สำเร็จราชการทางเหนือเรียบร้อยแล้ว ก็ทรงยกทัพหลวงกลับคืนกรุงธนบุรี

"อยุธยาเยินยับแล้ว รังไฉน เล่านอ
แม้กจัดกจายไทย ทั่วหล้า
จักกอบจะก่อไอ ศวรสฤษดิ์ ได้ฤา
หากว่าแฉกแยกห้า ย่อมห้ามความเจริญ ฯ

---

๑ กุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : กุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๐๓

๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๒๐๔.

๓ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๓๓.

ก๊กหนึ่งปราบสี่ได้ ดังหมาย
เป็นเอี่ยวเดียวดุจกาย หนึ่งกร้าว
อาจสู้ริปูภาย นอกโน่น โน้นนา
เอกฉัตรตัดเรื่องร้าว เรื่องร้ายมลายขวัญ ฯ[๑]

๒. การทำสงครามกับพม่า

ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ เพื่อรวบรวมกำลังของไทยให้เป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น ก็ต้องทรงเตรียมรับมือกับพม่าซึ่งคอยจ้องจะแก้แค้นทำลายไทยอยู่ตลอดเวลา พระองค์ต้องทรงขับเคี่ยวทำศึกกับพม่าอีกถึง ๙ ครั้ง[๒] แต่ละครั้งแสดงให้เห็นพระปรีชาญาณด้วยยุทธศาสตร์อย่างล้ำเลิศ ประกอบด้วยพระราชวินิจฉัยที่เด็ดเดี่ยวฉับไว ดังเรื่องราวโดยย่อต่อไปนี้

สงครามครั้งที่ ๑ รบพม่าที่บางกุ้ง (ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐)[๓]

มูลเหตุที่พม่ายกมาครั้งนี้ เนื่องจากพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเมืองเวียงจันทน์ซึ่งมีความผูกใจเอนเอียงอยู่กับพม่า ได้ทราบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสามารถตีกรุงศรีอยุธยาได้และตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ จึงให้คนนำความไปทูลพระเจ้ากรุงอังวะให้ทรงทราบ ขณะนั้นพระเจ้ากรุงอังวะกำลังสาละวนเรื่องพิพาทกับคนจีน ทั้งได้ทรงทราบจากเนเมียวสีหบดีว่าเมืองไทยนั้นแตกยับเยิน ผู้คนก็เบาบางคงจะไม่มีเหตุการณ์ใหญ่โต จึงเพียงแต่ให้มีท้องตราสั่งแมงกี้มารหญ่า เจ้าเมืองทวายให้คุมกำลังเข้ามาตรวจตราดูในเมืองไทยว่าสงบดีหรือไม่และถ้ามีใครกำเริบตั้งตัวขึ้นก็ให้ปราบปรามกำจัดเสีย พระยาทวายจึงเกณฑ์กำลังยกกองทัพ[๔] เข้ามาทางเมืองไทรโยคเมื่อฤดูแล้งปลายปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐

---

๑ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๑๐๘.

๒ วีณา โรจนราธา, เอกสาร "สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี" (พระนคร : กรมศิลปากร)

๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร หน้า ๒๕๑๔) หน้า ๔๑๑.

๔ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า "กองทัพพระยาทวายยกมามีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐" แต่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ และหนังสือไทยรบพม่า กล่าวว่า "สังเกตตามท้องเรื่องเห็นว่าคงไม่เกิน ๓,๐๐๐ เป็นอย่างมาก"

ขณะนั้นเมืองกาญจนบุรีและเมืองราชบุรี ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ในทางพม่าเดินทัพผ่านนั้นยังเป็นเมืองร้างทั้ง ๒ เมือง นอกจากนั้นเรือรบของพม่าตั้งแต่ครั้งมาตีกรุงศรีอยุธยาก็คงจอดลอยลำอยู่ที่ไทรโยค ตลอดจนค่ายคูหอรบที่พม่าตั้งไว้ริมน้ำเมืองราชบุรี ก็ยังไม่มีใครไปรื้อถอน เพราะฉะนั้นกองทัพพระยาทวายจึงผ่านเข้ามาด้วยความสะดวกสบาย ไม่มีผู้ใดขัดขวาง จนเข้ามาถึงบางกุ้ง จึงให้กองทัพเข้าล้อมค่ายทหารจีนของพระองค์ไว้ กรมการเมืองสมุทรสงครามทราบข่าวก็มีใบบอกมายังกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงทราบก็รีบจัดกองทัพให้พระมหามนตรี (คือกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) คุมทัพหน้า พระองค์ทรงคุมทัพหลวงรีบยกกระบวนทัพเรือออกไปยังเมืองสมุทรสงคราม เมื่อไปถึงได้ทรงทราบว่าค่ายที่บางกุ้งจวนจะเสียแก่ข้าศึกอยู่แล้ว จึงมีรับสั่งให้ทัพหน้ายกเข้าโจมตีข้าศึกในวันนั้น พร้อมทั้งกองทัพหลวงก็ยกตามเข้าไป พวกไทยใช้อาวุธสั้นเข้าไล่ตะลุมบอนฟันแทงข้าศึก ล้มตายลงเป็นอันมาก ที่เหลือตายก็พากันแตกหนี พระยาทวายเห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็รวบรวมไพร่พลกลับไปเมืองทวายทางด่านเจ้าขว้าว ซึ่งเป็นด่านเมืองราชบุรี ตั้งอยู่ริมน้ำพาชี[๑]

การชนะครั้งนี้กองทัพไทยได้เรือรบของพม่าทั้งหมด รวมทั้งเรื่องศาสตราวุธเสบียงอาหารเป็นอันมาก และสิ่งที่พม่าได้รับนอกจากการสูญเสียทหารและสรรพอาวุธแล้วก็คือความแปลกประหลาดใจที่กองทัพไทยกลับเข้มแข็งขึ้นได้อีกในเวลารวดเร็ว อันนี้เอง กระทำให้พระเกียรติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยิ่งขจรขจายออกไปเป็นที่คร้ามเกรงแก่คนไทย ที่ยังหวังครองความเป็นใหญ่ตามหัวเมืองต่าง ๆ

ในเอกสารของจังหวัดสมุทรสงครามได้กล่าวถึง "บางกุ้ง" ไว้ว่า "จังหวัดสมุทรสงครามได้ตรวจสอบแล้ว ปรากฏตามพงศาวดารกรุงธนบุรีว่า มีปูชนียสถานที่สำคัญ ในการรบสมัยโบราณแห่งหนึ่งในท้องที่จังหวัดสมุทรสงคราม เมื่อครั้งยังเป็นแขวงของจังหวัดราชบุรี ในรัชกาลสมัยกรุงธนบุรี กองทัพพม่าได้ยกมาล้อมค่ายจีนที่บางกุ้ง ทางฝ่ายไทยโดยการนำของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ยกทัพเรือจากกรุงธนบุรีไปรบพม่า กองทัพเรือยกไปทางจังหวัดสมุทรสาครและทางคลองสุนัขหอนตรงไปรบพม่าที่บางกุ้ง จนพม่าแตกทัพถอยไป (พ.ศ. ๒๓๑๐) สำหรับที่บางกุ้งนั้น ปัจจุบันนี้เป็นตำบลบางกุ้ง อยู่ในเขตท้องที่อำเภอบางคนที

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๑๘๑.

จังหวัดสมุทรสงคราม อยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองทางฝั่งตะวันตก แต่เวลานี้ ค่ายที่ตั้งนั้นได้ถูกทำลายสูญหายไปหมดแล้ว ไม่มีหลักฐานใดเหลืออยู่ คงมีเฉพาะคู่ค่ายอยู่บางส่วน ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า "คลองบ้านค่าย" มาจนทุกวันนี้"[๑]

สงครามครั้งที่ ๒ พม่าตีเมืองสวรรคโลก (บีชาล พ.ศ. ๒๓๑๓)[๒]

เมื่อเจ้าพระฝางได้แตกหนีจากการปราบปรามของกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปจากเมืองสวางคบุรีแล้ว ก็ได้ไปขอกำลังเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งขณะนั้นขึ้นอยู่กับพม่า และมีโปะยุง่วนเป็นเจ้าเมืองมาแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย[๓] โปมะยุง่วน ได้โอกาสที่จะแผ่อาณาเขตลงมา เพราะมีคนไทยเมืองสวางคบุรีไปเข้าด้วยเช่นนี้ จึงยกกองทัพลงมาตีเมืองสวรรคโลกเมื่อเดือน ๓ บีชาล พ.ศ. ๒๓๑๓[๔] ขณะนั้นเจ้าพระยาพิชัยราชาเพิ่งไปอยู่เมืองสรรคโลกยังไม่ถึง ๓ เดือน กำลังรี้พลยังมีน้อย และเมืองสวรรคโลกมีป้อมปราการสร้างไว้แต่โบราณมั่นคง เจ้าพระยาพิชัยราชาจึงรักษาเมืองมั่นไว้ แล้วมีหนังสือให้ม้าเร็วไปขอกำลังจากเมืองใกล้เคียงขึ้นไปช่วยรบพม่า ทัพพม่าที่ยกมาตีเมืองสวรรคโลกคราวนั้น มีโปมะยุง่วนชาวพม่าเป็นแม่ทัพ แต่รี้พลเป็นคนพื้นเมืองไทยลานนาเป็นส่วนมาก จึงไม่สมัครใจจะรบกับกองทัพไทยนัก ได้แต่ล้อมเมืองไว้ ครั้นเจ้าพระยาสุรสีห์พิษณวาธิราช พระยาพิชัย พระยาสุโขทัยยกกองทัพไปถึงเข้าตีกระหนาบ กองทัพม่าก็แตกพ่ายหนีไปหมด ในคราวนี้ไม่ต้องร้องถึงกองทัพกรุงธนบุรียกไปช่วย

สงครามครั้งที่ ๓ ไทยตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก (บีชาลต่อกับเถาะ พ.ศ. ๒๓๑๓–๒๓๑๔)[๕]

สงครามคราวนี้เป็นการต่อเนื่องกับเรื่องพม่าตีเมืองสวรรคโลกที่กล่าวมาแล้ว เพราะในเดือน ๓ บีชาล พ.ศ. ๒๓๑๓ ทำสงครามกับพม่าที่เมืองสวรรคโลกชนะแล้ว สมเด็จพระเจ้า

---

๑ จังหวัดสมุทรสงคราม **เอกสารบรรยายพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** วันที่ ๓ กันยายน ๒๕๒๔

๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่าฉบับรวมเล่ม** (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๑๖.

๓ คุรุสภา, **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖** (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๐๔.

๔ เล่มเดียวกัน

๕ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, **สามกรุง** (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๑๑๑.

ตากสินมหาราชก็ทรงยกทัพกลับ ครั้นพอถึงเดือน ๔ ได้ข่าวว่าโปมะยุ่งวุ่นที่พม่าตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ยกทัพมา ก็ทรงนำทัพขึ้นไปอีกครั้งหนึ่ง เกือบถึงนครสวรรค์ทรงทราบว่าพวกเจ้าเมืองทางเหนือช่วยกันรบพุ่งตีพม่าแตกหนีไปหมดแล้ว พระองค์ก็ไม่เสด็จกลับทรงยกทัพเลยขึ้นไปตีเชียงใหม่

เหตุที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จไปตีเชียงใหม่ครั้งนี้ ด้วยทรงมีพระราชดำริว่ากำลังพม่าไม่มากมายใหญ่หลวงนัก ทางเมืองอังวะก็กำลังติดศึกจีนยังจะส่งกำลังมาช่วยไม่ได้ ประกอบกับโปมะยุ่งวุ่นที่รักษาเมืองเชียงใหม่เพิ่งแตกพ่ายไปจากเมืองสวรรคโลกกำลังครั่นคร้าม ถ้าติดตามขึ้นไปทันที บางทีจะตีเมืองเชียงใหม่ได้ อนึ่ง กองทัพหลวงและทัพหัวเมืองก็มีพร้อมอยู่แล้วไม่ต้องกะเกณฑ์ผู้คนมาใหม่ เป็นแต่สั่งให้ยกต่อขึ้นไปเท่านั้น ถ้าตีเมืองเชียงใหม่สำเร็จก็จะเป็นประโยชน์เหมือนกับตัดกำลังพม่ามิให้มาทำร้ายได้เหมือนเมื่อครั้งกรุงเก่า หากตีเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ ก็ยังเป็นประโยชน์ที่จะได้รู้ภูมิประเทศไว้สำหรับคิดการข้างหน้าต่อไป และด้วยเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งก็คือพระองค์ทรงตั้งบ้านเมืองขึ้นใหม่ จำต้องแผ่พระบรมเดชานุภาพให้เป็นที่ครั่นคร้ามขามเกรงแก่ประเทศใกล้เคียง[๑]

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้เสด็จยาตราทัพหลวงจากนครสวรรค์เมื่อปลายเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๑๔ (ต้นปีเถาะ) ไปตั้งชุมนุมกำลังที่เมืองพิชัย รวบรวมไพร่พลได้ประมาณ ๑๕,๐๐๐ คน รับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพยกไปก่อน ส่วนพระองค์เองทรงเป็นจอมทัพหลวงยกตามไป เดินทัพผ่านเมืองสวรรคโลก เมืองเถิน เมืองลี้ บรรดาเจ้าเมืองรายทาง ก็สวามิภักดิ์ดี พระองค์จึงทรงนำทัพรุดหน้าไปถึงเมืองลำพูนโดยสะดวกสบาย

โปมะยุ่งวุ่น แม่ทัพพม่า ซึ่งมีอำนาจควบคุมเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้น ก็จัดค่ายคูหอรบอยู่นอกเมือง กองทัพหน้าของเจ้าพระยาสุรสีห์ยกขึ้นไปถึง สามารถตีค่ายนั้นแตก โปมะยุ่งวุ่นจึงสั่งให้กองทัพถอยกลับเข้าเมืองตั้งรักษาป้อมปราการไว้อย่างแข็งแรง กองทัพกรุงธนบุรีตั้งล้อมเมืองไว้ เข้าปล้นสดมภ์เมืองครั้งหนึ่ง รบกันตอนกลางคืนตั้งแต่เวลา ๓ นาฬิกาจนรุ่งสว่าง ก็ไม่สามารถเข้าเมืองได้ จึงถอยกลับออกมา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชดำรัสว่า "เมืองเชียงใหม่มีป้อมปราการมั่นคงนัก จึงมีคำปรัมปรากล่าวกันมาแต่ครั้ง

---

๑ ประยุทธ สิทธิพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๒๕๒.

กรุงศรีอยุธยาว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ใดเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก คงตีไม่ได้ต้องตีครั้งที่ ๒ จึงจะได้"[๑] พระองค์จึงรับสั่งให้ถอยทัพกลับ โปมะยุ่งวนเห็นได้ทีก็สั่งให้ออกติดตามตีกองหลังกองทัพกรุงธนบุรี จนเกิดความระส่ำระสายตื่นแตกมาจนถึงกองทัพหลวง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเห็นกองทัพหลังเสียทีก็เสด็จลงมาคุมเอง ทรงพระแสงดาบสู้รบกับข้าศึกอย่างห้าวหาญ พวกนายและพลทหารได้เห็นเจ้าชีวิตทรงนำเช่นนั้น ต่างก็เกิดกำลังใจขึ้น เปลี่ยนจากถอยเป็นการรุกไล่ข้าศึกจนขั้นตะลุมบอน ข้าศึกไม่อาจจะสู้รบได้ต้องถอยหนีกลับไป กองทัพกรุงธนบุรีจึงเดินทางกลับได้โดยสะดวก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งที่เมืองพิชัยแล้วล่องลงมายังกรุงธนบุรี

สงครามครั้งที่ ๔ พม่าตีเมืองพิชัยครั้งที่ ๑ (ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕)[๒]

เรื่องราวมูลเหตุของการสงครามครั้งนี้ปรากฏว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๑๔ เจ้าสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองหลวงพระบางเกิดวิวาทกับเจ้าบุญสาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองหลวงพระบางยกทัพมาล้อมเมืองเวียงจันทน์ไว้ เจ้าเมืองเวียงจันทน์เกรงว่าจะสู้ไม่ได้ ก็ให้คนไปขอกำลังทัพจากพระเจ้ากรุงอังวะมาช่วย พระเจ้ามังระจึงให้ชิกชิงโบเป็นกองหน้า โปสุพลาเป็นแม่ทัพคุมกองทัพพม่า รวมจำนวนพล ๕,๐๐๐ คน มาช่วย เมื่อทัพเมืองหลวงพระบางทราบว่าทัพพม่ายกมาช่วยเมืองเวียงจันทน์ก็ถอยทัพกลับมารักษาเมืองหลวงพระบาง เจ้าเมืองหลวงพระบางเห็นจะสู้พม่าไม่ได้ก็ยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี พระเจ้ากรุงอังวะเกรงทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะทรงยกไปตีเมืองเชียงใหม่อีก จึงสั่งให้โปสุพลายกทัพไปช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่

ขณะโปสุพลายกทัพมาเมืองน่านใกล้เขตแดนไทย ก็คิดใคร่จะอวดฝีมือตนข่มโปมะยุ่งวน เจ้าเมืองเชียงใหม่ ด้วยรู้ว่าโปมะยุ่งวนเคยมาเสียทีไทย ที่เมืองสวรรคโลก จึงให้ชิกชิงโบนายกองหน้ายกพลไปตีเมืองลับแลอันเป็นเมืองชายแดนของไทย เมืองลับแลมีกำลังน้อยก็พ่ายแพ้แก่พม่า[๓] โปสุพลาได้ใจยกทัพใหญ่มาตีเมืองพิชัยเมื่อปลายปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕ เมืองพิชัยมีไพร่พลน้อย พระยาพิชัยจึงรักษาเมืองมั่นไว้ไม่ออกรบ แล้วมีหนังสือขอกำลังทัพ

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๐๘.

๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๒๑๔.

๓ ม.ร.ว ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, พระราชประวัติ ๙ มหาราช (พระนคร : พิทยาคาร ๒๔๑๔) หน้า ๒๗๙. แต่ในหนังสือไทยรบพม่า กล่าวว่า "ชิกชิงโบยกเข้ามาที่เมืองลับแล ไม่มีใครจะต่อสู้ก็ได้เมืองลับแลโดยง่าย"

กองทัพเมืองพิษณุโลกไปถึงก็เข้าตีค่ายพม่า พระยาพิชัยยกพลออกมาตีกระหนาบอีกด้านหนึ่ง กองทัพพม่าต้านทานไม่ไหวล้มตายมาก โปสุพลาพาพลพม่าที่เหลือหนีไปเมืองเชียงใหม่

สงครามครั้งที่ ๕ พม่าตีเมืองพิชัยครั้งที่ ๒ (ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖)[๑]

ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ทางเมืองเวียงจันทน์เกิดวิวาทบาดหมางถึงยกกำลังเข้าประหัตประหารกัน ฝ่ายหนึ่งขอความช่วยเหลือไปยังเมืองเชียงใหม่ โปสุพลาจึงยกทัพพม่าไปช่วยปราบปรามจนเรียบร้อยแล้วยกทัพกลับเชียงใหม่ บังเอิญได้ทราบข่าวว่า พระเจ้าอังวะกำลังคิดจะให้ตนเป็นแม่ทัพใหญ่ยกทัพไปกรุงธนบุรี จึงคิดจะหยั่งกำลังทหารไทยและแก้หน้าจากความอัปยศอดสูที่รี้พลของตนแตกหนีพ่ายแพ้ไปจากเมืองพิชัย

ขณะนั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งยกมาช่วยรักษาเมืองพิชัยไม่ยกทัพกลับเมืองพิชัยยังไม่ยกทัพกลับเมืองพิษณุโลก ด้วยคาดว่าทัพพม่าคงจะยกมาแก้แค้นอีก จึงส่งคนออกสืบข่าวตลอดเวลา ครั้นทราบว่าโปสุพลายกทัพพม่าจะมาตีเมืองพิชัย จึงให้ยกพลออกไปซุ่มสกัดอยู่ในทางที่ทัพพม่าจะเดินผ่าน ทางพม่าประมาทไม่คิดว่าทัพไทยจะรู้ตัวจึงกล้าเข้ามาในที่ล้อม เจ้าพระยาสุรสีห์และพระยาพิชัยระดมทหารออกจู่โจมตีรบกันเป็นสามารถ ทหารพม่าล้มตายลงเป็นอันมาก กองทัพพม่าภายใต้การนำของโปสุพลาจึงต้องแตกพ่ายกลับไปอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันอังคารเดือนยี่ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖

การรบประจัญบานครั้งนี้ พระยาพิชัยถือดาบ ๒ มือ เข้าไล่ฟันพม่าจนดาบหัก เลื่องลือชื่อเสียงถึงเรียกชื่อกันว่า พระยาพิชัยดาบหัก แต่นั้นมา[๒]

สงครามครั้งที่ ๖ ไทยตีเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ (ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗)[๓]

มูลเหตุของสงครามครั้งนี้ เริ่มจากพระเจ้ากรุงอังวะ ทราบข่าวว่าทัพไทยมีกำลังแข็งแกร่งขึ้นทุกขณะ และตีทัพโปสุพลาซึ่งเป็นแม่ทัพพม่าแตกพ่ายถึงสองครั้งสองคราวก็แค้น

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๑๑) หน้า ๒๑๗.

๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๔๔.

๓ เล่มเดียวกัน

ใจ ถ้ารั้งรอต่อไปไทยจะกำเริบนัก จึงคิดการมาตีเมืองไทยหมายจะให้ยับเยิน เช่นคราวเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ และใช้ยุทธวิธีอย่างเดียวกัน คือทางเหนือ ให้ยกกองทัพลงมาจากเมืองเชียงใหม่ ส่วนทางใต้ยกมาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ แล้วมาบรรจบกันตีกรุงธนบุรี[๑]

กองทัพพม่าทางด้านใต้มีปะกันหวุ่น เจ้าเมืองพุกาม ซึ่งได้เลื่อนขึ้น เป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะ ตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลหัวเมืองมอญฝ่ายใต้เป็นแม่ทัพ[๒] ลงมือตระเตรียมการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๑๖ กะเกณฑ์พวกมอญมาทำถนนหนทาง พม่าทารุณข่มเหงและลงโทษพวกมอญอย่างรุ่นแรงมาก พวกมอญไม่อาจทนต่อความลำบากอย่างแสนสาหัสและความทารุณโหดร้ายของพม่าได้ จึงคบคิดกันตั้งให้พระยาเจ่งเจ้าเมืองเตริน (ต้นสกุล–คชเสนี)[๓] เป็นหัวหน้าพร้อมใจกันจับพม่าซึ่งเป็นหัวหน้าควบคุมอยู่ฆ่าหมด กิตติศัพท์นี้ได้แพร่ไปในกลุ่มชาวมอญต่างพากันมาร่วมเป็นพรรคพวกพระยาเจ่งเป็นอันมาก และเมื่อเห็นว่ามีกำลังเพียงพอจะทำการใหญ่ได้แล้ว จึงยกไปปล้นเมืองเมาะตะมะ เมืองสะโตงและเมืองหงสาวดีได้สำเร็จแล้วจึงบุกเลยไปเมืองร่างกุ้งและเกิดต่อสู้กันอย่างรุนแรง

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบข่าวว่าพม่าเตรียมทัพจะมาตีเมืองไทย ก็ทรงดำริการที่จะต่อสู้ พอทราบว่ามอญเป็นกบฏต่อพม่าลุกลามใหญ่โต เห็นว่าพม่าจะต้องปราบปรามพวกมอญอีกนาน จะยกเข้ามาตีเมืองไทยไม่ได้ มีช่องควรจะชิงตีเมืองเชียงใหม่ตัดกำลังพม่าเสียก่อน พระองค์เสด็จโดยกระบวนเรือออกจากกรุงธนบุรีเมื่อวันอังคารเดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗ จำนวนพล ๑๕,๐๐๐ คน ขึ้นทางเมืองกำแพงเพชรพบกับทัพทางเหนือจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ คน ตั้งประชุมทัพที่บ้านระแหงตรงที่ตั้งเมืองตากทุกวันนี้ดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพใหญ่ ร่วมกับเจ้าพระยาสุรสีห์ คุมกองทัพทางเหนือ ขึ้นไปตีเชียงใหม่ ส่วนทัพหลวงตั้งรอฟังข่าวมอญ ซึ่ง ถูกอะแซหวุ่นกี้เชือพระวงศ์พม่าตีแตกหนีลงมา

เมื่อเจ้าพระยาจักรียกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองลำปาง พระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละ

---

๑ เล่มเดียวกัน

๒ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๒๑.

๓ ประยุทธ สิทธิพันธ์, ยุคมหาราชและวีรสตรี (พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๓๐๑.

ชาวลานนาไทย ซึ่งพม่าให้เป็นผู้นำกองทัพหน้าคุมพลชาวลานนา ๑,๐๐๐ คน ได้นำทัพเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อเจ้าพระยาจักรีเพราะที่ต้องอยู่กับพม่านั้นอยู่ด้วยความจำใจ เจ้าพระยาจักรีจึงให้นำทัพไทยขึ้นไปยังเชียงใหม่ เมื่อไปถึงเมืองลำพูนพบกองทัพพม่าตั้งค่ายสกัดทางอยู่ริมน้ำพิงเก่า ก็เข้าโจมตีต่อสู้กันอยู่หลายวัน พม่าไม่อาจต้านทานทัพไทยได้ก็แตกพ่ายถอยไปพอดีกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งตรัสสั่งให้เจ้าพระยายมราชคุมกองทัพไปคอยรับพวกมอญที่จะเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ที่ท่าดินแดง และให้พระยากำแหงวิชิตคุมพล ๒,๐๐๐ คน อยู่รักษาเมืองตาก แล้วก็ทรงนำทัพหลวงตามไปสมทบ ทรงวางแผนการรบเองโดยให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ ๓ ด้าน เตรียมการไว้ให้พร้อม ขุดคูวางขวากและวางบึนจุกช่องเตรียมไว้ทุกค่าย แล้วให้ขุดคูทางเข้าไปประชิดเมืองเพื่อให้คนเดินบังทางบึนเข้าไป และไม่ให้เข้าโจมตีพร้อมกัน เพราะเกรงจะเสียทีแก่ข้าศึกซึ่งตั้งมั่นรับอยู่ในเมือง จะโจมตีด้านไหนก็ให้ทำหนักมือไปทางด้านนั้นก่อน แต่ถ้าข้าศึกยกออกมาตีก็ให้ไล่ติดตามกรูกันเข้าเมืองให้จงได้ด้วยกลยุทธเช่นนี้เจ้าพระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)[๑] ก็สามารถตีได้ค่ายพม่าด้านใต้และด้านตะวันตก ส่วนเจ้าพระยาสุรสีห์ (สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท)[๒] ตีค่ายประตูท่าแพด้านตะวันออกได้หมด โปสุพลาและโปมะยุ่งวนเห็นเหลือกำลัง ก็ทิ้งเมืองเชียงใหม่พาพลพม่าที่เหลือหลบหนีไป ทัพไทยไล่ตามตีชิงเอาไพร่พลและอาวุธยุทธภัณฑ์มาได้มากมาย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบข่าวก็ยกพระหัตถ์ตบพระเพลาทั้ง ๒ ข้างออกพระโอษฐ์ว่า "นี่จะว่าพี่หรือน้องดีกว่ากันไฉนในครั้งนี้"[๓] ทรงโสมนัสและสั้นวิตก โล่งพระทัยด้วยเห็นว่าพม่าหมดทางต่อสู้และสามารถเข้าเมืองเชียงใหม่ได้ทันพระราชประสงค์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกทัพหลวงเข้าไปในเมืองเชียงใหม่ แล้วก็ทรงปูนบำเหน็จความดีความชอบ โปรดให้ตั้งพระยาจ่าบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่ พระยากาวิละเป็นพระยานครลำปางครองเมืองลำปาง (พระยากาวิละเป็นพี่คนโตในกลุ่ม "เจ้าเจ็ดตน" มีน้องชายอีก ๖ คน ซึ่งต่อมาต่างได้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำปางและ

---

๑ วีณา โรจนราธา, เอกสาร "สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี" (พระนคร : ศิลปากร) หน้า ๑๒

๒ เล่มเดียวกัน

๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๓๗.

ลำพูน)[๑] พระยาลำพูนเป็นพระยาไวยวงศา ครองเมืองลำพูน แล้วก็ทรงยกทัพหลวงกลับเมืองตากเพราะได้ทรงทราบข่าวพม่ายกตามพวกมอญเข้ามาอีก

ในครั้งนั้น เจ้าพระยาจักรีซึ่งรักษาเมืองเชียงใหม่อยู่ ได้ให้คนไปเกลี้ยกล่อมผู้คนตามบ้านเมืองใกล้เคียง ปรากฏว่าได้กำลังเมืองแพร่และน่านมาขึ้นกับกรุงธนบุรี อาณาเขตของไทยในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงกว้างขวางมาก ได้เมืองสำคัญทางเหนือ คือเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน ไว้ทั้งหมด

"ลำพูนแพร่น่านทั้ง ลำปาง
เชียงใหม่ไทยภาคกลาง ย่านใต้
กอเหล่าเผ่าพงษ์ทาง โลหิต เดียวแฮ
ท่านจัดร่วมรัฐได้ ดั่งนี้ดีเหลือ ฯ"[๒]

สงครามครั้งที่ ๗ รบพม่าที่บางแก้วเมืองราชบุรี (มีนาคม พ.ศ. ๒๓๑๗)[๓]

ระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่นั้น ทรงวิตกเรื่องทัพพม่าที่จะต้องยกติดตามพวกมอญกบฏเข้ามาในประเทศไทย จึงโปรดให้พระยากำแหงวิชิตคุมพล ๒,๐๐๐ คน ตั้งรับพวกมอญอยู่ที่บ้านระแหงแขวงเมืองตากและให้พระยายมราช คุมกำลังไปตั้งขัดตาทัพอยู่ที่ท่าดินแดง คอยรับพวกมอญที่จะเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เมื่อตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ก็ทรงรีบรุดกลับมาบัญชาการรบยังกรุงธนบุรี พอถึงก็ได้ข่าวว่ากองทัพพระยายมราชที่ท่าดินแดงแตกหนีกลับมาอยู่ที่ปากแพรก (ตรงที่ตั้งเมืองกาญจนบุรีทุกวันนี้)[๔] ขณะนั้นพวกมอญได้เข้ามาถึงกรุงธนบุรีประมาณ ๓,๐๐๐ คน ทรงรับไว้และให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากเกร็ดเมืองนนทบุรี โปรดให้พระยาบำเรอภักดีข้าราชการเชื้อชาติมอญ เป็นพระยารามัญวงศ์ มีหน้าที่ดูแลปกครองมอญ แล้วเสด็จประทับที่ตำหนักแพ ให้ตำรวจลงเรือเร็วขึ้นไปคอยสั่งกองทัพที่ลงมาจากทางเหนือให้เลยออกไปเมืองราชบุรีทีเดียว ไม่ให้ผู้ใดแวะบ้าน

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖ หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

๒ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑) หน้า ๑๑๖.

๓ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๓๕.

๔ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๖๕.

เป็นอันขาด กองทัพเรือที่มาถึงได้ทราบกระแสรับสั่งก็เลยมาหน้าตำหนักแพ ถวายบังคมลาแล้วเลี้ยวเข้าคลองบางกอกใหญ่ไปทุกลำ แต่พระเทพโยธาได้ขัดรับสั่งแวะเข้าบ้าน ทรงพิโรธตรัสสั่งให้เอาตัวพระเทพโยธามัดเข้ากับเสาตำหนักแพ ทรงพระแสงดาบตัดศีรษะพระเทพโยธาด้วยพระหัตถ์ แล้วเอาศีรษะเสียบประจานไว้ที่ป้อมวิชัยประสิทธิ์ พวกกองทัพทั้งปวงก็เกรงพระราชอาญารีบยกไปเมืองราชบุรีตามรับสั่ง[๑] และพระองค์เอง ก็ทรงตัดพระทัยเสด็จไปทัพทั้ง ๆ ที่กรมพระเทพามาตย์พระราชชนนีกำลังประชวรหนัก[๒]

ฝ่ายพม่าซึ่งมีงุยอคงหวุ่นเป็นแม่ทัพรองจากอะแซหวุ่นกี้นั้น ได้รับคำสั่งเพียงให้ติดตามพวกกบฏมอญเข้ามา แต่ด้วยความประมาทผีมือทหารไทยก็ยกเลยล่วงเข้ามา เพื่อหวังปล้นชิงเสบียงอาหารทรัพย์สินติดมือไปเหมือนเมื่อคราวเสียกรุง ซ้ำพวกที่ตั้งค่าย ที่บางแก้วเมืองราชบุรี ยังกล่าววาจาดูถูกทัพไทยที่ยกมาล้อมว่า จะรอดูทัพไทยยกมาตั้งล้อมหมดสิ้นแล้วจึงค่อยออกโจมตีแหกค่าย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงบัญชาการให้ทหารไทยซึ่งมีจำนวนมากกว่าล้อมพม่าให้เหนียวแน่น ส่งทหารคอยตัดเสบียงอาหารและรักษาแหล่งน้ำไว้เพื่อให้พม่าอดอยาก พม่าพยายามตีหักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ งุยอคงหวุ่นได้เขียนหนังสือ ใส่ใบลานมาถึงแม่ทัพไทย มีใจความสำคัญว่า ขณะนั้นพม่าถูกล้อมไว้หนีไปไม่ได้ มีแต่จะตายอย่างเดียว ทั้งแม่ทัพนายกองและไพร่พลอีกมาก ธรรมดากษัตริย์สองฝ่ายทำสงครามกันพวกทหารก็อุปมาเหมือนเครื่องศาสตราวุธให้ใช้สอยเท่านั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า การเกิดมาเป็นคนนั้นยากนัก ให้อัครมหาเสนาบดีของไทยพิเคราะห์ดู สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงมีรับสั่งให้เขียนเป็นหนังสือเสนาบดีตอบไปมีเนื้อความว่า ถ้าพวกพม่าออกมาถวายบังคมยอมอ่อนน้อมโดยดีจะทูลขอชีวิตให้ ถ้าขืนต่อสู้หรือไม่ออกมาอ่อนน้อมจะฆ่าให้หมด พม่าก็ไม่ยอมออกมา[๓]

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงดำเนินแผนการยุทธต่อไป ด้วยพระปรีชาสามารถอย่างยิ่งหลายประการ เช่นรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์ นำทัพไปสกัดกั้นพม่าที่เขาชะงุ้มไม่ให้ตามมาช่วยพรรคพวกที่บางแก้วได้ และไม่ทรงให้ติดตามเมื่อพม่าถอยหนีไปด้วย ทั้งนี้เพื่อ

---

๑ วีณา โรจนราธา, เอกสาร "สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี" (พระนคร : กรมศิลปากร) หน้า ๑๓.

๒ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๔๘.

๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๗๗.

สงวนกำลังไว้ใช้รบพม่าที่บางแก้ว ทรงให้ทางเมืองคลองวาฬและเมืองกุยทำลายหนองและบ่อน้ำหรือหาวิธีอื่นที่จะไม่ให้พม่าซึ่งตีบ้านทับสะแกและเมืองกำเนิดนพคุณแตกแล้วและจะยกทัพเลยขึ้นมาทางเพชรบุรีนั้นอาศัยใช้น้ำได้ นอกจากนั้นก็ตรัสสั่งพระยารามัญวงศ์กับหลวงบำเรอภักดิ์ให้เพิ่มกำลังคุมกองโจรตัดทางลำเลียงเสบียงของพม่าที่เขาชั่วพรานด้วย

ต่อมาพวกพม่าในค่ายเขาชะงุ้มได้ออกปล้นค่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ และค่ายจมื่นศรีสรรักษ์ แต่ไม่ได้ทั้ง ๒ แห่ง จึงรวมกำลังกันมากขึ้นยกเข้าปล้นค่ายพระยานครสวรรค์ เพื่อหักออกมาช่วยทางบางแก้วให้ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบก็เสด็จขึ้นไป ให้กองอาจารย์และทนายเลือกเข้าช่วยรบ[๑] พม่าจึงถอยหนีเข้าค่ายไป งุยอคงหวุ่นแม่ทัพพม่าที่บางแก้วซึ่งถูกทัพไทยล้อมไว้ไม่เห็นพรรคพวกไปช่วยก็ท้อใจ จึงส่งนายทัพพม่า กับไพร่ส่วนหนึ่ง ออกมาขอเจรจากับไทยซึ่งมีเจ้ารามลักษณ์พระเจ้าหลานเธอ กับเจ้าพระยาจักรีเป็นผู้ออกไปพบพม่าวิงวอนขอให้ปล่อยตัวกลับบ้าน แต่ทางไทยไม่ยอม บอกให้พม่าออกมาอ่อนน้อมแล้วจะทูลขอชีวิตให้แต่จะให้ปล่อยไปนั้นไม่ได้ พม่าได้ติดต่อเจรจาอีกหลายครั้ง ไทยก็ให้คำตอบเช่นเดิม แม้จะมีพม่าชื่ออุตมสิงหจอจัว นำพวกแม่ทัพนายกองส่วนหนึ่ง พร้อมทั้งแบกมัดเครื่องอาวุธมาอ่อนน้อม และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งพระองค์ก็ทรงรับไว้ไม่สั่งฆ่า แต่ทัพพม่าที่อยู่ในวงล้อมก็ยังไม่ยอมออกมาเช่นเดิม

ทัพไทยตั้งล้อมพม่าที่ค่ายบางแก้วอยู่ถึง ๔๗ วัน พม่าจึงยอมออกมาสวามิภักดิ์ การสงครามครั้งนั้นไทยได้เชลยพม่าที่เหลือตายรวม ๑,๓๒๘ คน มีพม่าล้มตายในขณะที่ถูกล้อมกว่า ๑,๖๐๐ คน การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตรากตรำบัญชาการล้อมพม่าอยู่นานเช่นนี้ เพราะพระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะจับพม่าให้หมดทั้งกองทัพเพื่อลบล้างที่พม่าดูหมิ่นไทยแต่ต้น และเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจแก่ชาวไทยให้กล้าหาญดังเดิมด้วย

สงครามครั้งที่ ๙ อะแซหวุ่นกี้หัวเมืองเหนือ (บีมะแม พ.ศ. ๒๓๑๙)[๒]

สงครามครั้งนี้เป็นศึกใหญ่ยิ่งกว่าทุกคราวในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี อะแซ-

---

๑ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๗๕.

๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๘๖.

หวุ่นก้เชื้อพระวงศ์พม่า อายุ ๗๒ ปี ได้รับคำสั่งให้ยกทัพใหญ่มาตีไทย ก็คิดว่าการยกทัพมา ๒ ทางอย่างก่อน ๆ ไม่เหมาะสม เพราะไทยมีกำลังแข็งกล้าขึ้น จึงเปลี่ยนดำเนินการยุทธแบบพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง คือยกทัพใหญ่มาทางเหนือทางเดียว เข้าโจมตีเมืองและสะสมอาหารตามรายทางเรื่อยมา จึงสั่งให้โปสุพลาและโปมะยุง่วนซึ่งขณะนั้นอยู่ที่เมืองเชียงแสน ยกมาตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งแต่สู้ทัพไทยไม่ได้ จึงถอยกลับไป ทางอะแซหวุ่นก้ให้กะละโม่กับมังแยยางู น้องชายคุมกองทัพหน้าจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ คน สมทบกับทัพหลวง ซึ่งมีจำนวนพล ๑๕,๐๐๐ วัน ลงมาถึงเมืองสุโขทัย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ข่าวศึกพม่าก็โปรดให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพไปช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ ครั้นตีทัพโปสุพลาแตกพ่ายแล้ว ก็รีบยกทัพมารักษาเมืองพิษณุโลก เจ้าพระยาจักรีได้คุมทัพออกสู้รบเอง ปรากฏว่าตีทัพพม่าแตกพ่ายเข้าค่ายเป็นหลายครั้ง อะแซหวุ่นก้แม่ทัพเห็นดูการรบ เห็นฝีมือและยุทธวิธีของเจ้าพระยาจักรีแล้วก็พอใจ จึงได้ติดต่อเจรจาขอพักรบและขอพบตัวเจ้าพระยาจักรี เมื่อพิศดูลักษณะและทราบว่าเจ้าพระยาจักรีอายุเพียง ๓๐ ปีเศษ ก็สรรเสริญว่า "ท่านผู้นี้รูปงาม ฝีมือเข้มแข็ง สู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้ จงอุตส่าห์รักษาตัวไว้ ภายหน้าจะได้เป็นกษัตริย์"[๑] แล้วก็มอบเครื่องม้าทองคำและของอื่น ๆ ให้ พร้อมกับกล่าวว่า จงรักษาเมืองไว้ให้มั่นคง เราจะตีเอาเมืองพิษณุโลกให้จงได้ในครั้งนี้ ไปภายหน้าพม่าจะตีไทยไม่ได้อีกแล้ว"[๒] ในวันนั้นทัพทั้งสองฝ่ายได้กินอาหารร่วมกันด้วย

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบว่าอะแซหวุ่นก้ยกทัพใหญ่มาตั้งล้อมเมืองพิษณุโลก ก็ทรงยกกระบวนทัพหลวงกำลังพล ๒๐,๐๐๐ คนขึ้นไป และโปรดให้เจ้ารามลักษณ์พระหลานเธอ คุมพลออกไปตั้งมั่นที่เมืองเพชรบุรีเพื่อป้องกันพม่าทางด่านสิงขร เมื่อเสด็จถึงเมืองนครสวรรค์ก็ทรงจัดวางกระบวนทัพให้ติดต่อกับพิษณุโลกโดยสะดวก และให้พระยาราชาเศรษฐีคุมทหารจีน ๓,๐๐๐ คน อยู่รักษาเมืองนครสวรรค์ คอยตัดทางลำเลียงและระวังข้าศึกส่วนทัพหลวงซึ่งพระองค์ทรงคุมเองก็ตั้งทัพรายทางจนถึงเมืองพิษณุโลกเพื่อให้

---

๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๖๓.

๒ เล่มเดียวกัน

ติดต่อไปมากันได้ สงครามครั้งนี้ไทยเสียเปรียบเพราะมีรี้พลน้อยกว่าประมาณ ๒ ใน ๓ ของพม่า

อะแซหวุ่นกี้ได้พยายามเข้าโจมตีทัพไทยหลายครั้งหลายด้าน แต่ก็ไม่สามารถตีหักเข้าเมืองพิษณุโลกได้ จึงเปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ ให้กะละโม่คุมทัพออกสกัดทางลำเลียงระหว่างเมืองพิษณุโลกและทัพหลวง ทัพไทยจึงไม่สามารถลำเลียงเสบียงอาหารถึงกันได้ นอกจากนั้นพม่ายังส่งทัพหนุนมาช่วยอีก ประจวบกับเจ้าพระยาจักรีเกิดป่วยขึ้นด้วย อะแซหวุ่นกี้ก็ส่งทัพมาตีทัพหลวงอีกทางหนึ่ง ทั้งเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ปรึกษาเห็นต้องกันว่า ควรทิ้งเมืองพิษณุโลกเพราะขาดเสบียงอาหาร จะพากันตายไปหมดทั้งกองทัพ

อะแซหวุ่นกี้เข้าเมืองพิษณุโลกได้แล้ว ก็ประกาศแก่นายทัพนายกองทั้งปวงว่า "บัดนี้ กำลังทัพไทยเข้มแข็งนักไม่เหมือนแต่ก่อน เมืองพิษณุโลกเสียครั้งนี้ หาได้เสียเพราะกำลังน้ำมือของทหารเราไม่ หากเขาอดข้าวจึงต้องทิ้งเมืองไป และซึ่งจะมารบกับเมืองไทยภายหน้านั้น แม่ทัพที่มีสติปัญญาและผีมือเสมอเราหรือต่ำกว่าเราแล้ว จึงอย่าได้มาทำสงครามกับไทยเลย หากดีกว่าเราแล้วจึงจะมาทำศึกกับไทยได้ชัยชนะ"[๑] หลังจากนั้นไม่นาน ก็ยกทัพกลับเพราะพม่าเปลี่ยนแผ่นดินใหม่

พงศาวดารพม่ากล่าวเหมือนกัน ทุกฉบับ[๒] ว่าอะแซหวุ่นกี้ยกกองทัพ มาตีเมืองไทยคราวนี้ เอาไพร่พลมาล้มตายเสียเป็นอันมาก ไม่สำเร็จประโยชน์อย่างใดแต่สักอย่างหนึ่ง รอดแต่ตัวกลับไปได้ ไม่แตกหนีไทยไปเท่านั้น ซึ่งเป็นความจริงเพราะตอนต้นพม่ามีรี้พลมากกว่าไทย รบพุ่งได้เปรียบไทย ครั้นพม่าตีเมืองพิษณุโลกได้ก็ได้แต่เมืองเปล่า ไม่สามารถทำลายกองทัพไทยได้และต้องเที่ยวหาเสบียงอาหารไกลด้วย

สงครามครั้งที่ ๙ พม่าตีเมืองเชียงใหม่ (บีวอก พ.ศ. ๒๓๑๙)[๓]

มูลเหตุของสงครามซึ่งปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารไทยและพงศาวดารพม่า

---

๑ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานบรรจุศพคุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๗๑.

๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๕๒๗.

๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๕๒๘.

ยุติต้องกันว่า[๑] พระเจ้าจิงกูจา พระเจ้ากรุงอังวะใหม่ซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้ามังระราชบิดา เห็นว่าไทยชิงเอาหัวเมืองลานนามาเกือบหมด เหลือเพียงหัวเมืองในลุ่มน้ำโขงคือเมืองเชียงรายและเชียงแสนเป็นของพม่าเท่านั้น ถ้านิ่งไว้ไทยคงพยายามตีชิงไปหมด จึงตรัสสั่งให้อำมลอกหวุ่นเป็นแม่ทัพ ตอหวุ่นกับพระยาอู่มอญเป็นปลัดทัพ เกณฑ์พล ๖,๐๐๐ คน มาสมทบกับกองทัพโปมะยุง่วนซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสนพร้อมกันลงมาตีเมืองเชียงใหม่

พระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่เห็นพม่ายกกองทัพมามาก เหลือกำลังต่อสู้ก็แจ้งข่าวมายังกรุงธนบุรี แล้วอพยพไพร่พลทั้งเมืองเชียงใหม่มายังเมืองสวรรคโลกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้รับพระยาวิเชียรปราการลงมา แล้วมีตราสั่งเจ้าพระยาสุรสีห์และพระยากาวิละคุมกองทัพทางเหนือไปตีเอาเมืองเชียงใหม่คืน พม่าสู้ไม่ได้ ก็ทิ้งเมืองเชียงใหม่เลิกทัพกลับไป สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงดำริว่า เมืองเชียงใหม่ไพร่บ้านพลเมืองระส่ำระสายเสียมาก แล้วจะรวบรวมกลับตั้งบ้านเมืองอย่างเดิม ผู้คนก็ไม่พอจะเป็นกำลังรักษาเมืองได้ เมื่อกองทัพไทยกลับลงมาแล้ว พม่าอาจยกทัพมาตีเชียงใหม่ไปอีก จึงมีรับสั่งให้ทิ้งเมืองเชียงใหม่เสีย เชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้างแต่นั้นมากว่า ๑๕ ปี จนรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้กลับตั้งอีก

สงครามครั้งนี้นับเป็นครั้งสุดท้ายที่ไทยรบกับพม่าในสมัยกรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก มียศอย่างเจ้าต่างกรม คงดำรงตำแหน่งสมุหนายก

๓. การขยายพระราชอาณาเขตไปยังหลวงพระบางและเวียงจันทน์

พ.ศ. ๒๓๑๙ ทางเมืองนครจำปาศักดิ์ซึ่งมีพระยานางรอง เจ้าเมืองนางรอง (เมืองขึ้นของนครราชสีมา)[๒] คบคิดกับเจ้าโอ เจ้าอินท์และอุปราชแห่งเมืองนครจำปาศักดิ์แข็งเมืองเป็นขบถไม่ขึ้นต่อไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ไปปราบได้สำเร็จ

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๓๑๕.

๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่าฉบับรวมเล่ม (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๕๓๐.

พ.ศ. ๒๓๒๑ เจ้าเมืองหลวงพระบางขอสวามิภักดิ์เข้ารวมในพระราชอาณาจักรไทย ส่วนทางเมืองเวียงจันทน์เกิดจลาจล คือพระวอ เสนาบดี ได้วิวาทกับเจ้าเมืองเวียงจันทน์ พระวอสู้ไม่ได้จึงพาพรรคพวกมาอยู่ที่ตำบลดอนมดแดง (ที่ตั้งเมืองอุบลราชธานีปัจจุบัน)[๑] แล้วขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารยอมเป็นเมืองขึ้นของไทย ต่อมาเจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้ให้กองทัพยกมาจับพระวอประหารชีวิตเสีย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพิโรธ โปรดให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปปราบ ได้สู้รบกันนานถึง ๖ เดือน เจ้าเมืองเวียงจันทน์ไม่สามารถรักษาเมืองไว้ได้จึงหลบหนีเข้าแดนญวนไป ทิ้งผู้คน พาหนะ และทรัพย์สิ่งของเครื่องศาสตราวุธไว้เป็นอันมาก โปรดให้พระยาสุโภอยู่รักษาเมือง[๒]

สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ชนะศึกครั้งนี้ ได้เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง กับหัวเมืองขึ้นทั้งปวง ขยายอาณาเขตทางทิศตะวันออกและทิศเหนือจดแดนญวนและแดนเมืองตังเกี๋ย เสร็จสงคราม สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้อัญเชิญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และพระบางจากเมืองเวียงจันทน์ มาประดิษฐานที่กรุงธนบุรีด้วย[๓]

๔. การขยายพระราชอาณาเขตไปยังกัมพูชา

ในรัชสมัยนี้ ไทยยกทัพไปรบกับกัมพูชาถึง ๓ ครั้ง คือ

พ.ศ. ๒๓๑๒ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระราชสาส์นไปถึงสมเด็จพระนารายณ์ราชาเจ้าเมืองกัมพูชาว่าสภาพการณ์ในเมืองไทยกลับคืนเป็นปกติแล้ว ขอให้จัดส่งต้นไม้ทองเงินกับเครื่องบรรณาการตามพระราชประเพณีที่เคยปฏิบัติมา แต่พระเจ้ากรุงกัมพูชาเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมิใช่เชื้อพระวงศ์จึงไม่ยอมอ่อนน้อม[๔] จึงทรงมีรับสั่งให้จัดกองทัพยกไปตีเขมร ๒ ทัพ ทัพหนึ่งให้พระยาอภัยรณฤทธิ์กับพระยาอนุชิตราชาคุมพล ๒,๐๐๐ คน ยกไปจากเมืองนครราชสีมาลงมาทางช่องเสม็ดไปตีเมืองเสียมราฐอีกทัพหนึ่งให้พระยาโกษา

---

๑ เล่มเดียวกัน

๒ วิณา โรจนราชา, เอกสาร "สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี"(พระนคร : กรมศิลปากร) หน้า ๑๓.

๓ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร : คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๓๒๒.

๔ วิณา โรจนราชา, เอกสาร "สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี" (พระนคร : กรมศิลปากร) หน้า ๑๓.

ธิบดีคุมพล ๒,๐๐๐ คน ยกไปทางเมืองปราจีนบุรี ตีเมืองพระตะบองถ้าพระนารายณ์ราชายังไม่อ่อนน้อมก็ให้ยึดเมืองทั้งสองรอกองทัพหลวงยกตามไปเพื่อเข้าตีกรุงกัมพูชาในฤดูแล้ง

พระยาอภัยรณฤทธิ์และพระยาอนุชิตราชา ยกทัพไปตีเมืองเสียมราฐได้แล้วก็ยั้งทัพรอคอยทัพหลวงจนถึงฤดูแล้ง เกินเวลานัดหมายแล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ยังไม่มาจึงเกิดแคลงใจ เพราะไม่ทราบว่าพระองค์ทรงติดมรสุมที่นครศรีธรรมราชเสด็จกลับไม่ได้ ส่วนภายในกรุงธนบุรีซึ่งทราบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ ตั้งแต่เดือน ๑๐ แต่เวลาล่วงเลยไปหลายเดือนก็ยังไม่เสด็จกลับ จึงเกิดลือกันว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสิ้นพระชนม์แล้ว พระยาอภัยรณฤทธิ์และพระยาอนุชิตราชา ทราบข่าวลือก็ตกใจเกรงจะเกิดจลาจลในกรุง จึงปรึกษาเห็นพ้องต้องกันว่าควรยกทัพกลับไปรักษากรุงธนบุรีไว้ก่อน จึงให้เลิกทัพกลับลงมาทางนครราชสีมา ลงมาหยุดอยู่ที่เมืองลพบุรี

ส่วนพระยาโกษาธิบดีซึ่งยกทัพไปตีเมืองพระตะบองทางปราจีนบุรีนั้น ทราบว่าพระยาอภัยรณฤทธิ์และพระยาอนุชิตราชากลับจากเสียมราฐ ก็เกรงเขมรจะยกกำลังรวมมาทำร้าย จึงยกทัพออกจากเมืองพระตะบองมาหยุดอยู่ที่ปราจีนบุรี แล้วมีใบบอกกล่าวโทษไปทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าพระยาทั้งสองหนีตาทัพ ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกทัพกลับมาถึงกรุงธนบุรี ได้รับใบบอกกล่าวโทษ ก็รีบสั่งให้พระยาทั้งสองมาเฝ้าแล้วตรัสถามว่าเหตุใดจึงบังอาจยกทัพกลับก่อนได้รับท้องตราเรียก พระยาอนุชิตราชาก็ทูลความ ตามที่ได้ข่าวลือและทูลว่าได้ปรึกษากับพระยาอภัยรณฤทธิ์ ตั้งใจจะยกทัพกลับมารักษาสถานการณ์ในกรุงไว้ ไม่ยอมเป็นข้าคนอื่นอีก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงฟังก็หายกริ้ว กลับสรรเสริญว่า สมควรแล้ว[๑] และสั่งให้พระยาโกษาธิบดียกทัพกลับคืนกรุงธนบุรี ระงับการตีกรุงกัมพูชาไว้ก่อน

พ.ศ. ๒๓๑๔ ขณะที่ไทยติดพันทำศึกกับพม่าที่เชียงใหม่ สมเด็จพระนารายณ์ราชาเจ้ากรุงกัมพูชา ได้ให้นักพระโสทศเจ้าเมืองเบียม ยกกองทัพมาตีเมืองตราด และเมืองจันทบุรี

---

๑ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่าฉบับรวมเล่ม** ; ศิลปาบรรณาคาร ๒๕๑๔) หน้า ๔๓๖

(มีปรากฏในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา)[๑] แต่กองทัพเมืองจันทบุรี สามารถตีทัพเขมรแตกกลับไปได้ ความทราบถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ทรงกริ้วเขมรมากจึงโปรดให้พระยายมราช (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ซึ่งรั้งตำแหน่งสมุหนายก ขึ้นเป็นเจ้าพระยาจักรี (แทนพระยาจักรีแขกที่ถึงอสัญกรรม)[๒] คุมรี้พลจำนวน ๑๐,๐๐๐ คนยกไปตีเมืองพระตะบอง และเมืองโพธิสัตว์ โดยยกไปทางเมืองปราจีนบุรี และให้นำนักองค์นนท์หรือพระรามราชาไปในกองทัพด้วยเพื่อช่วยเกลี้ยกล่อม แล้วพระองค์ก็เสด็จยกทัพหลวงไปทางเรือ มีเรือรบ ๑๐๐ ลำ เรือทะเล ๑๐๐ ลำ รี้พล ๑๕,๐๐๐ คน มีพระยาโกษาธิบดีเป็นแม่ทัพหน้ายกไปตีเมืองกำพงโสมก่อน พระองค์ทรงยกตามไป ให้เกลี้ยกล่อมพระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองบันทายมาศ (พุทไธมาศ) ให้มาอ่อนน้อมโดยดีแต่ไม่เป็นผล จึงรับสั่งให้เข้าโจมตีได้ พระยาราชาเศรษฐีหนีออกทะเลไป ปรากฏว่าทัพไทยตีได้ชัยชนะเรื่อยมาจากเมืองพระตะบอง โพธิสัตว์ บริบูรณ์ จนถึงบันทายเพชร (พุทไธเพชร)[๓] ซึ่งเป็นราชธานี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตั้งพระรามราชาปกครองเขมรต่อไป แล้วให้เลิกทัพกลับกรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ราชาทราบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกทัพกลับแล้ว ก็ขอกำลังญวนกลับมาตั้งมั่นที่แพรกปรักปรัด ส่วนพระรามราชาตั้งมั่น อยู่ที่เมืองกำปอด กรุงกัมพูชาขณะนั้นจึงแยกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายใต้ขึ้นกับสมเด็จพระนารายณ์ราชา ฝ่ายเหนือขึ้นอยู่กับพระรามราชา

พ.ศ. ๒๓๒๓ กรุงกัมพูชาเกิดจลาจล พระรามราชาและสมเด็จพระนารายณ์ราชารบต่อสู้กัน แต่ต่อมาก็ปรองดองกันได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงตั้งพระรามราชาเป็นสมเด็จพระรามราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา สมเด็จพระนารายณ์ราชาเป็นพระมหาอุปโยราช นักองค์ธรรมเป็นพระมหาอุปราช แต่ต่อมาพระมหาอุปราชถูกลอบปลงพระชนม์และพระมหาอุปโยราชก็เกิดสิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคปัจจุบันอีก บรรดาขุนนาง เห็นว่าเป็นฝีมือของสมเด็จพระรามราชาจึงจับพระองค์ถ่วงน้ำเสีย

---

๑ คุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (พระนคร ; คุรุสภา ๒๕๐๖) หน้า ๒๑๐.

๒ หนังสือบางฉบับเรียกว่าเมืองบันทายมาศ, บันทายเพชร แต่บางฉบับเรียกว่าเมืองพุทไธมาศ, พุทไธเพชร

กรุงกัมพูชาจึงเหลือเพียงนักองค์เอง ซึ่งมีพระชนม์เพียง ๔ พรรษาปกครองโดยมีพ้าทะละหะ (มู) ว่าราชการแทน ต่อมาพ้าทะละหะผักใฝ่ญวนไม่ยอมอ่อนน้อมต่อไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปปราบปราม และมีพระราชโองการให้อภิเษกสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นครองกัมพูชา ทางพ้าทะละหะได้ขอกำลังญวน ทัพไทยตีเมืองรายทางได้จนถึงเมืองบันทายเพชร (พุทไธเพชร) ส่วนทัพญวนตั้งคุมเชิงที่เมืองพนมเปญพอดีกรุงธนบุรีเกิดจลาจล สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจึงเลิกทัพกลับ

ในช่วงเวลาเพียง ๑๕ ปี อาณาเขตเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขยายออกไปกว้างใหญ่ไพศาล กล่าวคือ ทิศเหนือตลอดอาณาจักรลานนาไทย ทิศใต้ตลอดเมืองไทรบุรีและตรังกานู ทิศตะวันออกตลอดกัมพูชาจนญวนใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงนครเวียงจันทน์ หัวเมืองพวน นครหลวงพระบาง และหัวพันทั้งห้าทั้งหก ทิศตะวันออกเฉียงใต้จดเมืองบันทายมาศ (พุทไธมาศ) ทิศตะวันตกตลอดเมืองมะริดและตะนาวศรี ออกมหาสมุทรอินเดีย

การฟื้นฟูบ้านเมืองและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ

๑. ด้านการปกครอง รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยังคงใช้ระบบการปกครองแบบเก่าที่เคยมีแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

ส่วนด้านกฎหมาย ครั้นกรุงแตกกฎหมายบ้านเมืองกระจัดกระจายหายสูญไปมาก จึงโปรดให้ทำการสืบเสาะ ค้นหามารวบรวมไว้ได้ประมาณ ๑ ใน ๑๐ และโปรดให้ชำระกฎหมายเหล่านั้น ฉบับใดยังเหมาะกับแก่กาลสมัยก็โปรดให้คงไว้ ฉบับใดไม่เหมาะก็โปรดให้แก้ไขเพิ่มเติมก็มี ยกเลิกไปก็มี ตราขึ้นใหม่ก็มี และมักเป็นการแก้ไขเพื่อให้ราษฎรได้รับผลประโยชน์มากขึ้น เช่น โปรดให้แก้ไขกฎหมายว่าด้วยการพนันให้อำนาจการตัดสินลงโทษขึ้นแก่ศาลแทนนายตราสิทธิ์ขาด และยังห้ามนายตรานายบ่อนออกเงินทดรองให้ผู้เล่น เกาะกุมผูกมัดจำจองเร่งรัดผู้เล่น กฎหมายพิกัดภาษีอากรก็เกือบไม่มี เพราะผลประโยชน์แผ่นดินได้

จากการค้าสำเภามากพอแล้ว กฎหมายว่าด้วยการจุกช่องล้อมวงก็ยังไม่ตราขึ้น เปิดโอกาสให้ราษฎรได้เผ้าแหนตามรายทาง โดยไม่ต้องมีพนักงานตำรวจแม่นปืนคอยยิงราษฎร ซึ่งแม้แต่ชาวต่างประเทศก็ยังชื่นชมในพระราชอัธยาศัยนี้ เช่น มองเซนเยอร์ เลอบอง ได้บรรยายไว้ในจดหมายถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศว่า "บรรดาคนทั้งหลายเรียกพระเจ้าตากว่าพระเจ้าแผ่นดิน แต่พระเจ้าตากเองว่าเป็นแต่เพียงผู้รักษากรุงเท่านั้น พระเจ้าตากหาได้ทรงประพฤติเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินก่อน ๆ ไม่ และในธรรมเนียมของเจ้าแผ่นดินฝ่ายทิศตะวันออกที่ไม่เสด็จออกให้ราษฎรเห็นพระองค์ด้วยกลัวจะเสื่อมเสียพระเกียรติยศนั้น พระเจ้าตากไม่ทรงเห็นชอบด้วยเลย พระเจ้าตากทรงพระปรีชาสามารถยิ่งกว่าคนธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงเกรงว่าถ้าเสด็จออกให้ราษฎรพลเมืองเห็นพระองค์ และถ้าจะทรงมีรับสั่งด้วยแล้วจะทำให้เสียพระราชอำนาจลงอย่างใด เพราะพระองค์มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรการทั้งปวงด้วยพระเนตรของพระองค์เอง และจะทรงฟังการทั้งหลายด้วยพระกรรณของพระองค์เองทั้งสิ้น"[๑]

ในชั้นศาล ไม่โปรดให้อรรถคดีคั่งค้าง แม้ยามศึกหากคู่ความมิได้เข้ากองทัพหรือประจำราชการต่างเมือง ก็โปรดให้ดำเนินการพิจารณาคดีไปตามปกติทั้งในการพ้องร้อง จึงโปรดให้โจทก์หาหมอความแต่งฟ้องได้เช่นเดียวกับปัจจุบันอีกด้วย วิธีพิจารณาคดีในสมัยนั้นสะท้อนให้เห็นได้แจ่มชัดในบทละครรามเกียรติ์ ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษาความ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

๒. ด้านการเศรษฐกิจ สภาพบ้านเมืองหลังจากเสียกรุง ทำให้สภาพเศรษฐกิจอยู่ในภาวะตกต่ำอย่างยิ่ง ราชอาณาเขตของพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อแรกปราบดาภิเษก มีประมาณครึ่งราชอาณาเขตครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีมณฑลกรุงเทพ ฯ มณฑลอยุธยา มณฑลราชบุรี มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรี รวม ๗ มณฑล ครั้งนั้นมีมณฑลจันทบุรีเพียงมณฑลเดียวที่นับว่าปกติ ส่วนอีก ๖ มณฑล ถูกพม่าย่ำยีบีบเค้น เป็นเมืองร้าง ขาดการทำไร่นาถึง ๒ ปี ผู้คนที่เหลือจากถูกพม่ากวาดต้อนไปต่างพากันอพยพหลบหนีแตกกระจัดพลัดพราก เที่ยวซุ่มซ่อนอยู่ตามป่าดงโดยมาก ต้องทรงเกลี้ยกล่อมผู้คนให้กลับมาอยู่ถิ่นเดิม เมื่อผู้คนมาอยู่รวมกันมากเข้า ไม่ช้าก็เกิดการอัตคัด

---

๑. กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๕ หน้า ๖๓–๖๔.

เสบียงอาหารอดอยากยากแค้นแสนเข็ญ หากทรงมีพระอุปนิสัยสามารถแก้ไขความขัดข้องได้โดยบัจจุบันทันด่วน จึงทรงบริจาคพระราชทรัพย์ซื้อข้าวสารและเครื่องนุ่งห่มในราคาสูง เพื่อแจกจ่ายให้แก่ประชาชน การทั้งนี้ทำให้เกิดผลดีอย่างยิ่ง ๒ ประการคือ ประการแรกชาวต่างเมืองทราบข่าว พากันบรรทุกข้าวของมาขายด้วยหวังกำไรงาม เมื่อมีของขายมาก ราคาก็ย่อมถูกลง ประการที่สอง เมื่อประชาชนทราบกิตติศัพท์ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระเมตตาต่อประชาราษฎร์ก็พากันมาสวามิภักดิ์ ทำให้มีพลเมืองเพิ่มขึ้น

สมัยกรุงธนบุรี เป็นสมัยที่ต้องสร้างชาติบ้านเมืองกันใหม่ พระองค์ทรงทำนุบำรุงการค้าขายทางเรืออย่างเต็มที่ ทรงค้าขายกับจีนเป็นประจำ ทรงแต่งสำเภาหลวงออกไปค้าขายหลายสาย ทางตะวันออกถึงเมืองจีน ทางตะวันตกถึงอินเดีย ผลกำไรที่ได้จากการค้าสำเภามีมากพอ ช่วยบรรเทาการเก็บภาษีอากรจากราษฎรในระยะแรกซึ่งราษฎรยังตั้งตัวไม่ได้ สภาพเศรษฐกิจดีขึ้นกว่าตอนต้นรัชกาล โดยมีรายได้จากภาษีขาเข้าและภาษีขาออกจากเรือสินค้าต่างชาติ ได้แก่จีนและชวาที่เข้ามาค้าขายกับไทย

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงส่งเสริมการนำสินค้าพื้นเมืองไปขายทางเรือซึ่งอำนวยผลประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่องานสร้างชาติ ทำให้ราษฎรมีงานทำ มีรายได้ ทั้งทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฝึกให้คนไทยเชี่ยวชาญการค้าขาย ป้องกันมิให้การค้าตกอยู่ในมือชนต่างชาติ และรักษาประโยชน์ของสินค้าพื้นเมืองมิให้ถูกทอดทิ้ง พระองค์ทรงพยายามผูกไมตรีกับจีนเพื่อประโยชน์ทั้งในด้านความมั่นคงของชาติและประโยชน์ในด้านการค้า เช่น

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๓ ขณะนั้นจีนกับพม่ากำลังมีศึกติดพันกันอยู่ทางยูนนาน ชาวพม่าศัตรูของจีนหนีเข้ามาพักพิงในเขตของไทยทางภาคเหนือ ถึงแม้ในระยะนั้นราชสำนักจีนจะยังไม่ได้รับรองรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ก็ได้ติดต่อขอให้ไทยจับกุมพวกพม่าข้าศึกของจีนเหล่านั้นส่งไปให้จีนด้วย พอดีกับที่พระองค์ทรงกรีธาทัพไปตีเชียงใหม่ จึงได้จับกุมผู้ซึ่งเชื่อว่าเป็นศัตรูของจีนส่งไปถวายพระเจ้ากรุงปักกิ่งถึง ๑๒ คน ตรงกับในพงศาวดารจีนบันทึกไว้ดังนี้

"ในเฉียนหลงตงฮวาลู่ เล่ม ๗๔ กล่าวว่า พวกเชลยที่พระเจ้าตากสินส่งไปถวาย

พระเจ้าเขียนหลงนั้น เป็นชาย ๘ หญิง ๔"[๑]

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ พระองค์ทรงมีพระราชสาส์นไปถึงพระเจ้าเขียนหลงอีกทูลว่า ".....จะยกทัพไปรบพม่า จึงขอซื้อกำมะถันและกะทะเหล็กไปใช้ในราชการสงคราม พระเจ้าเขียนหลงโปรดอนุญาตให้พระเจ้าตากสินซื้อยุทธบัจจัยดังกล่าวนั้นได้ตามพระราชประสงค์

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๘ ทรงแต่งทูตชื่อเฉินว่านเซิง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นคนจีน เชิญพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้ากรุงปักกิ่ง ทูลให้ทรงทราบว่าได้ปราบพม่าพ่ายแพ้ไปแล้ว ขอส่งทหารจีนสังกัดเจ้าเฉินจัง ในยูนนาน ๑๙ คน ที่พลัดมาเมืองไทยคืนกลับไปประเทศจีน"[๒]

นอกจากนั้น จากจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ฯ ทรงบันทึกไว้ว่า "ให้แต่งสำเภาส่งพระราชสาสน์ไปถึงพระเจ้าปักกิ่งว่า จะขอลูกสาวพระเจ้าปักกิ่ง ให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชผู้เถ้า กับหลวงนายฤทธิ หลวงนายศักดิ์ เป็นราชทูตหุ้มแพรมหาดเล็กเลวไปมาก แต่งเครื่องบรรณาการไปกล่าวขอลูกสาวเจ้าปักกิ่ง"[๓] แต่เหตุการณ์ครั้งนี้ไม่มีจดไว้ในพระราชพงศาวดาร

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ เป็นปีแรกที่ไทยแต่งคณะทูตนำเครื่องบรรณาการอย่างเป็นทางการไปกระชับความสัมพันธไมตรีกับจีน ซึ่งกำหนดเวลาทุก ๆ ๓ ปีต่อครั้งดังต่อไปนี้

"คณะทูลของพระองค์ได้เดินทางไปปักกิ่ง ประกอบด้วย พระยาสุนทรอภัยราชทูต หลวงพิไชยเสน่หา อุปทูต หลวงพจนาพิมล ตรีทูต ขุนพจนาพิจิตร ท่องสื่อและหมื่นพิพิธวาจาบันสื่อ

พระราชสาส์นซึ่งพระองค์ทรงมีไปถึงพระเจ้าเขียนหลงกรุงปักกิ่งครั้งนั้นยังมีสำเนาเหลืออยู่ในเมืองไทย กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในงานฌาปนกิจศพ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ พระนามพระเจ้าตากสินในพระราชสาส์นภาษาไทยใช้ว่า "สมเด็จพระเจ้ากรุงมหานครศรีอยุธยา"

---

๑ ประยุทธ สิทธิพันธ์, มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมหาราช กรุงเทพ : เทพพิทักษ์การพิมพ์ ๒๕๒๐ หน้า ๒๓๐.

๒ เล่มเดียวกัน หน้า ๒๓๑–๒๓๒.

๓ เล่มเดียวกัน.

และเรียกพระนามพระเจ้าเขียนหลงว่า "สมเด็จพระเจ้ากรุงต้าฉิ้ง" คำว่า "ต้าฉิ้ง" คือคำเดียวกับไต้เช็ง อันเป็นชื่อราชวงศ์จีนในขณะนั้น พระเจ้ากรุงปักกิ่งทรงต้อนรับคณะทูตไทยเป็นอันดี พระราชทานเลี้ยงโต๊ะที่พระตำหนักซัมเกาสุ่นฉาง[๑] ด้วยพระราชอัธยาศัยเช่นนี้ การค้าขายกับจีนจึงเจริญรุ่งเรืองประสบผลดีเป็นอันมาก

๓. **ด้านการคมนาคม** ในยุคนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกเลิกความคิดแนวเก่าที่ว่าหากถนนหนทาง ทางคมนาคมดีมากแล้วจะเป็นการอำนวยประโยชน์ให้ข้าศึกศัตรูและพวกก่อการจลาจล แต่กลับทรงเห็นเป็นประโยชน์ในทางค้าขายมากกว่า ดังนั้น ในฤดูหนาวหากว่างจากศึกสงครามก็จะโปรดให้ตัดถนนและขุดคลอง จะเห็นได้จากแนวถนนเก่า ๆ ในเขตธนบุรีซึ่งมีอยู่มากสาย ส่วนการขุดชำระคลองมักมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ เช่น คลองท่าขาม จากนครศรีธรรมราชไปออกทะเลเป็นต้น

๔. **ด้านศิลปกรรม** แม้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะทรงมีราชการงานศึกแทบจะมิได้ว่างเว้น แต่ก็ทรงหาโอกาสฟื้นฟูและบำรุงศิลปกรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านนาฏดุริยางค์โปรดให้ฟื้นฟูอย่างเต็มที่ เพื่อสร้างบรรยากาศให้รื่นเริงครึกครื้นเหมือนครั้งกรุงเก่า นับเป็นวิธีบำรุงขวัญที่ใกล้ตัวราษฎรที่สุด พระราชทานโอกาสให้ประชาชนทั่วไปเปิดการฝึกสอนและออกโรงเล่นได้โดยอิสระ เครื่องแต่งกายไม่ว่าจะเป็น เครื่องต้น เครื่องทรง ก็แต่งกันได้ตามลักษณะเรื่อง แม้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเองก็คงจะสนพระทัยในกิจการด้านนี้มิใช่น้อย ด้วยมักจะโปรดให้มีละครและการละเล่นอย่างมโหฬารในงานสมโภชอยู่เนือง ๆ เช่น งานสมโภชพระนครตอนต้นรัชกาล งานสมโภชพระแก้วมรกตเมื่อครั้งตีได้เมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคงจะทรงได้ตัวละคร พร้อมทั้งบทละครแบบเมืองนคร ฯ มาด้วย เพราะปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุ ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีเกี่ยวกับเรื่องเจ้านคร กลัวพระบรมเดชานุภาพหนีไปพึ่งเจ้าเมืองจนะ หรือเทพา แล้วถูกเจ้าเมืองจับมาถวายว่า "พระฤทธิเทวาเจ้าเมืองรู้ว่ากองทัพยกติดตาม (มา) กลัวพระบารมี ส่งตัวเจ้านครกับพวกพ้องพงศ์พันธุ์ทั้งละครผู้หญิง เครื่องประดับ เงินทองราชทรัพย์ สิ่งของส่งมาถวายพร้อม เสด็จลงมา

---

๑ ประยุทธ สิทธิพันธ์, **มหาราชและพระราชกรณียกิจสมเด็จพระภัทรมหาราช** (กรุงเทพ : เทพพิทักษ์การพิมพ์ ๒๕๒๐) หน้า ๒๓๖

สมโภชพระบรมธาตุมีละครผู้หญิงแล้วให้ตั้งแห่ สระสนานสามวัน . . .”[๑] และหลังจากเสร็จกลับจากเมืองนครศรีธรรมราชเพียงเดือนเศษ ก็ทรงพระราชนิพนธ์กลอนบทละครรามเกียรติ์ จึงอาจเป็นไปได้ว่าทรงได้รับแรงบันดาลใจจากละครของเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์ไว้ ๔ เล่มสมุดไทย คือ เล่ม ๑ ตอนพระมงกุฎ เล่ม ๒ ตอนหนุมานเกี้ยววารินจนท้าวมาลีวราชมา เล่ม ๓ ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษา จนทศกรรฐ์เข้าเมือง เล่ม ๔ ตอนทศกรรฐ์ ตั้งพิธีทรายกรด พระลักษณ์ต้องหอกกบิลพัสตร์ จนผูกผมทศกรรฐ์กับนางมณโฑ

ทำนองกลอนพังแล้วรู้สึกว่ามีลักษณะขึงขัง ดำเนินเรื่องรวดเร็วแสดงว่าผู้เขียนทรงมีความเป็นนักรบมากกว่ากวี เช่นตอน หนุมานทราบที่ซ่อนของวิรุณจำบังจากนางวาริน จึงตามไปฆ่า ความว่า

“ครั้นถึงจึงพิจารณาฟอง ลอยพ้องล่องตามน้ำไหล แต่ฟองน้ำอันหนึ่งใสร้
โตใหญ่หลวงล้ำมหึมา ไม่ลอยลงไปเหมือนทั้งปวง ท่วงทีจะเป็นยักษา
ก็ผาดโผนแผลงฤทธา เท่ามหาพรหมาเกรี่ยงไกร มีหางใหญ่ยาวเจษฎา
กระหวัดฟองคงคาอันใหญ่ สองหัตถ์คลำพิจารณาไป ที่ในมหาชลธาร

ฝ่ายวิรุณจำบังตกใจ ก็รู้ว่าภัยตามผลาญ จึงอ่านพระเวทวิชาการ
บันดาลแทรกตัวออกมา
พ้นจากวงหางขุนกระบี่ อสุรีอายใจยักษา ก็ผาดโผนแผลงฤทธา
กลับเข้าเข่นฆ่าหนุมาน
หนุมานแผ่นโผนโจนรับ จับกุมกันตามกำลังหาญ วิรุณจำบังตีหนุมาน
พลำทานมิได้จมไป
หนุมานผุดขึ้นอ่านมนต์ เข้าผจญชิงเอาตะบองได้ ตีวิรุณจำบังจมไป
ผุดเมื่อไรซ้ำตีอสุรา . . . .”[๒]

---

๑ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำ ของกรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฏกุสินี วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๑) หน้า ๔.

๒ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (กรุงเทพ : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๗) หน้า ๒๑๖.

ตามบานแผนกในต้นฉบับสมุดไทยบอกเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ ไว้หน้าต้นทุกเล่มว่า วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำหนึ่ง จุลศักราช ๑๑๓๒ ปีขาล โทศก ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๓ คือเมื่อสร้างกรุงธนบุรีแล้ว ๓ ปี หากได้ทรงพระราชนิพนธ์แล้วเสร็จก่อนไปตีเจ้าพระฝางในงานสมโภชเมื่อตีเมืองสวางคบุรีได้แล้ว จากจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนริน ทรเทวีว่า "ให้รับละครผู้หญิงขึ้นไปสมโภชพระฝาง ๗ วันแล้วเสด็จไปเหยียบเมืองพิษณุโลก สมโภชพระชินราช พระชินศรี ๗ วันมีละครผู้หญิง"[๑] ครั้งนี้ใช้ละครเรื่องรามเกียรติ์จากบทพระราชนิพนธ์ก็เป็นได้

การที่พระมหากษัตริย์ทรงใฝ่พระทัยในกวีนิพนธ์ ถึงกับทรงสร้างสรรค์สะสมนิพนธ์ทั้งที่แทบจะมิได้ว่างเว้นจากราชการทัพเช่นนี้นับว่าเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจยิ่งสำหรับชนชาติไทยและเท่ากับเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ที่มีความสามารถทางกวีนิพนธ์ ในยุคนั้นสร้างสรรค์งานชิ้นมาได้บ้าง แม้เหตุการณ์ของบ้านเมืองจะยังมิได้คืนสู่สภาพปกติสุขดีนักแต่สมเด็จพระเจ้าตากสิน ฯ ก็ทรงให้ความอุปถัมภ์กวีในราชสำนักเป็นอย่างดี กวีในยุคกรุงธนบุรีที่สร้างผลงานวรรณคดีเป็นที่ปรากฏมาจนปัจจุบันนี้ ได้แก่หลวงสรวิชิต (หน) แต่งลิลิตเพชรมงกุฎ และอิเหนาคำฉันท์ นายสวน มหาดเล็ก แต่งโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระภิกษุอินเมืองนครศรีธรรมราช แต่งคำฉันท์กฤษณาสอนน้อง เป็นต้น

๕. **ด้านการช่าง** โปรดให้รวบรวมช่างฝีมือและให้ฝึกงานช่างทุกแผนกเท่าที่มีครูสอน เช่น ช่างต่อเรือ ช่างก่อสร้าง ช่างรัก ช่างประดับ ช่างเขียนเป็นต้น นับแต่ว่าช่างต่อเรือได้รับความนิยมมากที่สุด เพราะเป็นยุคที่มีการต่อเรือรบและเรือสำเภาค้าขายเป็นจำนวนมากมาย ช่างสมัยกรุงธนบุรีนี้อาจจะไม่มีเวลาทันสร้างผลงานดีเด่นเฉพาะสมัย แต่ก็ได้เป็นผู้สืบทอดศิลปกรรมแบบอยุธยาไปสู่แบบรัตนโกสินทร์ ผลงานนี้ปรากฏมาจนทุกวันนี้ได้แก่บานประตูประดับมุกที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระมณฑปด้านเหนือ ตู้พระไตรปิฎกประดับมุกในพระมณฑป และในหอพระมนเฑียรธรรมพระแท่นบรรทมประดับมุกของ

---

๑. กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนริน ทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตน์กิรฎกุสินี วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๑) หน้า ๕

รัชกาลที่ ๑ ตู้ลายรดน้ำในหอสมุดวชิรญาณ พระประธานในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ และภาพเขียนที่ฝาผนัง ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เป็นต้น

๖. **ด้านการศึกษา** สมัยนั้นวัดเป็นแหล่งที่ให้การศึกษา จึงโปรดให้บำรุงการศึกษาตามวัดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังโปรดให้ตั้งหอหนังสือหลวงขึ้น เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ซึ่งคงจะเทียบได้กับหอพระสมุดในระยะหลัง ส่วนตำรับตำราที่กระจัดกระจายในเมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาแตกก็โปรดให้รีบเสาะหามาจำลองไว้เป็นแบบฉบับ สำหรับผู้สนใจอาศัยคัดลอกกันต่อต่อไป และที่แต่งใหม่ก็มี

๗. **ด้านการศาสนา** พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ ที่รกร้างปรักหักพังตั้งแต่ครั้งพม่าเข้าเผาผลาญทำลายและกวาดต้อนทรัพย์สินไป แล้วโปรดให้อาราธนาพระภิกษุสงฆ์เข้าประจำวัดส่วนพระไตรปิฎกยังเหลือตกค้างอยู่ที่ใด ก็โปรดให้คัดลอกสร้างเป็นฉบับกลางแล้วส่งคืนไปที่เดิม เป็นพื้นฐานอันสำคัญที่ช่วยให้การสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชสมัยต่อมาสำเร็จเรียบร้อย เกิดผลสมบูรณ์อย่างถูกต้อง

เรื่องสังฆมณฑล พระองค์ทรงจัดระเบียบคณะสงฆ์ โดยทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิมาประชุมปรึกษาหารือ ณ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆษิตาราม) จัดตั้งสังฆมณฑลขึ้น ทรงโปรดให้ดำเนินตามทำเนียมการปกครองคณะสงฆ์ที่มีมาแต่ก่อนโดยแยกเป็นฝ่ายคันถธุระ และฝ่ายวิปัสนาธุระ

ฝ่ายคันถธุระดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมให้เจริญ ส่งเสริมการสอนภาษาบาลีเพื่อช่วยการอ่านพระไตรปิฎก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ. ๒๓๓๒ ก็ได้ใช้ฉบับชำระครั้งกรุงธนบุรีเป็นแบบฉบับ และยังเก็บรักษาไว้ ณ หอพระมนเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ทรงโปรดให้กวดขันการปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นขั้น ๆ ไปตามภูมิปฏิบัติ ซึ่งมี ๓ ขั้น คือ ขั้นศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา มีพระราชกำหนดศีลสิกขาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๖ ซึ่งคล้ายกับนวโกวาท สอนวินัยบัญญัติในปัจจุบัน จากนั้นอีก ๓ ปี

โปรดให้ชักนำการปฏิบัติขึ้น จิตตสิกขา เพื่ออบรมจิตให้มั่นคง โดยอาราธนาพระเทพกวีออกไปกัมพูชา พระพรหมมุนีออกไปนครศรีธรรมราชเพื่อเสาะหา คัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับสมบูรณ์เพื่อใช้เป็นคู่มือ ทำให้ชาติไทยเราได้มีพระคัมภีร์อันสำคัญยิ่ง ที่ต้องสูญเสียไปคราวเสียกรุง ฯ

เหตุการณ์ปลายรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มักเสด็จไปประทับนั่งกรรมฐานที่วัดบางยี่เรือ (วัดอินทารามปัจจุบัน) พระอารมณ์แปรเปลี่ยน ทรงสำคัญผิดคิดว่าบรรลุพระโสดาบัน พระองค์ทรงบังคับพระภิกษุสงฆ์ให้เข้าเฝ้าหมอบกราบเช่นฆราวาส ทรงระแวงข้าราชการลอบลักพระราชทรัพย์ เกิดการกล่าวหาใส่ความกันและกัน เกิดความไม่เป็นธรรมเดือดร้อนกันทั่ว ต่อมาชาวกรุงร่วมคิดกับพระยาสรรค์เป็นกบฏ จับพระองค์บังคับให้ทรงผนวช พระยาสรรค์ตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการ พอดีสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ซึ่งกำลังทำศึกกับเขมรครั้งที่ ๓ ทราบข่าวภัยทางกรุงธนบุรี จึงรีบยกทัพกลับมาระงับเหตุได้สำเร็จโดยง่าย ไต่สวนเรื่องราวได้ความจริงจึงให้ประหารพระยาสรรค์กับพวกเสียสิ้น แล้วตั้งกระทู้ถามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ให้ทรงชี้แจงเรื่องที่ทรงกระทำแก่สงฆ์และประชาชนตลอดจนครอบครัวของผู้ไปราชการสงครามให้ได้รับความทุกข์ยาก บ้างล้มตายโดยปราศจากความผิด พระองค์ทรงรับผิดทุกประการ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ทรงปรึกษากับข้าราชการทั้งปวง ปรึกษาโทษ ต่างเห็นพ้องต้องกันว่าควรสำเร็จโทษ ด้วยเกรงจะเกิดความไม่สงบสุข พระองค์จึงทรงถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ตามราชประเพณี[๑] เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ เวลาก่อนเที่ยง ณ วิหารวัดอรุณราชวราราม ขณะนั้นมีพระชนม์ ฯ ได้ ๔๘ พรรษาเป็นการสิ้นสมัยกรุงธนบุรี แต่นั้นมา

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงมีพระทัยเด็ดเดี่ยว กล้าหาญยิ่ง ด้วยพระปรีชาสามารถ ดังที่มองเซนเยอร์ เลอบอง ได้ชมเชยไว้ว่า "... พระองค์ทรงทนทานแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทั้งทรงกล้าหาญ และพระปัญญาเฉียบแหลมมีพระนิสัยกล้าได้กล้าเสีย และพระทัยเร็ว ถ้าจะว่าก็เป็นทหารอันกล้าหาญคนหนึ่ง ..."[๑] พระองค์ทรงกระทำสงครามกอบกู้เอกราชชาติไทย สร้างชาติให้มีฐานะมั่นคงปรากฏเกียรติภูมิไปทั่วทิศ ข้าศึกศัตรูต่างหวั่นเกรงในพระเดชานุภาพ แม้แต่ชาวไทยเองต่างก็หวั่นเกรงในพระราชอาญาสิทธิ์ แต่ขณะเดียวกัน

---

๑. กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๖๔.

ชาวไทยยุคนั้นย่อมจะรู้สึกเทิดทูน และเชื่อมั่นในองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพราะพระองค์ได้ทรงขับไล่ข้าศึกบำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้แก่ราษฎร ประกอบกับพระราชอัธยาศัยที่โปรดการประทับใกล้ชิดราษฎร เพื่อสอดส่องทุกข์สุขของราษฎรด้วยพระเนตร และพระกรรณของพระองค์เอง เช่น ที่มองเซนเยอร์ เลอบอง เล่าไว้ดังได้ยกมากล่าวแล้วในข้างต้น หรือเช่นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยืนยันพระราชอัธยาศัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อทรงวิเคราะห์เกี่ยวกับผู้เขียนจดหมายเหตุ ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า "...เป็นผู้รู้กิริยาอัชฌาสัยเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งลูกหลานเขาเล่ากันว่า เมื่อจะรับสั่งกับใคร ๆ ย่อมเรียกพระองค์เองว่าพ่อ ดังนี้ข้าพเจ้าเป็นผู้คุ้นเคยในหมู่ลูกหลานเจ้ากรุงธนบุรีมาก คือ คุณปลัดเสงี่ยม บุตรพระพงษ์นรินทร์ ได้เลี้ยงมา ทั้งได้คุ้นเคยกับเจ้านายหญิงลูกหม่อมเหม็นหลายองค์ จึงได้รู้เรื่องราวของเจ้ากรุงธนบุรี และพระกิริยาอัชฌาสัย ทั้งทราบถ้อยคำของลูกหลานนั้นเคยยกย่องกันอย่างไรด้วย"[๑] เช่นนั้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะต้องทรงเป็นที่รักใคร่ของราษฎรอย่างแท้จริง จึงไม่เป็นข้อที่พึงสงสัยเลยว่า เหตุใดประชาราษฎรตลอดจนเจ้านายและข้าราชบริพารจึงโศกเศร้านัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้ขุดพระบรมศพขึ้นมาถวายพระเพลิง ทั้งที่ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สวรรคตล่วงแล้วถึง ๓ ปี เหตุการณ์ครั้งนั้น พระราชพงศาวดารบันทึกว่า "ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์[๒] ดำรัสให้ขุดหีบศพเจ้าตากขึ้นตั้งไว้ ณ เมรุวัดบางยี่เรือ[๓] ให้มีการมหรสพและพระราชทานพระสงฆ์บังสุกุลเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงทั้งสองพระองค์

"ขณะนั้น พวกเจ้าจอมข้างในทั้งพระราชวังหลวงวังหน้าซึ่งเป็นข้าราชการครั้งแผ่นดินเจ้าตาก คิดถึงพระคุณชวนกันร้องไห้ . . ."[๔] และนายปรีดา ศรีชลาลัย ได้เขียนเล่าไว้ในเรื่อง งานสร้างชาติไทยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า ". . . พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

---

๑ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๕๑

๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท

๓ วัดอินทาราม อยู่ใกล้ตลาดพลู ธนบุรี ปัจจุบัน

๔ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ พระนคร : โอเดียนสโตร์ ๒๕๐๕) หน้า ๔๖๒

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระกรุณาตรัสเล่าเหตุการณ์ตอนถวายเพลิงพระบรมศพแก่นายพลตรี พระยาวิบูล อายุรเวท (เสข ธรรมสาโรช) ในขณะที่กำลังประทับรถไฟเสด็จผ่านทางทะลุ จังหวัดเพชรบุรี เป็นใจความว่า "ครั้งนั้น เมื่อราษฎรได้ทราบข่าวทางราชการจะถวายพระเพลิงพระบรมศพ ต่างเตรียมโกนผม นุ่งขาวไปในงานถวายพระเพลิงอย่างล้นหลาม ด้วยความเต็มอกเต็มใจที่สุด โดยไม่ต้องมีหมายประกาศกะเกณฑ์อย่างใด ๆ พอถึงเวลาถวายเพลิง ราษฎรร้องไห้รำพันถึงพระเดชพระคุณ แทบจะทั่วหน้า"[๕]

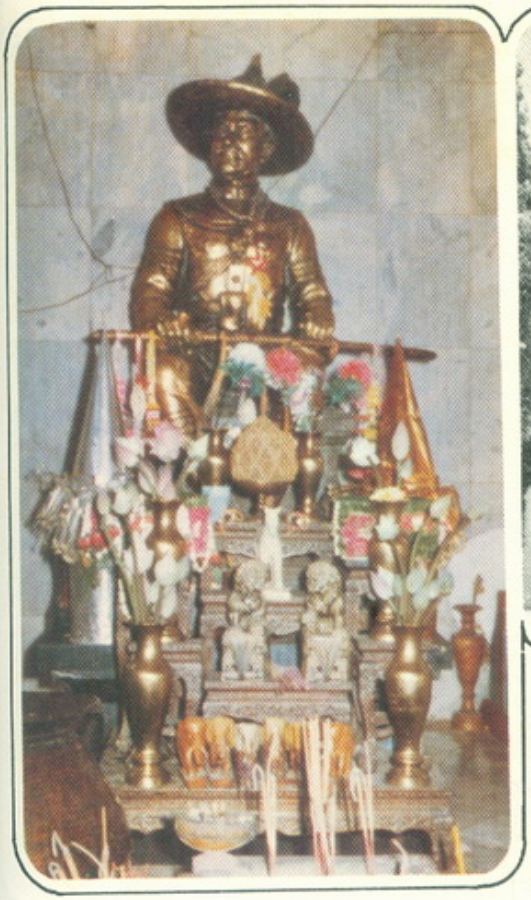
ชาวไทยรุ่นหลังต่างน้อมเทิดสักการะในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกษัตริย์ไทยผู้ยิ่งใหญ่ด้วยพระบรมเดชานุภาพและพระมหากรุณาธิคุณ ทางราชการจึงได้กำหนดวันที่ ๒๘ ธันวาคมทุกปี เป็น "วันสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี"[๑] และให้มีพระราชพิธีสักการบูชาพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ท่าน ณ วงเวียนใหญ่ ธนบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๗ สืบมาทุกปี.

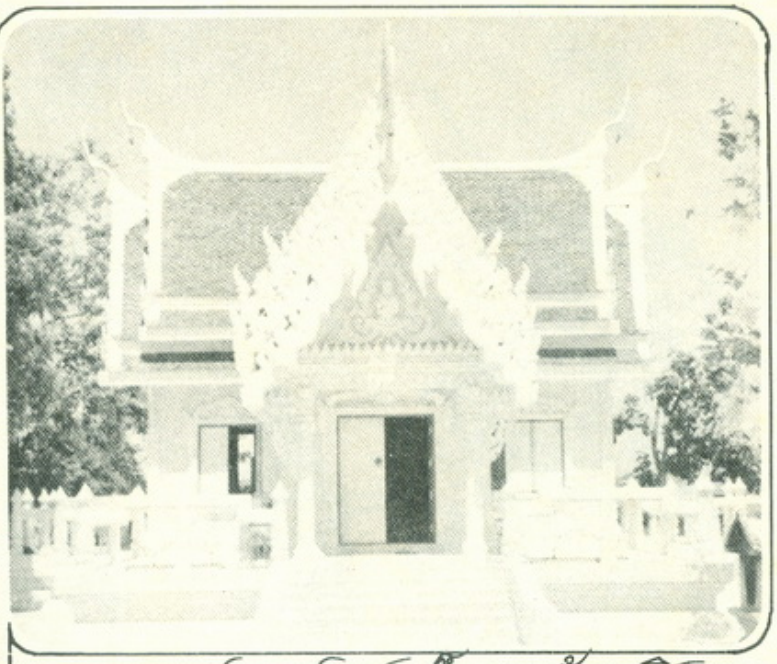
ตากสินมหาราช ชนชาติประชาไทย
น้อมนบระลึกใน สุประวัติวิวรรธน์การ
ยามเข็ญลุทับถม วิยพรหมสิบันดาล
ผ่านเกล้า ฯ ธ เจือจาน จิรสุขเปรมปรีดิ์
บุกบั่นละชีพิต ธรฤทธิราวี
ปราบราชไพรี ชิตมอบไผทไทย
สมแล้ว "มหาราช" ชนชาติถวายชัย –
มงคลสถิตไท้ นิรทุกนิรันดร์ เทอญ ฯ

---

๕ กรมศิลปากร, บทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์และเรื่องงานสร้างชาติไทย
(พิมพ์ในงานศพนายอาคม อินทรโยธิน วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๔) หน้า ๑๘.

๑. หนังสือกรมสารบรรณ คณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร ที่ น.ว. ๒๘๗/๒๔๘๗ ลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๘๗ เรื่อง วันสมเด็จพระเจ้าตากสิน.

พระบรมรูปและศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐานอยู่ทางด้านขวามือของแม่น้ำบางจังหวัดตาก เป็นพระบรมราชานุสรณ์ ที่สมเด็จพระองค์ทรงเคยใช้เรือรบทำแหนบเป็นหลวงยกกระบัตร เมืองตาก.

• พระบรมรูปและศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐานณบริเวณวัดสุดสงเคราะห์ชัยอุดมพล จังหวัดระยอง เป็นสถานที่ที่พระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ประกาศเสนียานุภาพ เสี่ยงบารมีก่อนยกทัพไปตีเมืองจันทบุรี.

• พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐาน ณ วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี สถานที่ที่พระยาอิศรปรีชากร (สิน) ได้เคยพักพล เพื่อเตรียมไปกู้เอกราชคราวนายทองอยู่ นาเสถา ซึ่งกำลังชุมนุมผู้คนอยู่ในหัวเมืองชลบุรี.

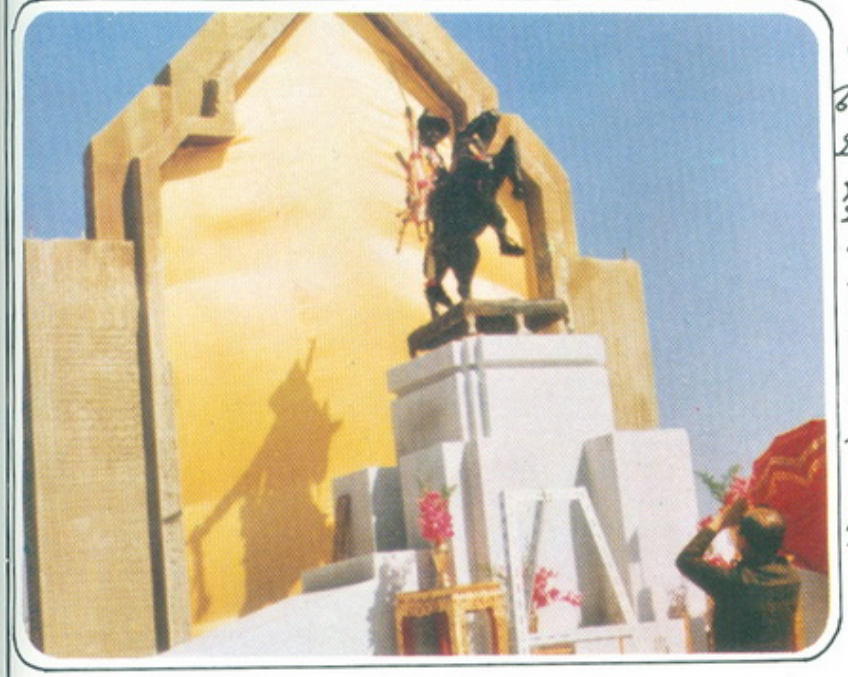
ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ตั้งอยู่บริเวณหน้าค่ายตากสิน
จังหวัดจันทบุรี ภายในศาลมีรูปเทวดา
ทรงฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ
ที่แท้นับถือกันว่าเป็น
"เทวรูปฉลองพระองค์เจ้ากรุงธนบุรี"

• บริเวณปากน้ำโจ้โล้
จังหวัดฉะเชิงเทรา
สถานที่ตั้งกองทัพพม่า ครั้งสุดท้าย
ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.๒๓๑๐

• พระบรมราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ประดิษฐานอยู่ใน "ค่ายตากสิน"
กองพันทหารราบที่ ๒ กรมทหาร
ราบที่ ๑ นวมินทราชินีจังหวัดจันทบุรี
เป็นบรมราชานุสรณ์ที่พระองค์ทรงใช้
สถานที่นี้เป็นที่รวมไพร่พลก่อนไปตีกรุงศรีอยุธยา เพื่อกอบกู้เอกราช.

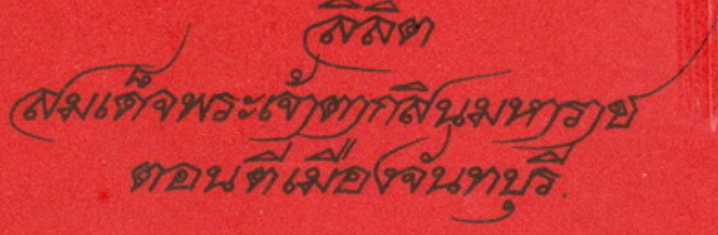
• พระบรมราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ประดิษฐานณหน้าค่ายอดิศร
ศูนย์การทหารม้าจังหวัดสระบุรี.
เพื่อระลึกถึงวีรกรรม ของ
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ซึ่งทรงมีชัยชนะพม่า ที่บ้าน
พรานนก เมื่อ
วันที่ ๔ มกราคม พ.ศ.๒๓๐๗
กองทัพบก กำหนดวันนี้เป็น
"วันทหารม้า" ตั้งแต่ ปี ๒๕๐๑

• พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐาน ณ วงเวียนใหญ่ ธนบุรี เพื่อเป็นที่ระลึก แด่สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ในการตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี และทรงปราบดาภิเษกฯ เมื่อ วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๓๑๑ ทางราชการกำหนดวันนี้ เป็นวันธงชัยบังคมพระบรมรูปฯ เป็นประจำทุกปี.

• วัดอินทาราม (วัดบางยี่เรือนอก) ธนบุรี เป็นวัดที่บรรจุพระบรมศพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พร้อมทั้งมีพระบรมรูปประทับบนพระแท่น และพระบรมรูปทรงม้าของพระองค์ด้วย.

สิลิต
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ตอนตีเมืองจันทบุรี

ลิลิต สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ตอนตีเมืองจันทบุรี

(ตัดตอนจากหนังสือลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เรียบเรียง โดย พ.ต.ต. พิศาล เสนะเวส ฉบับได้รับรางวัลชั้นที่ ๑ ของธนาคารกรุงเทพจำกัด ประจำปี ๒๕๑๓)

ร่าย

ในบีกุนเดือนห้า หลังจากข้าศึกกลับ กิตติศัพท์พลันระบือ เลื่องลือโจษจันขาน ถึงกรุงกาลวิบัติ ม่านยังจัดคนไว้ ให้อยู่โพธิ์สามต้น เพื่อค้นหาสินทรัพย์ จับราษฎรทั่วหน้า ตลอดจนข้าราชการ พราหมณาจารย์เณรสงฆ์ ขัตติยวงศ์ไปมรัม ทำให้เหตุการณ์มวล ผันผวนเปลี่ยนแปรไป ผู้ใดมีไพร่พล ตลอดจนอำนาจ ที่อาจตั้งตัวรุ่ง พุ่งขึ้นเป็นกษัตริย์ ก็จัดการเกลี้ยกล่อม ตะล่อมรวมกำลัง ไว้จำบังรบสู้ ส่วนผู้ที่เป็นพาล มีสันดานผู้ร้าย ก็ยักย้ายถ่ายเท หันเหหาสมุน สนับสนุนอิทธิพล เพื่อให้คนยำเกรง ทำข่มเหงย่อคร่า บ้างพาลฆ่าเล่นไซร้ ใครจะทำใดได้ เพราะสิ้นขื่อแปร แล้วเอย

โคลง ๔

เหตุการณ์แปรเปลี่ยนให้ *เห็นชัด*
เหมือนกับกลับตาลปัตร *ดั่งเจ้า*
เมืองจันทร์ที่เคยผัด *แล้วเงียบ ไปนอ*
หมดกษัตริย์วัฒนาเข้า *คิดตั้งตัวตน*

ไม่ดิ้นรนเร่งร้อน *มาหา*
เจ้าตากตามสัญญา *ว่าไว้*
ท่านจึงตกในฐา *–นะที่*
กลืนและคายไม่ได้ *ดุจก้างขวางคอ*

พอดีมีเหตุด้วย ขุนราม
หมื่นซ่องต้องปราบปราม กวาดล้าง
เป็นผู้ไม่เข็ดขาม ครั้งหนึ่ง
ปล้นค่ายพ่ายแพ้คว้าง ไขว่ลี้หนีไป

อาศัยยับยั้งอยู่ เมืองแกลง
ตั้งซ่องทำสำแดง เดชร้าย
อันแกลงนี้เขตแขวง ขึ้นอยู่
จันทบุรีจึงคล้าย พึ่งเจ้าเมืองจันท์

ครั้นรู้ความข่าวบ้าน เมืองพินาศ
เข้าระยองอาละวาด แย่งปล้น
ช้างม้าไม่ค่อยขาด เจ้าตาก
เห็นว่าถ้าไม่พ้น กวาดล้างรุนแรง

จึงจัดแจงยกรี้ พลไป แกลงเฮย
ท่านปราบเสียราบใน บัดนั้น
ขุนรามกับพวกไคล คลาสู่ จันท์นอ
เข้ายึดเจ้าเมืองกั้น กีดเจ้าตากสิน

ท่านถวิลว่ารี้ พอของ ท่านนา
น้อยกว่าจันท์เป็นกอง และทั้ง
ทรงทราบว่านายทอง –อยู่นก–เล็กนอ
คุมไพร่เป็นใหญ่ตั้ง ภาคพื้นชลบุรี

ทั้งมีที่ท่าแกล้ง กลั่นนิตย์ เนืองนอ
คอยยุแหย่รอนลิด อยู่ได้
เมื่อทราบว่าใครคิด มาสมัคร ท่านเฮย
ก็ยึดตัวเอาไว้ มิให้มาถึง

จึ่งจำเป็นจะต้อง
พวกหมื่นข่องขุนราม
แต่จะคิดปราบปราม
ซึ่งอวดดื้นักให้
หยุดตาม
นั่นไว้
ทองอยู่
เหือดสิ้นกำแหง

จากแกลงพาทัพเท้า
ตั้งอยู่ที่หนองมน
เขตบางละมุงชล
ยังไม่อยากจะขยี้
โดยถล มารคนอ
ทัน
ต่อติด กันเฮย
ชาติเชื้อเดียวกัน

พลันพระองค์สืบรู้
ว่าไพร่พลนายทอง
ท่านจึ่งอยากจะลอง
จึ่งยกพลเคลื่อนคล้อย
ทำนอง
–อยู่น้อย
เกลี้ยกล่อม ก่อนแฮ
กระเฉิบยั้งวัดหลวง

สั่งปวงเพื่อนที่เข้าพึ่ง
เกลี้ยกล่อมทองอยู่คิด
นายทองอยู่หมดฤทธิ์
จะรบคงไม่พร้อม
กันสนิท
อ่อนน้อม
รู้แก่ ใจแฮ
จึ่งเข้ามาหา

ยอมเป็นข้าเจ้าตาก
ท่านจึ่งทรงช้างทรง
นายทองอยู่นำวง
เสมือนหนึ่งพระองค์ได้
ตามประสงค์
และให้
เวียนรอบ เมืองแฮ
สิทธิ์รั้งชลบุรี

แล้วมีพระประศาสน์ตั้ง
ว่าราชการชลสนอง
บรรดาศักดิ์รับครอง
อนุราฐบุรีนั้น
นายทอง –อยู่นา
แต่นั้น
ที่พระ –ยาเฮย
ปลูกเลี้ยงโดยควร

ตอน พระยาจันทบุรีทำอุบายส่งพระสงฆ์มาเชิญเจ้าตากไปเมืองจันท์

ส่วนพระยาจันท์คาดเค้า เจ้าตาก
คงขัดเคืองตนมาก ที่ข้อ
ว่าตนสิรับปาก ร่วมคิด
แต่กลับไม่ไปง้อ พบพ้องปรึกษา

เกรงจะหาเหตุเข้า โจมตี จันท์เฮย
แม้กระนั้นจันท์ที ท่าด้อย
เพราะเจ้าตากมีผี –มือยิ่ง –ยงฮือ
ทั้งทหารไม่น้อย คล่องคุ้นเคยสนาม

ขุนรามหมื่นซ่องได้ เรียนสนอง
เจ้าตากและทหารรอง กลั่นกล้า
เข้มแข็งทั่วคนตรอง ตรีไตร่ ดูเทอญ
การจะรบซึ่งหน้า ไม่แคล้วปราชัย

ควรใช้กลเยี่ยงเล้า โลมพยัคฆ์
ให้สู่กรงดีนัก ยอกย้อน
ถ้าหลงเชื่อแล้ว เป็นโชค เราแฮ
จึงจะคิดตักต้อน ตอกได้ตามสบาย

จึงมอบหมายให้สี่ พระสงฆ์
เป็นทูตสู่ระยองจง พร่ำพร้อง
เชิญเจ้าตากเสด็จลง จันท –บุรีเทอญ
ได้ปรึกษาสอดคล้อง เรื่องกู้ชูไทย

แต่ในขณะนั้น เจ้าตาก
ยังไม่กลับจากชล จึงได้
คอยท่าเพื่อออกปาก ตามที
ท่านพระยาจันท์ใช้ เพื่อแจ้งแจงสรรพ์

ครั้นเจ้าตากกลับแล้ว พระสงฆ์
ทูนว่าพระยาจันท์ปลง ธุระนั้น
ให้ทูลแด่พระองค์ ถึงเรื่อง
ที่ม่านราญรุกขยั้ หยาบช้าข่มเหง

ท่านเองก็คิดแค้น ข้าศึก
จึงจะร่วมแรงผนึก ผนวกด้วย
ยกชาติพิลาสอธึก เหมือนดั่ง เดิมแฮ
ถึงจะม้วยยอมม้วย มอดไว้ศักดิ์ศรี

บัดนั้นเห็นท่านเกลี้ย กล่อมคน
อยู่ระยองไพร่พล ก็น้อย
เป็นเมืองเล็กขัดสน ไม่เหมาะ สมนา
จึงจะเชิญท่านคล้อย ยับยั้งจันท์บุรี

ซึ่งมีคนมากทั้ง เสบียงอา –หารแฮ
สาระแสะยวดยานพา –หนะถ้วน
ทั้งจะร่วมปรึกษา ใกล้ชิด
เพื่อยกไปกรุงล้วน พรักพร้อมหลายสถาน

พึ่งขานเจ้าตากปลื้ม เปรมปรีดิ์
เป็นหมดห่วงกันที ถังถ้อย
จะยกสู่จันทบุรี ดั่งที่ เชิญนอ
ขอพักไพร่พลน้อย หนึ่งแล้วจะไป

โดยให้สังฆทูตนั้น อยู่ยับ ยั้งเฮย
เพื่อช่วยนำกองทัพ ยาตรเต้า
ครั้นพักเหนื่อยเสร็จสรรพ จึงยก พลแฮ
จากระยองหมายเข้า สู่แคว้นแดนจันท์

ครั้นทัพท่านลุบ้าน บางกระจะ
หลวงปลัดฉุกเกณฑ์กะ เลือกเฟ้น
ให้มารับทัพพระ เจ้าตาก
ยังอีกสองร้อยเส้น จะเข้าตัวเมือง

ทูลเรื่องการจัดตั้ง ทำเนียบ พักนา
โดยพระยาจันท์เทียบ ที่ไว้
ตรงข้ามกับเมืองเลียบ ริมฝั่ง
ฟากแม่น้ำข้างใต้ เรียบร้อยทุกประการ

ท่านให้หลวงปลัดนั้น มานำ
ไปพักตามที่กำ –หนดนั้น
เจ้าตากเชื่อน้ำคำ หลวงปลัด
จึงสั่งทัพท่านด้น ติดต้อยตามไป

แต่ในขณะคล้อย เคลื่อนพล ตามเยย
ยังไม่บรรลุหน แห่งหั้น
มีผู้บอกยุบล ว่านี่
เป็นอุบายเชิงชั้น คิดร้ายภายหลัง

เรื่องนี้บังเกิดด้วย ขุนราม
หมื่นซ่องพระยาจันท์สาม ท่านพร้อม
คิดอ่านอุบายทราม ลวงหลอก
ใช้พระสงฆ์ไปน้อม นอบเชื้อเชิญมา

หมายว่าจะยกจ้วง โจมตี
คราทัพข้ามวารี ที่ใต้
เมืองจันท์และพลันมี คำสั่ง
ระดมไพร่พลเตรียมไว้ พรั่งพร้อมในเมือง

ทราบเรื่องพลันสั่งห้าม ทัพบัด นั้นเฮย
อย่ายกตามหลวงปลัด หลอกอ้าง
ให้เลี้ยวทิศเหนือลัด ไปพัก
ที่วัดแก้วแล้วสร้าง ค่ายให้แน่นหนา

อาวาสวัดแก้วที่ ทัพสถิต
อยู่นอกเมืองแต่ติด ต่อใกล้
กับประตูท่าช้างชนิด ตะโกนเรียก ถึงนา
ราวสักห้าเส้นได้ น่าคร้ามครามครัน

พระยาจันท์เห็นเจ้าตาก ยกตัด ทางเฮย
โดยไม่ข้ามฟากลัด วัดแก้ว
ตกใจรีบสั่งจัด พลไพร่
ขึ้นอยู่เชิงเทินแล้ว เพื่อป้องกันบุรี

ให้ผู้มีชื่อทั้ง ขุนพรหม ธิบาลนอ
ที่พระท้ายน้ำสม ศักดิ์ไสร้
กล่าวคำร่ำปรารมภ์ แด่ท่าน
เจ้าตากและเชิญให้ พบพ้องปรึกษา

บรรดาคนเหล่านั้น ออกไป
ทูลเฉลยความไข เฉพาะข้อ
ที่มีอัชฌาสัย แต่ว่า
เจ้าตากท่านกลับพ้อ พูดเท้าความเดิม

เริ่มแรกของเรื่องนั้น พระยา –จันท์เฮย
ให้พระสงฆ์ไปหา กล่าวเชื้อ
เชิญเราจากระยองมา ร่วมคิด
การจะราญม่านเกือ กอบกู้กรุงศรี

เรานี้ก็ไปแจ้ง ความคิด เขาเฮย
หลงเชื่อว่าสุจริต รักด้าว
ไม่นึกว่าดวงจิต เขาจะ
ทำหลอกลวงก้าวร้าว กอบร้อยมารยา

ความจริงฐานะข้า สำเร็จ
ราชกิจกำแพงเพชร ใหญ่ขั้น
เมืองโทสักดินาเบ็ด –เสร็จหนึ่ง หมื่นนอ
จันท์บุรีนี้ชั้น แค่เพียงเมืองตรี

ดังนี้ควรจักต้อง มารับ เราเฮย
จึงถูกทางคำนับ นั่นแล้
พระยาจันท์บุรีกลับ สั่งปลัด เมืองนอ
มารับแทนจะแก้ กล่าวอ้างอันใด

แถมให้เตรียมเตรียบพร้อม ไพร่พล ไว้เฮย
จักหักหาญราญรณ รบขยี้
เป็นการกระทำกล ทำกับ
ข้าศึกฮึกหาญฉะนี้ ผิดเค้าคบหา

ยังคบค้ากับอ้าย ขุนราม
หมื่นซ่องที่ไม่ขาม ขยาดขยั้น
โดยเพียรพยายาม ประทุษ เราเฮย
สองคาบสองคราครั้น ปราบแล้วเลยหนี

ดังนี้ฤาจะให้ พบพระยา จันท์แฮ
ถึงที่ในเมืองวา –ระนี้
พระยาจันที่สิควรมา หาก่อน
จึงจะเป็นเครื่องชี้ ชัดข้อนับถือ

หรือมิฉะนั้นก็ให้ *ส่งสอง คนเฮย*
มาเพื่อทำสัตย์สนอง *แน่แล้ว*
เราก็จะคงครอง *มิตรภาพ*
เหมือนพี่น้องผ่องแผ้ว *เพียบไว้ใจกัน*

ร่าย ครั้นขุนพรหมธิบาล ไปรายงานพระยาจันท์ ก็ไม่ผันผายออกไปนอกเมืองเพื่อพบ คงคิดหลบเจ้าตาก ไม่อยากเข้าสู้หน้า กลัวว่าถ้าไปเผ้าจะถูกเจ้าตากจับโดยฉับพลันทันที แต่ยังดีที่ได้ให้คนจัดสำรับ คับค้อนไปคับคั่งกับได้สั่งคนทูลตามเค้ามูลขุนราม หมื่นซ่องขาม เข็ดขยาด ไม่อาจจะมาพบ แล้วก็หลบซ่อนนัก ไม่รู้จักทำไฉน เป็นจนใจอยู่มาก เจ้าตากก็ทรงโกรธ โปรดสำทับวจี ถ้าถือดีอยู่ไซร้เร่งรักษาเมืองไว้ มั่นพร้อมจงดี เถิดนา

โคลง ๔
โดยที่ความคิดเจ้า *เมืองจันท์*
เชื่อว่าไพร่พลสรรพ์ *มากทั้ง*
กำแพงก็แข็งขัน *พอรับ ศึกเฮย*
จึงปิดประตูตั้ง *มั่นไว้ในเมือง*

ตอน เจ้าตากสั่งทุบหม้อข้าว แล้วเข้าตีจันทบุรี

โคลง ๔
เบื้องนั้นเจ้าตากแค้น *เคืองพระยา จันท์เฮย*
ปลิ้นปลอกหลอกมาโดย *มุ่งร้าย*
เราก็ตกในสถา *–นะคับ –ขันนอ*
ยังไม่รู้จะย้าย *ยักแก้แปรผัน*

ครั้นเฉยอยู่อย่างนี้ *เสบียงอา –หารนอ*
ก็ขัดสนแสนหา *ยากล้ำ*
จะถอยทัพฝ่ายพระยา *จันท์จัก*
ออกสกัดตีซ้ำ *แน่ต้องตัดสิน*

ทรงจินตนาถ้วนถี่ ทุกประการ
แล้วสั่งโยธาหาญ ค่ำนั้
เตรียมพร้อมทุกสถาน ที่จะ
รบรุกบุกขยี้ เหยียบเข้าเมืองจันท์

ฉะนั้นเมื่อบริโภคแล้ว เราจง เทนอ
หม้อต่อยอย่าปล่อยหลง ผิเข้า
เมืองได้ค่อยกินปลง จิตแน่ นอนเทอญ
หากรบไม่สมเค้า มอดม้วยด้วยกัน

ครั้นค่ำลงจึ่งเจ้า ตากสิน
จัดทหารดังถวิล ว่าไว้
ซุ่มอยู่ก่อนต่อยิน ปืนแผด
อาณัติสัญญานให้ บุกเข้าพังประตู

สงบอยู่อย่าด่วนอื้อ องคะนึง
ต่อเมื่อเข้าได้จึง โห่ร้อง
ให้พรรคพวกรู้ถึง เพื่อจะ
ได้ระดมสอดคล้อง คล่าวกลุ้มตะลุมบอน

ตอนตีสามได้ฤกษ์ เบิกขาน
เจ้าตากขึ้นทรงสาร สั่งให้
ยิงปืนส่งสัญญาน รู้ทั่ว
ทหารก็บุกบันใกล้ เร่งร้นดลประตู

เจ้าตากจู่ขับช้าง พังคี –รินา
สร้อยว่า "บัญชร" มี ศักดิ์อ้าง
ชาวเมืองก็ราวี ยิงกราด กระหน่ำเฮย
ฝ่ายว่านายท้ายช้าง ประจักษ์แล้วเกรงขาม

ความกลัวพระจะต้อง
จึงเกี่ยวช้างถอยคืน
พิโรธจัดที่ขัดขืน
เหลียวขวับพร้อมกับตั้ง

พลันนายท้ายช้างตก
ขอประทานชีวิต
แล้วไสคชเข้าประชิด
ช้างก็รือประตูได้

ทหารประดังแห่ห้อม
จันท์บุรีถึงกาล
ชาวเมืองริบลนลาน
กลัวจะถูกล้างแก้

แสนกลัวตัวที่นานเจ้า
พร้อมครอบครัวพากัน
ลงเรือสู่เมืองบัน
ฝากชีพไว้ต่างด้าว

ในคืนที่เจ้าตาก
เดือนเจ็ดปีกุนวัน
ขึ้นแรมยากจะสรร
หลังอยุธยาไร้

ทรงเกลื่อนไกล่เกลี้ยกล่อม
ให้กลับคืนเหย้าตน
ไม่อาฆาตขวายขวน
ราษฎร์สดใสภัยลี้

กระสุนปืน
อีกครั้ง
ทรงชัก พระแสงนา
ท่าเงื้อกะทันหัน

ใจผิด ทูลอ
ก่อนไว้
บานประ –ตูเฮย
เสร็จสิ้นสมหวัง

ล้อมสาร
พ่ายแพ้
หนีเตลิด
เผ็ดขยั้นขวัญแขวน

เมืองจันท์
รุดก้าว
–ทายมาศ
แต่นั้นต่อไป

ตีจันท์
รวิไสร้
สอบตรวจ ค้นนา
นเรศแล้วสองเดือน

ผู้คน
ดุจก้
แผ่เมต –ตาแฮ
ร่วมรู้คุณปถัมภ์

ประวัติ

การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ประวัติ
การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

จังหวัดจันทบุรีเป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์จังหวัดหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมทางภาคตะวันออก ภูมิประเทศเป็นป่าเขาลำเนาไพร พื้นดินอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรด้านธรณีวิทยาและด้านเกษตรกรรม มีน้ำตกที่สวยงามถึงห้าแห่ง มีผืงทะเล มีอ่าวและทะเลสาปที่น่าชมเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะมีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ที่น่าสนใจศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก ควรที่จะได้มีการปรับปรุง บูรณะและพัฒนาสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ พร้อมทั้งแก้ไขปัญหาเรื่องการจราจร และกิจการโรงแรมให้ดีขึ้น ก็จะเป็นจังหวัดหนึ่งที่สามารถให้บริการแก่ผู้มาท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพื่อเป็นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวจันทบุรี ให้มีการอยู่ดีกินดีนั่นเอง

ด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้นนี้ เมื่อนายวิชิต ศุขะวิริยะ มาดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี จึงได้พิจารณาจัดตั้ง คณะกรรมการพัฒนาเมืองจันทบุรีขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ประกอบด้วย ข้าราชการ พ่อค้าประชาชน และผู้นำท้องถิ่นที่สำคัญ จำนวน ๘๐ กว่าคน คณะกรรมการดังกล่าว มีหน้าที่ให้ความช่วยเหลือทางราชการวางโครงการพัฒนาจังหวัดจันทบุรีให้เป็นเมืองท่องเที่ยว โดยไม่ต้องอาศัยเงินงบประมาณของทางราชการ เป็นการช่วยเหลือแบ่งเบาภาระให้แก่รัฐบาลได้อีกส่วนหนึ่ง

จากการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาเมืองจันทบุรี ได้พิจารณาเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นบรรพกษัตราธิราช ผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณและพระเมตตาธิคุณต่ออาณาประชาราษฎร์ชาวไทยเป็นล้นพ้น วีรกรรมในการกอบกู้เอกราชอันกล้าหาญของพระองค์ ได้ก่อคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง ทำให้คนไทยทั้งชาติได้มีอิสรภาพและเสรีภาพมาตราบเท่าทุกวันนี้ ประกอบกับชาวจันทบุรีมีความเชื่อมั่นว่า บรรพบุรุษของตนได้มีส่วนร่วมไปในกองทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยา กอบกู้เอกราชให้แก่ชาติไทยกลับคืนมาจาก

พม่า ฉะนั้น เพื่อเป็นการเทิดทูนพระเกียรติและเป็นอนุสรณ์แห่งความจงรักภักดี มีความกตัญญูกตเวทิตาคุณต่อพระองค์ท่าน คณะกรรมการและชาวจันทบุรีทั้งมวล จึงได้พร้อมใจกันจะก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้น ณ เกาะกลาง ในสวนสาธารณะพระเจ้าตากสินมหาราช (ทุ่งนาเชย) อำเภอเมืองจันทบุรี เพื่อให้เป็นที่เคารพสักการะและเป็นตัวอย่างแก่อนุชนรุ่นหลังในการประกอบคุณงามความดี เพื่อประเทศชาติต่อไปในอนาคต

เมื่อเริ่มดำเนินการ นายวิชิต ศุขะวิริยะ ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี เป็นประธานดำเนินการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ ได้ขออนุมัติการก่อสร้างจากกระทรวงมหาดไทย โดยดำเนินการตามระเบียบและหลักการของคณะรัฐมนตรี ได้รวบรวมเงินบริจาคเป็นค่าก่อสร้างจากคณะกรรมการพัฒนาเมืองจันทบุรี จากพ่อค้าประชาชนที่มีฐานะดีส่วนประชาชนทั่ว ๆ ไป ได้ร่วมบริจาคสมทบตามความสมัครใจและตามจิตศรัทธา โดยจะไม่ใช้เงินงบประมาณของทางราชการแต่ประการใด ทางราชการเป็นเพียงให้การสนับสนุน และให้คำปรึกษาหารือแก่คณะกรรมการเท่านั้น ในระยะแรกนี้ รวบรวมเงินได้ประมาณ ๑,๑๖๖,๑๑๕.๕๐ บาท

แบบรูปพระบรมราชานุสาวรีย์ กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและจัดทำ โดยปั้นเป็นรูปขนาดเท่าครึ่งของคนและม้า หล่อด้วยโลหะทองเหลืองผสมทองแดง ทาด้วยน้ำยารมดำ ประกอบด้วย

๑. พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงม้าเผชิญศึกในเครื่องทรงแบบกษัตริย์

๒. รูปพระเชียงเงินในเครื่องแต่งกายแบบทหารเอก

๓. รูปหลวงพรหมเสนาในเครื่องแต่งกายแบบทหารเอก

๔. รูปหลวงพิชัยอาสาในเครื่องแต่งกายแบบทหารเอก

๕. รูปหลวงราชเสน่หาในเครื่องแต่งกายแบบทหารเอก

กรมศิลปากรได้คำนวณประมาณการค่าก่อสร้าง ดังต่อไปนี้

๑. พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงม้าเผชิญศึก และมีทหารเอก ๔ นาย ยืนขนาบข้างม้า เป็นเงิน ๖๕๐,๐๐๐ บาท ไม่รวมค่าติดต่อและขนส่ง

๒. ฐานที่ตั้งพระบรมราชานุสาวรีย์ เป็นฐานซีเมนต์ มีภาพพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ปั๊มด้วยทองแดง ติดไว้ตามบริเวณฐาน พร้อมด้วยหินอ่อนจารึกพระราชประวัติที่เกี่ยวกับเมืองจันทบุรี เป็นเงิน ๑,๓๐๐,๐๐๐ บาท

๓. ลานหน้าพระบรมราชานุสาวรีย์ เนื้อที่ประมาณ ๑ ไร่ครึ่ง เทคอนกรีตมีที่บูชาเป็นพานพุ่ม ประกอบด้วยกระถางธูปสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ รวมทั้งการปรับปรุงบริเวณเป็นเงิน ๖๐๐,๐๐๐ บาท

รวมประมาณการทั้งสิ้น ๒,๕๕๐,๐๐๐ บาท

ในปี ๒๕๑๖ นายบุญช่วย ศรีสารคาม ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ได้ดำเนินการต่อมา คือ

๑. เปิดการประกวดราคาก่อสร้างแท่นฐานและลานพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ในวันเปิดซองประกวดราคา น.อ. สมภพ ภิรมย์ อธิบดีกรมศิลปากร ได้มาเป็นประธานกรรมการพร้อมด้วย นายสนิท ดิษพันธ์ ผู้อำนวยการกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ร่วมกับกรรมการทางจังหวัดอีก ๓ คน ผลการประกวดราคาปรากฏว่า บริษัทสหวิศวก่อสร้าง จำกัด เป็นผู้ประมูลได้ ในราคา ๑,๓๐๐,๐๐๐ บาท กำหนดระยะเวลาก่อสร้าง ๒๐๐ วัน ตั้งแต่วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๑๗ ถึงวันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๑๗

๒. การสร้างเหรียญที่ระลึกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ด้วยจังหวัดได้พิจารณาเห็นว่า บรรดาพ่อค้า ประชาชน รวมทั้งข้าราชการในหน่วยงานต่าง ๆ ได้ให้ความร่วมมือบริจาคทรัพย์ช่วยเหลือในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ เป็นอย่างดี สามารถดำเนินการต่อเนื่องกันไปได้ด้วยความราบรื่น ไม่มีปัญหาและอุปสรรคข้อขัดข้องใดใดให้ปรากฏสิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ยิ่งทำให้ชาวจันทบุรีสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ พระบุญญาธิการและพระบารมีของพระองค์ ที่ทรงปกป้องคุ้มครองบ้านเมือง ให้มีความร่มเย็นเป็นสุขตลอดมา สมควรที่ประชาชนทั้งปวง จะได้มีสิ่งมงคลที่ระลึกถึงพระองค์ท่าน ไว้ประจำตัวและประจำบ้าน

จังหวัดจึงได้ติดต่อกรมธนารักษ์ ให้ดำเนินการออกแบบ และจัดทำเหรียญที่ระลึกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นการปฏิบัติงานต่อเนื่องจากการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ ได้จัดพิธีพุทธาภิเษกเหรียญที่ระลึก ฯ ณ วัดพลับ ตำบลบางกะจะ อำเภอเมือง

จันทบุรี (วัดพลับเป็นวัดสำคัญของทางราชการ เป็นสถานที่จัดทำน้ำพระพุทธมนต์ส่วนหนึ่งสำหรับพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ น้ำที่นำมาจัดทำน้ำพระพุทธมนต์ นำมาจากสถานที่ในจังหวัดจันทบุรี ๓ แห่ง คือ จากถ้ำพระนารายณ์เขาสระบาป ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมืองจันทบุรี จากสระแก้ว ตำบลพลอยแหวน อำเภอท่าใหม่และจากวัดพลับ ตำบลบางกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี) เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๗ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเสวยราชสมบัติของพระองค์ และถือเป็นวันตากสินมหาราชานุสรณ์ประจำปีของทางราชการด้วย โดยจังหวัดได้กราบทูลอัญเชิญ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก (วัดราชบพิธ) เสด็จมาทรงเป็นองค์ประธานในพิธี

สำหรับเหรียญที่ระลึก ฯ นั้น จังหวัดได้จัดทำเป็นแบบโลหะทรงกลม ด้านเป็นพระรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงม้าเผชิญศึก พร้อมด้วยทหารเอก ด้านหลังมีคำจารึกว่า "พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จันทบุรี ๒๕๑๗" ส่วนสูงของเหรียญ ฯ ๔ เซนติเมตร ส่วนกว้าง ๒.๗ เซนติเมตร และส่วนหนา ๐.๒ เซนติเมตร ได้จัดทำเหรียญ รวม ๔ ชนิด คือ

๑. โลหะทองแดงรมดำ	จำนวน ๖๐,๐๐๐ เหรียญ
๒. โลหะสีทองบรอนซ์	จำนวน ๑๕,๐๐๐ เหรียญ
๓. โลหะสีขาวนิเกิล	จำนวน ๑๕,๐๐๐ เหรียญ
๔. ทองคำเนื้อทอง ๙๐% สำหรับผู้สั่งจอง	จำนวน ๓๐ เหรียญ
	รวมทั้งสิ้นจำนวน ๙๐,๐๓๐ เหรียญ

ค่าใช้จ่ายในพิธีพุทธาภิเษก และค่าทำเหรียญ เป็นเงิน ๒๘๘,๕๖๖.๕๐ บาท เหรียญที่ระลึกได้จัดจำหน่ายให้แก่ประชาชนโดยทั่วไปเพื่อนำรายได้เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้ว ไปสมทบในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ฯ นับถึงวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๓ มีรายได้จากการจำหน่ายเหรียญ เป็นเงินทั้งสิ้น ๓๒๔,๒๑๘.๙๖ บาท

๓. การวางศิลาฤกษ์พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อการก่อสร้างฐาน และลานพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ได้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อยตามแบบรูปรายการแล้ว จังหวัดจึงได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์แท่นฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ โดยขอพระราช

ทานกราบบังคมทูลอัญเชิญ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นองค์ประธานพิธีวางแผ่นศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๐.๕๕ น. พิธีวางศิลาฤกษ์ครั้งนี้ได้จัดอย่างถูกต้องตามประเพณีทุกประการ โดยได้มีทั้งพิธีสงฆ์ซึ่งมีพระธรรมวงศาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดจันทบุรีเป็นประธาน และพิธีพราหมณ์ซึ่งมีพระราชครูวามเทพมุนี(ถึงแก่อนิจกรรม)เป็นผู้ดำเนินการ พร้อมทั้งเป็นผู้กำหนดดวงฤกษ์และจัดทำแผ่นศิลาฤกษ์ในการประกอบพิธีด้วย

ผู้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดต่อมาได้แก่ น.อ.จำลอง ประเสริฐยิ่ง ร.น., นายประกิต อุตตะโมต, นายพิบูลย์ ธุรภาคพิบูล และนายบุญนาค สายสว่าง ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีคนปัจจุบัน ซึ่งได้เคยดำรงตำแหน่งรองผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ได้ดำเนินการจัดหาเงินสมทบทุนก่อสร้าง พระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มาอย่างต่อเนื่องโดยตลอด และโดยเฉพาะวัสดุ อุปกรณ์ ที่ใช้ในการหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ ได้มีราคาสูงขึ้นมาก ประกอบกับใช้เวลาในการจัดทำเป็นเวลานาน ค่าใช้จ่ายในการหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ที่กำหนดไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นเงิน ๖๕๐,๐๐๐ บาทนั้น ไม่สามารถจะดำเนินการได้ในเวลาต่อมา ต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายเพื่อการนี้จนแล้วเสร็จเป็นเงินทั้งสิ้น ๑,๐๖๘,๓๔๑.๔๐ บาท ทุกท่านที่กล่าวนามมาแล้วต่างได้ทุ่มเทกำลังกายและกำลังความคิด ตั้งปณิธานแน่วแน่หาทางแก้ปัญหาเพื่อให้ได้องค์พระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ เป็นเครื่องเตือนใจชาวไทยทั้งชาติ ให้ร่วมกันปกป้องและทะนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองพัฒนาสถาพรสืบไป

สำหรับรายการ รับ – จ่าย เงินค่าก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่ควรทราบ นับถึงวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๔ มีดังต่อไปนี้

รายรับ

๑. เงินบริจาคจากประชาชน	๒,๒๗๗,๗๔๘.๘๙ บาท
๒. ดอกเบี้ยจากธนาคาร	๓๕๒,๙๖๓.๖๑ บาท
๓. เงินจำหน่ายเหรียญหักค่าใช้จ่ายแล้ว	๙๑,๒๐๐.๐๐ บาท
รวมทั้งสิ้น	๒,๗๒๑,๙๑๒.๕๐ บาท

รายจ่าย

๑. ค่าปั้นและหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ฯ	๑,๐๖๘,๓๔๑.๔๐ บาท
๒. ค่าก่อสร้างแท่นฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ	๑,๓๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท
๓. ค่าติดตั้งพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ	๔๔,๗๙๙.๕๐ บาท
๔. ค่าหล่อและติดตั้งคำจารึกประวัติ ฯ	๔๓,๐๐๐.๐๐ บาท
๕. ค่าปั้นและหล่อกระถางธูป–ราวเชิงเทียน	๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท
๖. ค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด	๓๒,๕๗๒.๐๐ บาท
รวมทั้งสิ้น	๒,๕๑๘,๗๑๒.๙๐ บาท

(เงินสดที่เหลือฝากไว้ ณ ธนาคารกรุงไทยและธนาคารออมสินจันทบุรี)

× ครั้นเมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๓ การหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พร้อมม้าทรงเผชิญศึกและทหารเอกทั้ง ๔ นาย ได้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อย ณ โรงหล่อของกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพมหานคร เนื่องจากเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ที่มีขนาดใหญ่มาก ไม่สามารถลำเลียงรวมกันมาได้ ทางกรมศิลปากรจึงได้ตัดออกเป็นตอน ๆ เพื่อสะดวกในการขนย้าย นายพิบูลย์ ธุรภาคพิบูล ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ได้จัดขบวนรถบรรทุกไปอัญเชิญพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ จากกรมศิลปากรมาจังหวัดจันทบุรี โดยก่อนที่จะอัญเชิญพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ขึ้นสู่รถบรรทุกได้กระทำพิธีบวงสรวงถูกต้องตามพระราชประเพณีทุกประการ เมื่อขบวนรถอัญเชิญพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ เข้าสู่เขตจังหวัดจันทบุรี ตลอดสองข้างทางได้มีประชาชนมายืนคอยต้อนรับโดยตลอด เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณเขาไร่ยา อำเภอเมืองจันทบุรี อีกประมาณ ๔ กิโลเมตรจะถึงบริเวณติดตั้งพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ได้มีขบวนข้าราชการ พ่อค้าประชาชน ในตัวเมืองและจากอำเภอต่าง ๆ มาคอยต้อนรับและนำขบวนเข้าสู่ตัวเมืองจันทบุรีอย่างสมพระเกียรติยิ่ง ณ จุดนี้ได้มีเหตุการณ์น่าอัศจรรย์ที่สมควรจะบันทึกไว้ให้ทราบโดยทั่วกันว่า ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาประมาณ ๒ อาทิตย์ไม่มีฝนตกลงมาเลย แต่เมื่อถึงวันดังกล่าวขณะที่ขบวนเดินทางออกจากเขาไร่ยา ได้มีปรากฏการณ์ฝนโปรยปรายตลอดทางไปจนถึงสถานที่ติดตั้งพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ เมื่อขบวนรถอัญเชิญหยุด ฝนก็หยุดตกด้วย

ต่อมาในวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๒๓ เป็นวันที่กำหนดจะกระทำพิธีอัญเชิญเฉพาะพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นสู่แท่นฐาน ได้จัดให้มีพิธีทำบุญตักบาตรและบวงสรวงดวงพระวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พร้อมทั้งขอขมาต่อมหาบุรุษทหารเอกทั้งสี่ท่าน โดยพ่อค้าประชาชนเป็นผู้ดำเนินการ การยกชิ้นส่วนพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ขึ้นประกอบบนแท่นฐาน ได้รับความร่วมมือจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้จัดรถยกขนาดใหญ่มาช่วยในการดำเนินงาน เพื่อให้เจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากรประกอบและตกแต่งพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ จนเสร็จเรียบร้อย เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๒๓

ลักษณะพิเศษของพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่ประดิษฐาน ณ จังหวัดจันทบุรี คือ

๑. เป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ประเภทหมู่ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยในปัจจุบัน

๒. เป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ที่ดำเนินงานก่อสร้างจนเสร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ในเวลา ๙ ปี ใช้เวลานานที่สุดในประเทศไทย

๓. เป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ ฯ ที่ใช้เงินงบประมาณในการดำเนินงานจากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาทั้งทางตรง โดยไม่ได้รบกวนเงินงบประมาณของทางราชการแต่ประการใด จำนวน ๒,๕๑๘,๗๑๒.๙๐ บาท นับได้ว่าเป็นราคาที่สูงที่สุดในประเทศไทย

ตราบใดที่ประชาชนชาวไทย ยังระลึกถึงวันประวัติศาสตร์ คือ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จุลศักราช ๑๑๒๘ ซึ่งตรงกับวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ อันเป็นวันที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พร้อมด้วยไพร่พล ๕๐๐ คน ตีฝ่าวงล้อมกองทัพพม่าออกมาจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว

ตราบใดที่ประชาชนชาวไทย ยังระลึกถึงคืนวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๓ ค่ำ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๓๑๐ ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงช้างพังคีรีกุญชร พร้อมด้วยไพร่พลเข้ายึดจังหวัดจันทบุรีได้แล้ว

ตราบใดที่ประชาชนชาวไทย ยังระลึกถึงวันที่เรือรบ ๑๐๐ ลำ พร้อมด้วยกำลังทหาร ๕,๐๐๐ คน เคลื่อนย้ายออกจากจังหวัดจันทบุรี เมื่อเดือน ๑๑ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ตรงกับเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ มุ่งหน้าสู่อ่าวไทย เพื่อกอบกู้เอกราชให้แก่ชาติไทยได้แล้ว

ตราบใดที่ประชาชนชาวไทย ยังระลึกถึงการรบที่เก่งกล้าสามารถของกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งมีบรรพบุรุษของชาวจันทบุรีรวมอยู่ด้วย เมื่อเช้าวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ บีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๓๑๐ จนสามารถเอาชนะกองทัพพม่า และกอบกู้เอกราชให้แก่ชาติไทยได้แล้ว

ตราบใดที่ประชาชนชาวไทย ยังระลึกถึงวันสำคัญดังที่กล่าวมาแล้ว ตราบนั้นประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจันทบุรี จะต้องน้อมรำลึกถึงวันสำคัญอีกวันหนึ่ง คือ วันนี้ ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๔ เพราะเป็นวันที่พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งชาวจันทบุรีเคารพนับถือและสักการบูชายิ่ง ได้หยั่งรากยึดแน่นลงในผืนแผ่นดินจังหวัดจันทบุรี พระบรมราชานุสาวรีย์ฯ แห่งนี้ จะเป็นสมบัติและมีความสำคัญสำหรับคนไทยทั้งชาติ จะเป็นสิ่งเตือนใจว่า พระมหากษัตราธิราชของชาติไทย และบรรพบุรุษ ได้ทรงต่อสู้และต่อสู้เพื่อความเป็นไทตลอดมา เป็นการประกาศเกียรติคุณของชาวจันทบุรีว่า เป็นผู้มีความกล้าหาญ มีความเสียสละที่ยิ่งใหญ่ เพื่อชาติมาแล้วในอดีตกาล ต่อไปภายหน้า หากจะมีข้าศึกศัตรูหรือผู้ที่คิดจะทำลายเอกราชของชาติไทยแล้ว พระบรมราชานุสาวรีย์ฯ แห่งนี้ คงจะเป็นเครื่องจุดไฟในดวงใจของชาวจันทบุรี ให้ดำเนินการดังบรรพบุรุษเสมือนที่ได้สร้างวีรกรรมอันหาญกล้ามาแล้ว เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ สืบไป.

อ้าองค์กษัตริย์เจ้า จอมไทย
วิญญาณ์พระฯ ลุแห่งไหน ใคร่น้อม
ทวยราษฎร์ร่วมแรงใจ ก่นสฤษดิ์ อนุสาวรีย์เฮย
ขอ ธ สถิตพร้อม คู่ฟ้าเมืองจันท์

บทส่งท้าย

จันทบุรีสำคัญอย่างไรต่อการกู้อิสรภาพของชาติไทย

บทส่งท้าย
จันทบุรีสำคัญอย่างไรต่อการกู้อิสรภาพของชาติไทย

เมื่อพูดถึงเมืองจันทบุรีของเรา พอจะกล่าวได้ว่าชื่อเสียงของ "จันทบุรี" ยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในประวัติศาสตร์ และมิได้อยู่ในความสนใจของคนไทยเหมือนกับเมืองสำคัญอื่น ๆ เช่น เชียงใหม่ พิษณุโลก หรือกาญจนบุรี ซึ่งมีชื่อเกี่ยวพันกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์การรบระหว่างไทย – พม่า มาช้านาน จนเป็นที่รู้จักกันดีมาก่อน ดูเหมือนชื่อจันทบุรี จะเริ่มเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายก็เมื่อครั้งสงครามกู้อิสรภาพกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งพระองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของเมืองจันทบุรีเป็นอันมาก โดยทรงใช้เป็นสถานที่ตั้งมั่น และรวบรวมกำลังรบ จนสามารถกู้อิสรภาพจากพม่าข้าศึกได้สำเร็จภายในเวลาเพียง ๗ เดือนเท่านั้น ซึ่งดูแล้วรวดเร็วมากจนเกินกว่าจะมีผู้ใดคาดคิด เพราะในอดีตที่ผ่านมาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งแรกนั้น เราต้องใช้เวลานานถึง ๑๕ ปี จึงสามารถกู้อิสรภาพได้ นับว่าพระองค์ทรงเป็นมหาราชผู้ทรงพระปรีชาสามารถยิ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ในการดำเนินงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีนั้น นอกจากพระปรีชาสามารถเฉพาะพระองค์แล้ว ยังต้องอาศัยกำลังสนับสนุนทางด้านอื่นเป็นปัจจัยสำคัญอีกด้วย จึงควรที่เราทั้งหลายจะได้ทราบว่า จันทบุรีมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการกู้อิสรภาพของพระองค์ท่านอย่างไรบ้าง ซึ่งจากการศึกษาค้นคว้าพอสรุปได้ว่า

ประการที่หนึ่งจันทบุรีเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีเศรษฐกิจดีเพราะมิได้รับภัยจากการสงคราม มีพ่อค้าต่างชาติเดินเรือติดต่อค้าขายเสมอ จึงเป็นแหล่งสนับสนุนด้านกำลังเงินเสบียงอาหารและอาวุธยุธโทปกรณ์สำหรับกองทัพได้เป็นอย่างดี

ประการที่สองจันทบุรีเป็นเมืองใหญ่และตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม การที่จันทบุรีเป็นเมืองใหญ่ทางชายฝั่งทะเลตะวันออก มีป้อมปราการมั่นคง จึงเหมาะจะเป็นที่เตรียมกำลัง

พลขนาดใหญ่ เพื่อต่อเรือจำนวนมากและเดินทัพทางเรือไปทำการได้สะดวกปลอดภัยกว่าทางบก ถึงหากทำการไม่สำเร็จ ทัพพม่าติดตามมาก็สามารถหลบหนีไปทางเรือได้เช่นกัน

ประการที่สาม จันทบุรีมีกำลังพลสนับสนุนและเข้าร่วมในกองทัพจำนวนมากดังปรากฏว่า เมื่อพระองค์ทรงยกทัพเรือออกจากจันทบุรีนั้น มีกำลังพลถึง ๕,๐๐๐ คน ซึ่งมากกว่าเมื่อครั้งทรงนำทหารตีฝ่าวงล้อมพม่าที่กรุงศรีอยุธยาถึงสิบเท่า และถึงแม้จะมีผู้คนจากเมืองอื่นมาร่วมสมทบด้วย แต่กองกำลังส่วนใหญ่คงเป็นทหารและชาวเมืองจันทบุรีเพราะเป็นสถานที่เตรียมพลอยู่แล้ว

จากเหตุผลสำคัญดังได้กล่าวมานี้ ย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่า เมืองจันทบุรีมีความสำคัญต่อการกู้อิสรภาพของชาติไทยในอดีตเป็นอย่างยิ่ง หากจะเปรียบก็เสมือนเมืองพิษณุโลกซึ่งมีความสำคัญสำหรับการกู้กรุงศรีอยุธยาครั้งแรกเช่นกัน

จึงสมควรที่พวกเราชาวจันทบุรี จักได้ภาคภูมิใจในเกียรติประวัติของเมืองเรา รวมถึงวีรกรรมของบรรพบุรุษเราซึ่งได้ยอมเสียสละเลือดเนื้อและชีวิต เข้าร่วมในกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกู้อิสรภาพได้สำเร็จจนมีชื่อจารึกในประวัติศาสตร์ เป็นที่เล่าสืบต่อกันมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ประวัติศาสตร์ชาติไทยได้จารึก
ชาวจันท์ผนึกพลังกล้ามหาศาล
องค์ตากสินมหาราชบัญชาการ
กอบกู้บ้านเมืองไว้พ้นไพรี
เกียรติคุณเลิศล้นชนแซ่ซร้อง
แหล่งปกป้องแผ่นดินไทยให้สุขศรี
นามเลื่องลือระบือลั่นจันท์บุรี
ภูมิใจที่ชาติรุ่งเรืองเพราะเมืองจันท์.

บรรณานุกรม

กิติ ศิริรัตน์ไชยยงค์ **อนุสาวรีย์สำคัญของไทย** พระนคร; แพร่วิทยา, ๒๕๒๘.

คุรุสภา **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖** (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖) พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๖.

เจริญ ไชยชนะ **ประวัติศาสตร์ไทย** พระนคร: เษมบรรณกิจ, ๒๔๙๗.

ฉะเชิงเทรา, จังหวัด **เอกสารบรรยายพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** ๕ ตุลาคม ๒๕๒๔.

ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุช, ม.ร.ว. **พระราชประวัติ ๙ มหาราช** พระนคร: พิทยาคาร, ๒๕๑๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา **ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม** พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๔.

ไทยรบพม่า ภาค ๒. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๔๙๔.

ตรี อมาตยกุล **ประวัติเมืองจันทบุรี** พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณอวบ สุขสิงห์ วันที่ ๖ เมษายน ๒๕๐๐.

ตาก, จังหวัด **ตากสินมหาราชานุสรณ์** งานฉลองวันขึ้นปีใหม่ ปีที่ ๒๒ พ.ศ. ๒๕๑๕ พระนคร: มิตรสยาม, ๒๕๑๔.

ตากสิน, ค่าย จังหวัดจันทบุรี **พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ ค่ายตากสิน จังหวัดจันทบุรี** กรุงเทพฯ: อักษรสมัย, ๒๕๑๘.

ถนอม อานามวัฒน์ และเพื่อน **ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอยุธยา** ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒจัดพิมพ์ ๒๕๒๒.

ทองดี, พระอาจารย์วัดโกษาวาศน์ **อภินิหารบรรพบุรุษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี** สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์ ๒๔๗๓.

นายสวน มหาดเล็ก **โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี** พระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้านภาพรประภา โปรดให้พิมพ์ ๒๔๖๙.

บัญชา แก้วเกตุทอง, พลตรี **หนังสือที่ระลึกในงานหล่อพระประทานพรสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** ณ วัดลุ่มมหาชัยชุมพล จังหวัดระยอง ๖–๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑.

ประกอบ โชประการ **มหาราชชาติไทย** กรุงเทพฯ : รวมการพิมพ์ ๒๕๒๓.

ประยุทธ สิทธิพันธ์ **ประวัติศาสตร์ประพาสต้น** พระนคร : บำรุงนุกูลกิจ ๒๕๒๓.

มหาราชและพระราชกรณียกิจ สมเด็จพระภัทรมหาราช กรุงเทพฯ : เทพพิทักษ์การพิมพ์ ๒๕๒๐.

ยุคมหาราชและวีรสตรี พระนคร : พิบูลการพิมพ์ ๒๕๐๖.

สร้างกรุง ธนบุรี : อมรการพิมพ์ ๒๕๐๗.

เปลื้อง ณ นคร **ประวัติวรรณคดีไทย** พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๐๓.

ประวัติวรรณคดีไทย สำหรับนักศึกษา กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๗.

พิทยาลงกรณ, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น **สามกรุง** พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๑๑.

ภัทรธาดา **เอกสารบรรยายพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** ชลบุรี ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๔.

มหาดไทย, กระทรวง **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค** พระนคร : ส่วนท้องถิ่น ๒๕๒๔.

วิทยาลัยครูจันทบุรี **เอกสารจันทบูร** จันทบุรี : ๒๕๒๐.

วีณา โรจนราธา **เอกสาร "สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี"** พระนคร : กรมศิลปากร

ศิลปากร, กรม **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุสินี วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๑.

ศิลปากร, กรม **จดหมายเหตุโหรฉบับพระยาประมูลธนรักษ์** พิมพ์แจกในงานศพนางช้อย ชูโต ๒๔๖๔.

ชุมนุมเรื่องจันทบุรี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางวรรณ จันทวิมล วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๔.

บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์และเรื่องงานสร้างชาติไทย พิมพ์ในงานศพ นายอาคม อินทรโยธิน วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๔.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๙ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเปลื้อง อินทรสูต วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเชื้อ วิเชียรโอสถ สุตันตานนท์ วันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสฤษฏ์สาราลักษณ์ (เปรม ลางคุลเสน) วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๖

พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณแม่ทองอยู่ ศิลปเดช จ.บ. วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๑๘.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันนุมาศ (เจิม)

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไต้ล้ง พรประภา วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๑.

สภาตำบลคลองนารายณ์ อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี **บันทึกคณะกรรมการสำรวจโบราณสถานเพนียด** วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๔๙๙.

สมชาย พุ่มสอาด **สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์โทขุนราชมัชชากร (จู บุญกูล) วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๓.

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี **บทละครรามเกียรติ์** พระนคร : ท่าพระจันทร์ ๒๔๘๔.

สาครคชเขตต์, หลวง (ป. สาคริกานนท์) **จดหมายเหตุสมัยฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรี**

สุนทรภู่ **นิราศสุนทรภู่** พระนคร : คุรุสภา ๒๕๑๔.

เสถียร ศุภโสภณ **ประวัติศาสตร์ไทย** พระนคร : อักษรเจริญทัศน์ ๒๕๑๙.

หน่วยศึกษานิเทศก์ ฯ จังหวัดจันทบุรี **เอกสารสภาพจังหวัดจันทบุรี** จันทบุรี : ๒๕๒๑.

หนังสือกรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร ที่ น.ว. ๒๘๗/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๙๗ เรื่อง วันสมเด็จพระเจ้าตากสิน.

ที่ พ.ว. ๔๘๒๔/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๙๗ เรื่อง การเปิดพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี

อ.ส.ท. **อนุสารฉบับแนะนำฉะเชิงเทรา** ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓ ประจำเดือนตุลาคม ๒๕๑๗

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก

พิมพ์ที่ อมรินทร์การพิมพ์ ๔๑๓/๒๘–๓๑ เชิงสะพานอรุณอมรินทร์
ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ โทร. ๔๒๔๒๘๐๐–๑
นายชูเกียรติ อุทกะพันธุ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๔